

PANNON LÁNKOK

Kulturális folyóirat



1997

6.

NOVEMBER
DECEMBER



PANNON LÁNKÓK

Kulturális folyóirat

2. évfolyam, 6. szám. 1997. NOVEMBER-DECEMBER

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: Vajda László (elnök), Tagok: Bogár Imre (Zalaegerszeg), Kiss Gábor (Zalaegerszeg), Magyar Lajos (Lenti), dr. Molnár András (Zalaegerszeg), dr. Müller Róbert (Keszthely), Papp Ferenc (Nagykanizsa), dr. Szántó Endre (Hévíz)

✱

SZERKESZTŐSÉG:

PÉK PÁL

főszerkesztő

✱

BORBÁS GYÖRGY

CZUPI GYULA

TAR FERENC

szerkesztők

✱

MUNKATÁRSAK

Bence Lajos (Lendva), Cserba Júlia (Párizs), Kardos Ferenc (Nagykanizsa)

PÉNTÉK IMRE

főmunkatárs

✱

TÁNCZOS KATALIN

kiadói titkár

Folyóiratunkat Kotnyek István festményeinek reprodukcióival és fotóival, valamint Hans Arp grafikáival illusztráltuk. A címlapon Kotnyek István műve látható.

A 19., 21., 25., 27., 45. oldalak felvételeit Gelencsér Ferenc készítette.

Készült a Nemzeti Kulturális Alap, Zala megye, Hévíz,

Keszthely, Nagykanizsa és Zalaegerszeg önkormányzatának támogatásával.

ISSN 1219-6886



Megjelenik kéthavonta.

Kiadja a Zalai Írók Egyesülete. Elnök: Orsós Jakab • Felelős kiadó: Lackner László • Gazdasági vezető: Puplics Gézáné

Szerkesztőségi levélcím: Pék Pál 8800 Nagykanizsa, Ady Endre u. 12/B. Telefon: 93/314-460

Szerkesztőségi óráinkat Nagykanizsán, a Teleki u. 3-ban tartjuk, szerdán és pénteken 14-16 óráig.

Előfizethető csekkel a Zalavölgye Takarékszövetkezet, Zalaegerszeg, 755-00258-10809415 sz. számláján.

A lap megrendelhető a ZALATOUR címen: 8900 Zalaegerszeg, Kovács Károly tér 1. Tel./fax: 92/311-469

Előfizetési díj egy évre: 420,-Ft. Az egyes számok ára 95,-Ft

Címlapterv: Euromanager Kft. Zalaegerszeg

Nyomdai előkészítés és tördelés: Szárny grafika Nagykanizsa

Nyomdai munkák:



TARTALOM

SZÉPIRODALOM

Bisztray Ádám: Vándorlásaimban, Télnek hosszú gyarmatán (versek).....	4
Kerék Imre: Mintha nem lenne semmi ok (vers).....	5
Lackner László: Kakukkfőka (regényrészlet).....	6
Thom Gunn: Mozgásban, Pár nélkül (Báthori Csaba fordításai).....	14
Jean-Luc Moreau: Téli éj, Alkony (Czigány György fordításai).....	15
Paul Celan: Ősz (Kerék Imre fordítása).....	15
Antonio Gómez Garcia: A szemek, Vannak szavak (Sólyom Sándor fordításai).....	15
Tábori Zoltán: Bíró és Szentmarjai (novella).....	16
Pomogáts Béla: Antinómiák és paradigmák a korforduló magyar irodalmában (tanulmány).....	18
Kabdebó Tamás: Nyelvprivatizáció és ízlésdiktatúra (esszé).....	24
Marafkó László: Kukkoló (regényrészlet).....	30
Ébert Tibor: Horizontok (vers).....	30
Utassy József: Pogány ima, Fortély (versek).....	31
Péntek Imre: Beöltöztetni (vers).....	31
André András: Pakli (vers).....	32
Ács Jenő: Szirénák születnek a szívben (vers).....	32
Tomkiss Tamás: Kicsapódik (vers).....	33
Balogh Robert: Barna cukor, Rendelet (versek).....	33
Kotász Zoltán: Agyonlövik a kutyákat (vers).....	34
Marafkó László: Fuga (aforizmák).....	35
Lőrinczy Huba : Az esszé, az önéletrajz és a regény határán (tanulmány).....	38
Buda Ferenc: Trágyaterítgető (vers).....	44
Fenyves Marcell: Szun Vu-Kung felhőbuckfence (vers).....	44

TESTVÉRMŰZSÁK

Bakonyi István: Egy költői életmű forrásvidéke.....	45
Borbás György: Kotnyek István műhelyében.....	48
Cserba Júlia: Párbeszéd az olajfákkal.....	50

HONISMERET'

T. Mérey Klára: Nagykanizsa a kapitalizmus korában.....	52
Farsang Lajos: Csúcsra járatott üzem.....	56
Szabolcs András: Az új ház is megöregszik (Az Oppel-ház, befejező rész).....	59

DOKUMENTUM

Berentés Tamás: Nyolc év a szögesdrótok ölelésében (8.rész).....	61
--	----

SZEMLE

Ébert Tibor: Kérdezd meg az esőt (Laczkó András).....	66
Németh J. Attila: Szabadgyalog (Szántó Gábor).....	66
Tüskés Tibor: M.F. mester (Zsávolya Zoltán).....	68
Bakonyi István: Nemzedékek kézfogása (Szirtes Gábor).....	69
Radu Tuculescu: Liftben (Baán Tibor).....	70
Az ismeretlen Gumiljov (Szepesi Attila).....	70
Csillag Tibor: Shakespeare szonettjei (Kerék Imre).....	72
A Lendvai füzetekről (Kostyál László).....	73



Kotnyek István: Utolsó előtti fázis

Bisztray Ádám
VÁNDORLÁSAIMBAN

Vándorlásaimban
a vágyakozás volt jó,
érkezés helyett az út maga,
mely síkos lisztjével
estig fehérré tesz,
soha nem a kút, a veder,
hanem a hívó szomjúság.
Soha nem a kert,
szerzett vagy elvesző birtok,
nem a sáros és csorba szerszámok gyümölcse,
hanem a virágzás,
amit fagy nem érhet
s hirtelen tavaszt ad
mandulafák fohászra nyíló karjain.

TÉLNEK HOSSZÚ GYARMATÁN

Fekete záporban gőzöl a föld,
még forró az ősz,
októberi szúnyog sír lámpád előtt,
de lombja vész a parknak,
sziennaverés lombja.
Íme a nyirkos, megtapodott palást,
a csípőről lecsúszó ingváll,
nem veszi fel viselője többé.
Mezítelen halála előtt a vértanú kőris,
vetkezik ártatlan juharfád,
egyik sem tudja ítéletét.
S a víz felől, mélységes lapályról
kúszva lassan a köd megindul,
őrhelyén veri repedt kolompját egy fácán,
torkában rémült, felgyújtott éjfél a futókkal,
mig elönt tornyot, kéményeket merítő áradat
télnek hosszú gyarmatán.

Kerék Imre

MINTHA NEM LENNE SEMMI OK

Jó volna kicsit játszani,
a sodrásban megállani
legalább pillanatra csak,
hallgatni fűneszt, madarat,
míg elforog velünk a föld:
kizökkenteni az időt,
mintha nem lenne semmi ok
rágondolni, hogy meghalok,
mintha lehetnék boldog is,
egyszerű, mint az ég, a víz,
az öntudatlan állatok;
magamat elengedni, hogy
ne csak a tények, részletek -
járja át minden sejtemet
a befoghatatlan egész,
élet helyett a létezés;
de nem lehet, hát nem lehet,
pörgök tova, mint a kövek
örvénylő folyó fenekén,
hová alig jut el a fény.



Kotnyek István • Fekete madár

Lackner László

KAKUKKFIÓKA

Előjáték

Először 1987 telén botlottam bele az Íróklubban; olyan sugárzó öntudattal nyújtotta felém hosszú karját, mint aki holtbiztos benne, hogy minden vágyam nyirkos szorításába meríteni a tenyerem.

- Kokó - vágta ki lazán, és vigyorogva hozzátette. - De úgy gondolom ismersz.

Bólintottam, pedig azon túl, hogy valahol, valamikor a városban láttam halvány, derengő sejtelmem sem volt, hogy kicsoda, és hát nem nagyon láttam értelmét, hogy ezt tudomására hozzam; gondoltam így legalább megspórolhatok húsz-huszonöt felesleges magyarázatot. Jól gondoltam, mert a következő hetekben, meglehetősen gyorsan kiderült, hogy őt mindenkinek illik ismerni, még annak is, akinek életpályája sorszerűen, és messze elkerülte az ő homályos, kiismerhetetlen mozgásterét.

Próbáltam megfejteni, hogy valójában mitől is Kokó ez a nagyvonalú, megállás nélkül bizalmaskodó, félművelt alak, mígnem ő adta meg rá a kézenfekvő magyarázatot: - Tudod, Kovács nyüzsgő vagy száz ebben a tetves kis városban, de Kokó csak egy van, és az én vagyok.

Alig hogy fölbukkant az Íróklubban, egy rövidtávú gyorsaságával összehaverkodott mindenkivel; második mondatával már segítséget ígért a legkülönbébb hétköznapi problémák megoldásában. Ha dűzni kell? Meglesz! Segítség kell a földhivatalban? Megoldjuk! Elromlott a televízió? Pláne!

- Mit írsz mostanában? - kérdeztem tőle egy hét után.

Alacsony, sima homlokán, apró vibráló ráncok jelentek meg, és egy pillanatra úgy tett, mint aki elgondolkodik éppen, és méricskéli a fejében kristályosodó gondolatokat.

- Tudod, rengeteg szuper témám van. Most akarok nekiállni egynek - mondta kimerően. - A címe már megvan.

- Áhá! - biccentettem rá, mintha érteném, hogy mi is van. - És mi mindent írtál eddig?

- Megjelent egy kötetem, meg itt-ott néhány vers - legyintett könnyedén, de gyorsan hozzátette. - Gyere ilyunk egyet! Meghívlak egy sörre.

Rendszeres, adakozó invitálási hatására szinte mindenki feltétel nélkül haverjává fogadta, így aztán az első hetekben egyáltalán nem volt érdekes, hogy mit ír éppen, vagy dolgozik-e egyáltalán valamin. Harminc éves volt, akár csak én, és elámultam azon, hogy mi a fenéből telik ennek ennyi haveri italra, amikor csak egyszerű kis tévészerelő, és még csak nem is a jobbik fajtából.

Aztán mutatták a verseskötetét, beleolvastam, és minden korábbi előítélet után el kellett ismernem, hogy lehet valaki ellenszenves, utálni való, ha jó verseket ír, akkor jó verseket ír. Hogy miként alakultak a dolgok aztán, nem tudom, Budapestre kerültem, új munkahely, meg miegymás. Kiesett a látókörömből.

Utoljára 1993. januárjában futottunk össze Amszterdamban. A Reijk Múzeumba igyekeztem egyik esővel fenyegető, szomorkás délelőttön, amikor szemben a járdán feltűnt egy ordítóan ronda, lófejű nő. Talán meg sem bámultam volna annyira, ha visító hangjával nem hívja fel magára az utca figyelmét. Veszekedett egy férfival, akibe ka-

rolás helyett egyszerűen belecsimpaszkodott, úgy húzatta magát, és a férfi legnagyobb megdöbbenésemre nem volt más, mint Kokó. A váratlan felismeréstől, magamról megfeledkezve hangosan rákiáltottam:

- Hé, Kokó!!

Ok is megtorpantak. A nő gyanakodva sunyított rám izléstelen fejkendője alól, Kokó arcáról meg lerítt, hogy nem tudja letagadja-e, hogy ismer, vagy a nyakamba omoljon. Köztes megoldást választott.

- Cila! - lépett volna tévován felém, de a nő láthatóan erősen szorította magához. - Hát te? Hogy kerülsz ide?

- Az utrechti idegenforgalmi kiállításra jöttünk - tartam szét a karom. - Van egy kis szabadidőm, gondoltam benézek a múzeumba.

- Helyes, helyes - bólogatott atyáskodó hangon.

- És te, mi az ördögöt keresel itt?

- Hosszú, öregem - vágott felfelé a fejével, és feszülten rásandított a nőre, aki láthatóan egyre türelmetlenebbül rángatta volna már tovább magával. - De ha van egy kis időd, találkozhatnánk.

- Itt lakom a Hotel Maas-ban - intettem fejemmel a hátam mögé. - Este hattól ráérek. Ráérsz?

- Meg van dumálva. Ott leszek - bökött rám határozottan az ujjával, és már el is tűntek a következő sarkon.

Kokó olyan pontos és elegáns volt, mint egy temetkezési vállalkozó; szigorú, kimért tekintet, sötét felöltő és öltöny.

- Megszégyenítesz - nyújtottam felé a kezem.

- Mi van? - meredt rám bambán.

- Nagyon hozod magad.

- Ja, apukám, öltöztetnek.

Leültünk egy kis társalgóban, italt rendeltem és lerohan- tam.

- Te, kilencven elején úgy eltűntél... Mi történt veled?

Kimért mozdulattal felemelte a jobb lábát, és nagy ívben ráhelyezte a bal térdére. Meglazította nyakkendőjét, jobb kezének mutatóujját feltűzte a levegőbe.

- Jött egy hirtelen ötlet, úgy döntöttem, hogy kivándorlok Izraelbe. - És széles grimasszal rám vigyorgott.

- Izraelbe? - kérdeztem vissza.

- Ühüm. Tudod, némi kis zsidó vér kavarg bennem, és úgy gondoltam, ha már egyszer ott van Kánaán, ott a helyem.

Még kétszer közbe kérdeztem, aztán hagytam, hogy mondja:

- Itthon a papírokat némi kis rokoni segítséggel gyorsan sikerült elintéznem, és hipp-hopp már repültem is Tel-Avivba. Magyarországon kemény tél volt, Izraelben süttött a nap, úgy hogy gondolhatod, milyen felfokozott várakozással léptem a Szentföldre. Néhány nap utazgatás, városnézés után kivittek Jeruzsálemtől negyven kilométerre egy kis faluba, azt mondták itt kapok szállást, munkát, ellátást, mindent. Szóval másnap reggel felébredtem egy kibucban. Tudod te, mi az a kibuc, öregem? Ha egy szocialista szövetkezetet, meg egy vallási kommunát kereszteznek. Reggel kiadják a munkát, hol a földekre, hol a konyhára, mosodára osztanak be, de hogy a legjobbat

ki ne felejtsem, a WC-t, azt is takarítani kellett. Nekem, aki életemben nem fogtam felmosórongót a kezembe. Fizetést nem adnak, minden közös, csak ha a városba mész, akkor kapsz egy kis zsebpénzt. Mit szólsz öregem, elindultam a paradicsomba, és hol találom magam? Egy munkatáborban, ahonnan nincs visszaút. Egy rémálom, mert ha meg is tudsz lépni, honnét szedsz pénzt a repülőjegyre. Egy nap után úgy el voltam keseredve, hogy belebetegedtem. Innét nekem valahogy meg kell pattannom, csak ez járt a fejemben, de sehogy sem tudtam kiokoskodni semmit.

Felöltött bennem, hogy jelentkezem a hadseregbe, ott biztosan jó dolgom lesz, de a franc akart megdöglenni, az arabok iszonyú fanatikusak, bármelyik pillanatban lepuflanthatják a mókust, így aztán sztornó. Aztán még az is rettenetes volt, hogy a nyelvüket sem beszéltem, és hát a németet is csak pötyörögtem valamennyire. Pucoltam a konyhán a krumplit, és legszívesebben magamba vágtam volna a csorba késpengét, ilyen marha hogy lehet valaki, hogy nem tudja kiszimatolni, hova is ácsingózik.

Komolyan megbetegedtem, haláli biztos, hogy a csatlódás, meg az undor miatt; belázasodtam, hányingerem támadt, időnként rám jött a remegés, minden bajom volt. A kibucban nem volt orvos, így átvittek a szomszéd faluba, ahol egy Lengyelországból kitelepült öreg dokki vizsgált meg, csóválta a fejét, jiddisül próbált kikérdezni, de ugye én egy kukkot sem tudtam. Az öreg angolul is szólt hozzám, de az sem volt oké. Németül beszéltek egy kicsit - mondtam neki. Az íróasztalnál ült egy nő, az öreg rávakkantott, az felállt és odajött hozzám. Na, vele már tudtam dumálni. Már harmadszor voltam a rendelőben, amikor az öreg nem volt bent, csak ez a nő, elkezdünk csevegni, kiderült, hogy holland, a Vöröskeresztrel jött ki segíteni, és ide osztották be. Először vagy tíz évvel is idősebbnek látszott nálam, később már csak négy-öt évet saccoltam. Nagyon kedves volt hozzám, azt mondta, hogy ne hozzassam ki magam, majd ő rendszeresen meglátogat. Na, itt ötlött fel bennem a szabadulásnak egy kulturált lehetősége: fel fogom szedni a nőt, és visszajövök vele Hollandiába. Nagyon félttem, hogy esetleg van valakije ott kint, vagy otthon, de hála istennek nagyon gyorsan kiszedtem belőle, hogy olyan egyedül van, mint én. Ahogy szépen lassan, szisztematikusán közeledtem felé, ő úgy nyílt ki; egy hónap múlva már szerettük egymást, mint Rómeó és Júlia. Nézd, nem szép, de nagyon sok jó tulajdonsága van, többek között az, hogy eltart. Vele láttál ma reggel a múzeum előtt. Ez van.

Itt hirtelen abbahagyta, és várva a hatást, hátra dőlt.

- Hát, öregem ez nem semmi! - csettintettem. - Olyan rendkívüli kalandban volt részed, amit feltétlenül meg kellene írnod.

- Megírni?! - kérdezett vissza és szinte felháborodott volt a hangja. - Kinek? Minek?

- Abbahagyta az írást?

- Légy erős - hajolt közelebb hozzám, mint aki egy nagyon bizalmas információt akar közölni. - Én valójában soha sem írtam le, egyetlen árva sort sem.

Erre nem lehetett mit felelni, megszokásból megköszöntem a torkom, és nem tudtam, hogy a mostani lét tagadat-e meg vele egy korábbi, ma már nem szívesen vállalt életet, vagy tényleg igazat beszél.

- Te azt hiszed, hogy ez az izraeli kiruccanás a nagy téma? - folytatta. - Nem öregem, az csak végjátéka egy igazi sztorinak, amit senki sem ismer.

Azt hiszem az arcom némi érdeklődést tükrözhetett, mert előhúzott egy füzetet, és meglepette az orrom előtt.

- Neked kéne megírnod. Feküdne a stílusodnak. Na, érdekel?

- Erdekei - vágtam rá, és nyúltam érte.

Elkapta, és a háta mögé rejtette, mint egy gyerek.

- Ne haragudj, nekem ez nagyon sokba van. Mennyit fizetsz érte?

- Fizetni? - tört ki belőlem nevetve, miután eszembe jutott, hogy hány guldennal vagyok eleresztve.

A vaskos spirál füzetet elkezdte a térdét csapkodni.

- Ne haragudj, de itt nyugaton ez így megy. Ha van zsozso, van sztori, ha nincs zsozso, nincs sztori.

Agyomrom irányából feltámadt egy tompa, fojtogató görcs, ami lassan hullámozott fölfelé, hogy a torkomban megálljon; mit tud kínálni nekem ez az önelégült, élősködő senki, amiért még fizetni is érdemes? A kételkedésen túl azért persze egyre hevesebben piszkált a kíváncsiság, hogy mi a fene az a nagy titok, amit én nem tudhatok, amikor egy városban élünk, és egy íróklubba jártunk, majd három éven át?

- Ötszáz? - mondtam lazán, könnyed hanglejtéssel.

- Forint? - próbálkoztam nem túl eredeti módon.

- Ez a sztori konvertibilis, öregem. Minimum ötszáz gulden.

- Ide figyelj, Kokó! - néztem rá kicsit fölényesen, kicsit oktató pózban. - Mi a fenét tudsz te nekem eladni ennyi pénzért, hogy az meg is érje? Mondd, mit nem tudok én rólad?

Erősen koncentrálna néztem a szemébe, szerettem volna lerombolni együgyű próbálkozását, de ő legalább olyan keményen állta, sőt a szája sarkából induló, egyre szélesebb mosoly terült szét mesterként ábrázatán.

- Hogy mit? Egy olyan titkot, amit még csak nem is sejtethsz. Ha megszerzed, tudom, hogy megírod, és nagyon tökök könyvet kanyarítasz belőle. Meghökentő sztori anyaga van a kezemben.

Kételkedve bámultam rá, mégis egyre jobban felcsigázott, éreztem, hogy megfogott, pedig egy szót sem értettem az egészből.

- Mi van, ha nem tetszik a történet? - csűrtem-csavartam tovább a különös szócsatát.

- Az ki van zárva. Első pillanattól bele leszel zúgva.

- Bizonyítsd be! - adtam fel neki a leckét.

- Magyarul, bele akarsz nyalintani a pudingomba? - kérdezte, és a fejét ingatta, mint egy vén, ravasz cukrászmester.

- Mondjuk - hagytam rá. - Utálom a macskát, kiváltképp, ha zsákba bújtatva akarják rám sózni.

- Na, mennyit adsz érte? - ereszkedett kicsit lejjebb.

- Az nagyon sok, amit mondtál - válaszoltam. Mit tudom én, mutass valamit, aztán majd meglátom.

Két kezébe fogta a füzetet, elkezdte lapozgatni előre, majd hátra, mormogva bele-bele olvasott, aztán elém csapta az asztalra.

- Ezt az oldalt átfuthatod. Semmi több.

Kézbe kaptam, és feszült várakozással szaladt végig szemem a sorokon. Kapkodó férfi írás volt, de elég jól kibetűzhető. A lap közepe táján váratlan hőhullám kapott el, az arcom kipirult, torkomon ismét felerősödött a szorítás. Mire a végére értem, úgy éreztem, hogy nem jön ki hang a gigámból, hogy nem tudok felkelni a székről; úgy ültem ott, mint-ha oda szögeztek volna.

Az orrom előtt összecsapta a füzetet, és lassú, kimért, amolyan begyakorolt polgári mozdulattal hátradőlt. Én egyelőre bámultam magam elé a földre, és vártam.

- Na, kell?

- A rohadt életbe, Kokó - sóhajtottam fel. - Ezt azért nem gondoltam volna.

- C'est la vie - válaszolta könnyedén, és láthatóan meg volt elégedve magával; le tudott nyűgözni.

Hirtelen átcikázott az agyamon, hogy amennyire hihetetlen ez az egész, nekem legalább annyira kellene.

- Mondj egy reális árat! - dobtam be unott pofával, és kibámultam az ablakon, mint akit érdekel is, nem is az ügylet.

- Ez itt nagyon kedvezményes ár, öregem.

- Akkor add el itt!

Hallgattunk; ő tőlem várta, hogy bemondok egy szép, nagy, kerek számot; én arra számítottam, hogy szorult helyzetben van és előbb-utóbb ideadja bagóért.

- Száz gulden - kezdtem az alkudozást.

Rázta a fejét. - Háromszáz.

- Százötven - vágtam rá határozottan.

- Adj kétszázat, és a tied - fakadt ki türelmetlenül, és lecsapta az asztalra a három füzetet.

A füzet

Vannak bizonyos nyűgös napok, amikor semmi, de semmi nem képes lelkesíteni, csak a pecázás. Ilyenkor már hajnalban úgy ébredek, hogy undorodom kopott gépkocsimtól, a forrasztópáka savanyú szagától, az égett port okádó, pókhálós tévéktől; hát igen ez az a pillanat, amikor egyszerűen képtelen lennék megragadni a táskám zsíros fülét. Csak akkor nyugszik meg végképp a benső, amikor már visszavonhatatlan, hogy percekben belül indulok az Örvényes tó partjára. Nem is a nagy zsákmány reménye a fontos, hanem a szótlán, gondtalan üldögélés, a lebegő téttlenség; amikor a félelmetesen imbolygó víz játszadozik a part menti bokrokkal, bambusztövekkel.

Már délután három óra lehet, itt üldögélek magamban, a zsebemben két hibabejelentő címével; úgy gondoltam, ráérnek, majd holnap vagy holnapután lejárom őket, ezt a néhány napot még igazán kibírhatják, egyébként is mi a fenének bámulni állandóan azt a hülye tv-kasznit.

Szinte egész nap csak Vicára gondolok, közben mélán meresztem a szemem az úszóra, tulajdonképpen nem is akarok én ma itt egy fia halat sem fogni, jól elvagyok magamban, ebben a szélcsendes semmittevésben.

Micsoda belevaló, megveszekedett egy nő, ez a Vica latyaúristen! Összeboronálódott már jó néhány ki próbált anyócaival, de hozzá képest valamennyi előfelvételis apácajelölt volt. Láttam már egyet s mást a furulyázásról, sötét szobasarkokban vetített pornófilmekben, de ahogy ő előadta tegnap, az minden eddigi filmdramaturgiai eredményt felülmúlt! Ilyenre mondják a nyugati végeken, ha hozzáfér, még a halottat is képes feltámasztani. És hát nem jön elő a szokásos nyavalygással, hogy: „Ugye szeretsz, ugye csak én vagyok fontos neked?” Benne van a mókázásban, és nem akarja mindjárt mosakodás után bekasszírozni az árat. Dugunk egy ropogóst, neked is jó, nekem is jó. Kész. Ennyi. El van intézve.

Elnyúlt, imbolygó árnyék vetődik a lábam elé, majd megzissen mögöttem a letarolt nádtorzsra. Felkapom a fejem, odanézek. Öreg, nyakigláb horgász magasodik fellettem, lila melegítőben, teljes horgászati harci felszerelésben.

- Szevasz Kiskokó - köszön, és vigyorog hozzá, mintha különösebben oka lenne rá. - Ide telepedhetek melléd?

Nem örülök a tolakodásnak, de kelletlenül bólintok.

- Itt ezt a részt, két hete etetem, etetgetem - magyarázódik. - De a te halaidat nem zavarom, majd jól elhajítok, arra jobbra, a sás széléhez. - És már rámol is, bogozza a zsinórt, fölpattintja a gilisztás doboz fedelét, kukoricát ha-

lász elő egy nejlonzacskóból. Matat, totyorog, tesz-vesz, aztán meglóditja a görcsös bambuszbotot, távoli cuppanós, és szótlánul bámul előre. Ahogy áll, szétült, kitérdesedett melegítő nadrágjába bele-belekap a szél, rángatja, cibálja. Nyögve leereszkedik kis háromlábú székére, aztán nagy slunggal beleköp a vízbe. Befejeződik a szertartás.

- Az apád jól van? - szólal meg.

- Jól - válaszolom foghegyről.

- Régi, jó cimborám.

- Tudom.

- És te, jól vagy?

- Elmegy.

Aztán amúgy jó horgász szokás szerint egy sort hallgatunk.

- Fogás? - kérdezi, mintha csak magában beszélne.

- Semmi.

- Van így - mondja bölcse.

- Van.

Minek ült a nyakamra ez a vén krampusz? Még hogy ő etette be ezt a zugot? Könnyű azt mondani. Egyébként is nincsenek bérelt helyek, aki előbb jön, az foglal. Olyan jól elvoltam itt magamban, egy kicsit próbáltam újra átélni a tegnapi esti fölindulást, akkor aztán jön ez a vén trotyli, és beleül a képbe.

- Ugye tudod, hogy rendőrtiszt vagyok?

- Tudom.

- Azt is tudod mi a munkám? - És ezt már úgy kérdezi, olyan öntudatos felhanggal, mint aki feltétlenül elvárja, hogy érdeklődjek.

- Nem - dobom oda.

Érzem, hogy szándékosan kívár.

- Az állambiztonságiagnál - adja elő, mint valami szentséget. - Tudod, mi vigyázunk arra, nehogy a belső ellenség aláaknázza szocialista hazánkat.

Csak bámulok magam elé, és nem tudom mi francot jár ennek ennyit a szája. Kiscsoportos politikai szemináriumot akar rendszeresíteni a horgász egyesületnél, vagy rákocsmált az agyára a munkája?

- Ide figyelj! - szólít meg, most már határozottan. Kellene nekünk egy ilyen tehetséges fiatalember, mint te.

Az összes, bennem lappangó bambaság kiül az arcomra.

- Tessék?

- Segíthetnél nekünk - keríti lassan körbe a témát.

- Jól érettem? - kapom rá a tekintetemet. - Arra akar rászedni, hogy besúgó legyek?

- Csak arról van szó, hogy segíthetnél a hazádnak. El sem tudod képzelni mennyi szemét, alattomos ember él közöttünk, akik szeretnék eladni ezt az országot. Tudnod kell, hogy akárkinek nem ajánljuk föl, nem mindenki megbízható.

- Engem ilyesmibe nem lehet belerángatni - jelentem ki, és a hangomból izzik a határozottság és a sértődöttség.

Fölpattanok, kihúzom az egyik zsinórt, elkezdem tapogatni a csalt, letépet, újat akasztok a helyére, aztán a horgot mégsem dobom vissza. Végképp elment már a kedvem az egésztől.

- Nézze, én megdugom más feleségét, ha úgy adódik, vagy lopok a TSZ almásából, de ez...! Ehhez valahogy nem lenne gyomrom.

- Jól van, na! - szól csendesen közbe. - Nem kell azonnal válaszolnod, majd gondolkozol rajta.

Egyre gyorsabban jár a kezem, kapkodom össze a cuccaimat.

- Semmi értelme - motyogom.

- Természetesen nem kérjük ingyen.

Vállamra csapom a botokat, felkapom a földről a tás-kát, és ott állok indulásra készen.

- Nincs a világon az a pénz, amiért én ezt elvállalnám. Ebben maradjunk. Rendben?

Ezzel köszönés nélkül faképnél hagyom. Még hallom a hátam mögött csalódott dohogását.

- Gyönyörű tanáraid lehettek. - Jól felemeli a hangját, hogy a továbbiakat biztosan meghalljam. - Mert az apádtól ezt nem tanultad, az hétszentség, ő szereti a hazáját.

Kihallgató tiszttel életemben először, morcos jegesmedve képében találkoztam, egy felelőtlen gyerekkori csínytevés után. A nyaka, mint a derekam, a pocakja az álla alá húzódott föl, két puffadt kézfejen disznósörkére emlékeztető szőrösomók kunkorodtak; maszatos asztallapján a világ legnagyobb po-fonjai lapultak. Ahogy megláttam, naná, azt is letagadtam volna, hogy időnként egy kis használt levegőt beszippantok.

Ezt, a foszlányaiiban felsejlő, nyomasztó képet igyekszem éppen elhessegetni magamtól, amikor bebicegek a rendőrség portájára; mindig komplex hatásra törekszem, így már az ügyeletes tiszthelyettesre hatni akarok, száználmas vonulással.

Amint a tizennégyes szoba felé evezek, hirtelen újra felrémlik a gyerekkori múlt; a harminc év előtti jegesmedve pöffeszkedik az asztal mögött, és ordít:

- Hazudsz, nyavalyás kölk! Tudom, hogy hazudsz!

A véznácska vizsgálótisztet a jegesmedve fejletlen, amészhiányos, vitaminhiányos csemetéjének nézem, csak helyettesítőként ült be a főhelyre, addig amíg a papája vissza nem cammog a boltból, ahova két kiló főzőkolbászért lépett át.

Nekem persze mindegy - veszem tudomásul elégedetten a helyzetet -, ezt a kis gimnazistát két mondat után zsebre gyűrom; átnézek rajta, és máris kész tény, hogy én ott, akkor egy csepp alkoholt sem fogyasztottam, sőt még kocsmái, alkoholgőzös levegőbe sem mártottam az orrom. Közúti baleset? Ugyan kérem! Lepottyantam a tulipánfáról, a kétbalkezes barátnőm, meg éppen alattam állt. Ennyi!

A még hátra lévő pillanatnyi csendet kihasználva azt latolgatom, hogy A- vagy C-vitamin hiánya lehet-e, amikor megszólal; a hangja reszelős, és sértően hivatalos:

- Felhívom a figyelmét, hogy amit mond, az felhasználható maga ellen... No, ismertetem a tényállást. Folyó hó tizenkettedikén ön többszörösen megszegte a közlekedési szabályokat. Erősen ittas állapotban vezetett, erről itt van a vérvétel alapján készült laboreredmény, százhusz-százharminc kilométeres sebességgel hajtott; mindeközben nagyon súlyos balesetet okozott, utasa életveszélyesen, ön nyolc napon túl gyógyuló mértékben megsérült. Továbbá számunkra teljesen egyértelmű, hogy önök menet közben orálisan, szexuálisan érintkeztek.

Most persze azt kellene válaszolnom, hogy az egész mérő feltételezés, és túlzás; ehelyett szinte belém reked a szó, és végül csak annyit tudok magamból kipréselni, hogy:

- Kérem, ez nem egészen így volt.

Szolgáltatkozó és cincogó hangom száználmasan elvész a kis szobában.

Egy óra múlva már ott gunnyasztok, megszokott helyemen, és nézem az ébredező vizet. (Kismotorral oszon-

tam ki ide a világ végére; azt sem tudom, hogy egyáltalán szabad -e vele járnom, jogosítvány nélkül?) Nyughatatlanul vibrál a tó, úgy gördülnek felém az apró hullámok, mintha az émelyítő mélység lökdösné ki magából valamennyit a part felé, öklendező erőlködéssel. Megindult a gyomrom, talán ettől a szédítő játéktól, talán a rám zuhant, nyomasztó élményektől; talán mindkettőtől.

Az egyik horgomon kukorica, a másikon giliszta, a harmadikra egy kis keszeget akasztottam; félálomban ringatóznak a kapásjelzők, sehol egy ponty, egy angolna, egy vézna csuka. Dacos a tó, mintha neheztelne rám; most már nem is tudom, miért vergődök itt, a bennem pulzáló, szaggató feszültséggel. Már itt sincs nyugalmam.

Templomnyi csönd borul fölém, mintha megdermedne a levegő, a víz, a pari főveny; nyakamon hideg, légies érintés suhan végig. Hátra kapom a fejem, óriás létrának tűnő lény áll mögöttem, szétvetett lábbal, és bámul felém.

- Na, jönnek a bálnák? - szól le hozzám, és mintha csak a válaszomra várna, álldogál tovább.

Hunyorogva keresem az arcát, de a füle mellett szembe sugárzó Nap ellenfényében nem tudom kifürkészni.

- Nem nagyon - válaszolom, és visszafordulok. - A fene megette ezt a mai napot.

Széles, nagy csörtetéssel megindul, és öt-hat méterre tőlem letelepszik. Ekkor ismerem föl a vén mackót, apám régi horgásztársát, az őrnagyot.

- Nem zavarlak, ugye? - veti oda vállán át, és közben már pakolja is le a cuccait, meg sem várva a válaszat, ami ugye lehetne visszautasító, duzzogó is, hiszen tátong a tó partja az ürességtől. Végül aztán, helyettem is ő beszél tovább.

- Én úgyis csak fenekezek.

- Oké, oké - hagyom rá, bár legszívesebben odavág-nám, hogy hagyjon békén, elég most a bajom, semmi kedvem brigádban horgászni.

- Amúgy hogy vagy? - szól át újra, közben belefeledkezve bogozza a zsinórjait. A hangsúlyában ott van a félreért-hetetlen nyomaték, ami felkelti bennem a gyanút, hogy ez az ember tudhat valamit.

- Megvagyok - intézem el látszólag hanyagul a választ, és egy pillanatra sem hiszem, hogy ennyivel beéri.

- Nem lett komolyabb sérülésed?

Na, ez már legalább tisztá beszéd.

- Különböbben nem - válaszolom, közben magam elé nézek.

- Igazán örülök.

Ettől a ponttól hallgatunk egy sort; nekem nincs kedvem a témáról diskurálni, ő pedig bizonyára puhító csendnek szánja.

Mint egy türelmetlen pók, lázasan dolgozik a zsinórral, semmi kétség, belegabalyodott. Nincsen kedvem oda nézni, mégis minden rángatózó mozdulatát hallom-látom. Gyomorszájam és garatom között föl-le hullámláz a csiklandós inger, de nem merek felnevetni.

Szemem hosszan elméláz a simuló víztükör felett, a túlpárti nádason; próbálom kivonni magam a társaságából.

- Mire számítás? - hozakodik elő egyre pofátlanabbul.

Ezen a ponton, rendszerint gyermeteg módon időhúzásba kezdek, vagy a fülem hagy cserben, esetleg szellemileg némileg elmaradottnak tettem magam.

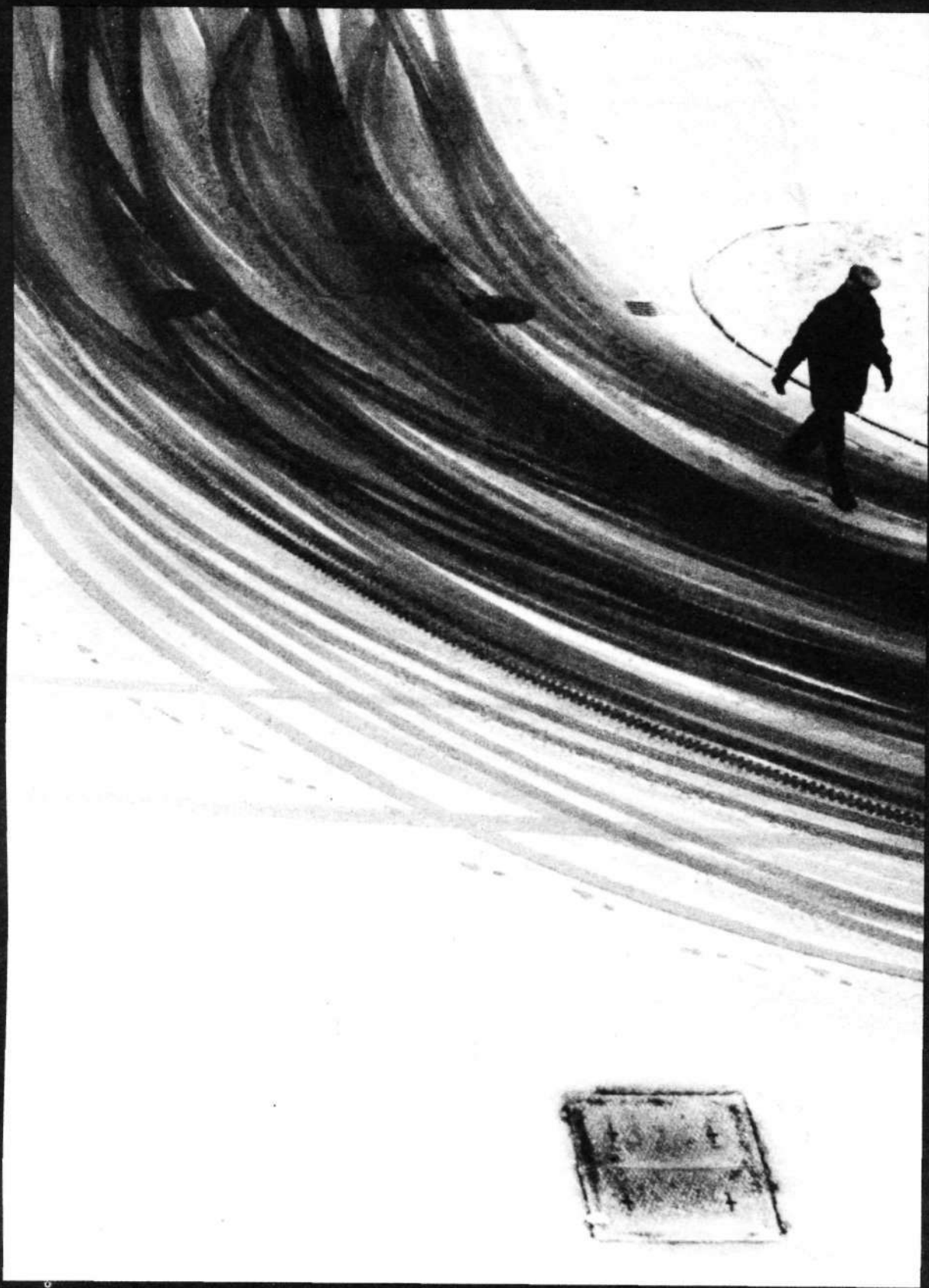
- Tessék?

De ő nem hajlandó továbbldíteni a témát.

- Azt kérdeztem, mire számítás?

Na, jöhet már a debil figura.

- Én már semmire. Négy órája itt rohadok, sehol egy fia



Kotnyek István: Kanyar

hal, úgyhogy mindjárt össze is kapkodom a virgácsokat, és...

Mint egy nagy nyálas csók, akkorát cuppan a horga, alig két méterre a kapásjelzőmtől. Jó, hogy nem dobál itt nekem keresztbe-kesul, hogy aztán jól összegubancolódjanak a zsinóraink.

- Tudod, hogy be is csukhatnak? - mondja maga elé, és úgy skandál, mint egy szolfézstanár.

- Tudom - dobok rá nyeglén, és hetykén, pontosan látom magam egy üveges szemű, piactéri csavargó vagyok, aki reményt vesztetten kucorog a tóparton, és az cseszteti aki akarja.

Ő megállás nélkül babrál a nyavalyás horgaival; felemel valamit a földről, aztán visszaejti, úgy tesz, mint aki mellényült, és hát, bármikor idegesíthet újra a beszólásaival. Szeretnék elpucolni, de van annyi vagány tartás bennem, hogy rühellném a pánikszerű menekülést. Így aztán egyelőre nem mozdulok, pedig a horgászástól már rég elment a maradék kedvem is.

- Ugye tudod, hogy legalább egy évre bevonják a jogosítványodat? - bombáz tovább, miközben fenekével felém fordulva lehajol.

Nem válaszolok. Felkapom az egyik botot, meghúzom magam felé a zsinórt, hogy a feltűzött csali egy másik haljára libbenjen át.

- Mit kezdsz kocsi nélkül? - dobja felém az újabb kérdést.

Megrántom a vállam.

- Majd kerékpározzok, rám fér egy kis testmozgás.

- Te kocsi nélkül meghaltál. - Aztán még prédikál tovább, szinte lubickol. - Neked a kocsi olyan, mint emberfiának a napi betevő. Létszükséglet.

Nem szólok vissza, mert valójában igaza van, ugyanakkor mi köze hozzá. Nyomja itt a bárgyú, tudálékos szöveget; úgy tesz, mintha sajnálna, pedig élvezi, hogy fülem hegyéig benne ülök a kakában.

Ledobja a bambuszt, és mackósan billegve odasétál hozzám, letottyán mellém, és bal kezével bizalmaskodva rápaskol a combomra; egészen közel hajol a fülcimpámhoz, lehetetlenség savanykás párája beteríti a fejemet.

- Valamit talán ki lehetne okoskodni - mormolja sejtelmeskedő orgona-hangján. - Na, persze, ha te is akarsz.

Ültő helyemben lemerevedek, mint a mélyfagyasztóba pottyant dögbogár, és rohadt sejtéseim vannak.

- Na, kiskomám? - bököm oldalba húsos hüvelykujjával.

Nem nézek rá, magam elé bámulva motyogok.

- Miről beszél?

Ha szükséged van a jogosítványra, tárgyalhatunk róla.

Mély, dacos hallgatásba merülök, és borsózó háttal azt remélem, hogy nem folytatja, de ugyanakkor elgyengülnek a végtagjaim a gondolatra, hogy a sors keze kirángathat a bajból.

- Igen? - kérdezem bizonytalanul.

- Igen - vágja rá nyomatékkal. - El tudom intézni, csak néhány szívességet kell tenned cserébe.

- Miféle szívességet?

- Időnként bizonyos információkat kell begyűjtened.

Eddig tartott a tűrőképességem, talpra ugrok és kapkodva nekilátok a pakolásnak.

- Nincs az a pénz, amiért spicli lennék.

- Hogy beszélsz? - szól rám kimért, fegyelmező hangszállal. - Aki a népi demokráciát védi, édes fiam, az nem spicli, az hazafi. Nagyon rossz tanáraid lehettek, mert az apádtól ilyeneket nem tanulhattál, az hétszentség.

- Ezt már mondta - vágok vissza, és olyan sietve markolom össze a cuccomat, amilyen gyorsan csak lehet, az sem érdekel, hogy a zsinórok összegabalyodnak, aztán egy pillanatra megállok felettem, hogy elköszönjek. - Viszlát - biccentek felé úgy, hogy rá se nézek, és már menekülök is.

- Viszlát - kiált utánam magabiztosan. - Azért csak gondolkodj a dolgon. Nem kérünk lehetlent, fűtőrészve meg tudnád csinálni... És nem ingyen kérjük.

Vége úgy át tudtam aludni a teljes éjszakát és hajnalt, akár egy rutinos éjjeliőr, és talán nyolc óráig is húzom a lóbórt, de a nejem ügyetlenül felbuktat egy széket, és ezzel kibillent a hajnali kábulatból. Az agyam tiszta, mint a forrásvíz, az idegeimben lebegő, parttalan nyugalom, a végtagjaim olyan könnyűek, mint a pihés madár-szárm.

- Jaj, bocs! - állítja fel a tonett széket, és bemenekül a fürdőszobába.

Méretegem a plafont, a függönyt, az ablak előtt tornyosuló, nyamvadt virágokat, és olyan nagy a lelmem, hogy akár fel is tudnék emelkedni a levegőbe... Ma megmondom az őrnagynak, hogy áll az alku, azt a néhány kis formai szívesseget megteszem nekik, ha kell írásba is foglalom mondjuk „Aranyhőrcsög” aláírással, aztán ide a jogosítványomat, kvittek vagyunk.

- Ez egy örület - lép ki Zsóka a fürdőből mérgelődve. - Két hét múlva kellett volna, és tessék már megint megjött.

Ez az apró öröm jobban hat most rám, mint a reggelt indító jó feketekávét, hál' istennek, ez legalább nyugton hagy néhány napig, Zsóka úgyis fogadalmat tett, hogy naponta lecsapolja a gerincvelőmet.

- Lehet, hogy elnézted a ciklust - vetem oda félvállról, mert hát reagálni illik valamit.

- Nem, nem! Tudod, hogy mindent felírok pontosan.

Hát, ez igaz. Ha tudni szeretném, hogy három hónappal ezelőtt, február 17-én szeretkeztünk-e, továbbá mikor, és hogyan, azt Zsóka precíz naplójából fél percen belül elő tudnám ráncigálni. El is határoztam, hogy év végén összesíten fogom együttlétünk pontos számadatait, hogy lássam, a közszájon forgó ún. nemzeti átlag, a heti két alkalom, nálunk összjön-e? Ehhez természetszerűleg nélkülözhetetlen, hogy bizonyos heteken a három, isten bocsássa meg a négy alkalomnak is teljesülnie kell.

- Este nem is mondtad, mi van a jogosítvánnyal? - szólít meg ide-oda rohangálva. - Van esélyed?

- Van, van - bólogatok. - Ma ismét hívnom kell az öreget.

Zsóka elsiet, - megszoktam már, hogy addig-addig tapogat a cuccai körül, míg végül holt biztosan elkésik a munkából, - én pedig öreguras kényelmességgel nekilátok a reggeli elkészítésének. Végre a gyomrom is kiengedett a kéthetes görcs szorításából, és a megszokott módon újra megpakolhatom, sajtreszelékes, fokhagymás hemendexszel.

A bőséges reggelivel egész napra megalapozom a jó közérzetet, így aztán úgy gondolom, mit vacakoljak, nem várok délutánig, felhívom az őrnagyot, hadd legyen már végre jó helyen, a zsebemben az a rohadt jogosítvány.

- Tessék, Kalamár őrnagy - recseg a fülemben, alig hogy tárcsáztam, abban sem vagyok biztos, hogy bejelentkezett a rendőrségi központ. Ez mindenütt ott van, akárkit hívok - gondolom, és egy kicsit belezavarodok.

- Kovács vagyok - suttogom félve, és még itthon is kö-

rülnézek, nehogy más meghallja. - Tegnap megbeszéltük, hogy felhívom.

- Igen. És?
- Rendben van.
- Helyes - vágja rá elégedetten. - Ma ráérsz?
- Naná, hisz erre várok - dűnnyögök magamban. - Igen.
- Jól van. Akkor elkezdjük a kiképzést.
- Milyen kiképzést? - kérdezem meglepődve.
- Nem kell begyulladni, egy kis ráhangolásról van szó. -

A hangja sima, nyugtató, azt sugallja, hogy merő formaság az egész. - Tizennégy órakor a lapályosi erdei autópihenőnél várlak, és elmegyünk az erdészházba, ott nyugodtan meg tudjuk beszélni a dolgokat. Rendben?

- Rendben - helyeslek, mert mit is mondhatnék, nem kell nekem ünnepélyes átadás. Lehet diszkrét, a sajtó teljes kizárásával.

Ácsingózok az erdei parkolóban, az árokszélen, és lesem a kocsikat. Közeledik egy fehér Zsiguli, felismerem benne Kalamár kerek, piros arcát, fellendítem a károm, hogy jelezsem, itt vagyok, de ahogy közelebb ér hozzám, hirtelen gázt ad, és felbőgő motorral elrobog. Mégsem ő az - gondolom, és tovább meresztem a szemem a távolba. Elmúlt már két óra, - úgy látszik rendőréknél nem erény a pontosság - morfondírozok, amikor hátulról, az erdőből rám ciceg valaki. Hátra tekerem a nyakam, Kalamár a fák közé beékelődött kocsijából, diszkréten integet, jelzi, hogy osonjak oda hozzá.

Beszállok mellé az ülésre, az arca merev, többször is vizslatva körbe forgatja a fejét, mintha keresne még valakit.

- Dilettáns viselkedés - mondja, és a szája elítélően lebiggyed. - Ha magán múlik, a fél ország látja, hogy beszállt a kocsimba. Konspiráció, édes barátom. Megmondtam, hogy totális konspiráció. Attól a pillanattól, hogy ma felhívott, szigorúan titkossá nyilvánult minden mozzanat. Nem találkozhatunk, nem beszélhetünk nyilvánosan. Világos?

Összegörnyedve ülök mellette, a szám bambán nyílik. - Igen.

Amikor az úton, minden kocsimozgás megszűnik, Kalamár kilopakodik a fák közül, néhány gyors mozdulattal felpörgeti a motort, és már száguldunk is a vadászház felé.

- A telefon sem megbízható, csak a legszükségesebb információkat szabad közölni egymással - folytatja a kioktatást. - Az amerikaiak képesek a műholddal ráállni bármelyik telefonközpontra, és a kiválasztott beszélgetést rögzítik. Ez egy világméretű harc, kérem, és nem szolgáltatathatjuk ki magunkat.

Hüledezve hallgatom, később meg majdnem rám jön a nevetés, végül a saját megnyugtatómra egyre azt hajtogatom magamban, hogy mondd öreg, mondd, csak aztán add ide a végén a jogsimat, hogy leléphessek. Nem sokra fogsz te engem használni aztán, az hétszentség.

A vadászháznál is teszünk néhány kacskaringós, felde-
rítő kört, és még egy fakopács sem lehet a közelemben, amikor kiszállunk.

- A gondnok a mi emberünk - súgja féloldalt felém, miközben meggörnyedve lopakodunk az ajtóig, mintha attól kellene tartanunk, hogy ránk tüzelnek valahonnét a fák közül.

Még soha sem jártam ebben a csendes kis vadászházban, amely igazán elegáns, otthonos, és nagyon romantikus. Egy hatalmas hall a középpontja, ebből nyílnak jobbra, balra a szobák, gyönyörű falépcső visz fel a galériára, ahol további fürdőszobák lakrészek sorakoznak. A hallban legalább ötven szebbnél-szebb trófea díszíti a falakat; szarvasagancs, vaddisznófej, őzkoponya, különféle vadállatbőrök,

és megszólalásig élőnek tűnő kitömött madarak. Az óriási, figurális csempékből rakott kandalló melegen sugárzik, jól esik a langyos levegő ebben a hűvös, kora tavaszi időben.

Leülünk egy faragott asztalhoz, előttünk érett, vörösbarna vadkolbász, friss-szagú házikenyer, langyos tepertős pogácsa, kancsóban vörösbor.

- Rendes gyerek ez a gondnok, a mi fajtánk - mondja elégedetten az őrnagy. - Este németeket vár, naná, hogy minket is megkínál. - Felkap egy vaskos kolbászvéget, lenyúzza a bőrét és beleharap. - Ezt ni, a mocskos kapitalistáknak. - És mutatja is, hogy mit. - Egyen! Biztat, és most figyelek csak föl a változásra, hogy magáz. - Ilyent nem mindig kaphat a szájába.

Lecsípek egy darabot én is, hozzá a jó puha kenyérből egy ropogós sarkot, és falatozni kezdek. Ez nem jelent semmit, egy kis evés, eszegetés - gondolom.

- Nem kell tartania, a gondnok nincs itt - mondja teli szájjal. - Fél órája elment, nekem van saját kulcsom. Ez a legjobb titkos találkahelyünk. Jövünk még ide, ha úgy adódik.

Aztán tömi egymás után magába a pogácsákat, micsonda éhenkórász egy zsernyák - gondolom, de hát én sem akarok kimaradni a különleges földi jóból. Belehörpint a vörösbomba, aztán előráncigál elnyűtt aktatáskájából egy jó marék fűzetet, és lecsapja az asztalra.

- Kezdje olvasni őket. Itt van leírva, hogy mi ez az egész, mik a jogai, mik a kötelességei, és hogyan kell dolgozni.

Különös félelemmel emelem fel az első: Belügyi Közlöny. Olvasom az első oldalt, aztán lapozok, de ha heberül írták volna, valószínű, többet értenék belőle.

- Mi az, hogy szt. ügynök? - fordulok hozzá, és igazán örülök, hogy végre legalább kérdezni tudok.

- Szigorúan titkos - tagolja. - Maga is az lesz. Ez a státusza.

Rohanok tovább a számomra értelmezhetetlen sorokon, és újra átláthatatlan homályban forgolódik az agyam. Megörülök, hogy ismét kérdezhetek valamit:

- Mi is az a környezettanulmány?

- Nagyon jó kérdés - csap le rá, és érzem, régóta készült rá, hogy egy kicsit megdicsérhessem. - Ha a kiválasztott személynek alaposan megvizsgáljuk a családi körülményeit, baráti kapcsolatait, munkahelyét, és egyáltalán a teljes mozgásterét. Ezt magánál is meg kell tennünk, de nem lesz gond, ne féljen.

Végighajszolom magam a nyers, száraz szövegen, elejétől végéig ráncolom a homlokom, mintha érdekelne, és mintha érteném, aztán tisztelettudóan becsukva lehelyezem az utolsó példányt is az asztalra. Úgy érzem, még egy röpké kérdést fel kell tennem, a teljesség kedvéért:

- Mi lesz a fedőnevem?

- Ez az! - kiált föl lelkesen. - Mindent megértett. - Kivár, és mintha államtitokról lebbentené fel a fátylat, lágyan artikulálva mondja: - Maga lesz a Sügér.

Előkapok egy tollat, majd lázasan kotorászok a zsebeimben.

- Mit csinál? - ragadja meg a kezem, mintha le akarna fogni. - Semmit sem írunk fel, az kész lebukás. Tessék megjegyezni.

Feláll, hosszú tanáros léptekkel elkezd járkálni körülöttem.

- Na, mára ennyi elég is lesz, holnap folytatjuk. - Felém fordul, és érdeklődve néz le rám. - Van kérdés?

- Mikor kapom vissza a jogosítványt? - hozakodok elő félénken.

- Hát, az még egy kicsit odébb van. Először befejezzük a

kiképzést, aztán felterjesztjük a személyét Budapestre jóváhagyásra. - Itt megáll, és a fejéhez kap. - Várjunk csak! Mi is volt a rendfokozata a honvédségnél? Mert hát, ugye volt katoná?

- Szakaszvezető.

- Nagyszerű - lendül fel a karja a levegőbe, mintha ingetetni akarna. - Nálunk még elő is léphet, ha igyekszik.



Ma reggel a parttalan nyálcsurgásba szünni nem akaró telefoncsörgés hasít bele. Alvajáróként kitámolygok a nappaliba, és felkapom a rohadt hallgatót.

- Tessék! Kovács.

- Itt Békarokka - hallom, és lassan ráeszmélek, hogy az őrnagy keveredett velem rejtjeles kapcsolatba. - Ma találkoznunk kell. Kilenc óra megfelel?

- Kilenc? - kérdezek vissza, és még mindig csak ébredezek. - Jó, a dámi vadászháznál talál...

- Álj! - kiabál közbe. Nem mondunk konkrét dolgokat. Figyeljen, a T 57-es pontnál várom, megértett? T 57-es. Az oda illő konspiratív felszerelést hozza magával.

- Igen - vágom rá gépiesen, és pillanatnyilag fogalmam sincs, hogy melyik helyszínről mesél. Megkérdezni nem merem, így aztán teljes egyetértésben elbúcsúzunk.

Öt kódolt találkahelyről kaptam részletes kioktatást, meg kellett volna jegyezmem valamennyit, hát, sajnos így sikerült. A vadászház nyilvánvalóan kiesett, mert elcseszttem, meglehetősen messze van, viszont az öreg él-hal a horgászásért, tehát ez csak az Örvényes tó lehet, meg hát konspiratív felszerelés máshová nem kell, csak a tóhoz.

Jóval korábban elindulok, hogy körbe szimatolja, jól Jókoscodtam-e? Fél kilenckor kiérek, az öreg már ott tesz-vesz, természetesen azon a szent helyen, ahol a múltkor, a hat kiló huszonöt dekás pontyot megakasztottam. Három horgát úgy szétdobálta, hogy az előttünk elterülő víztükrör, majd egész szélességét átfogják. Na, ez is jól vissza tud élni a hatalmával - dűnnyögöm magamban, miközben ereszkedem le a rézsőn.

- Jöjjön, jöjjön - int a karjával, és otthonosan mosolyog. - Dobja be gyorsan. Úgy érzem, jó napunk lesz, jobbról fúj a szél. Ma elcsípek egy szép példányt, meglátja.

Ki lettem túrva a helyemről, nem sok kedvem maradt a pecázáshoz, hevenyészve összedobom a felszerelést, aztán egy horgot beélesítek, és megsuhintom.

- Csak egygyel? - tárja szét a karját, és attól félek, konspirációs meggondolásból parancsba adja, hogy három bottal kell kiülnöm mellé. - Egyelőre.

Leülök, és várok. Elbizonytalanodva találgatom, hogy mit is akarhat velem ilyen hirtelen, lehet, hogy folytatni akarja a kiképzést? Minden oka meg lenne rá, miután úgy viselkedtem, mint egy balfácán?

- Lesz egy feladat - kezdi minden felvezetés nélkül. - Ezek a kurva értelmiségiek, ott fönt Pesten elkezdtek szemétkedni, most aztán itt lent nekünk is résen kell lennünk. Na, a tárgyra térek, be kell épülnie a helyi firkászok közé. Van ezeknek valami szervezetük, a Művelődési Otthonban, oda kellene valahogy beférköznie.

Rábámulok, a parlagi varjú vágthatott ilyen pofát, amikor kicsalták a csőréből a sajtot.

- Nem érti, mi a feladat? - mered rám egy öntudatos parancsnok hülye beosztottakat lekezelő fölényével.

- Hát, azt értem - mondom elbizonytalanodva -, de hogyan jelentkezzem náluk, nem vagyok író. A magyar dolgozataimat, négy éven át mindig a Bukta írta, kolbászos szendvicsért, én még egy üzenőcédulát sem tudok tisztességesen megfogalmazni.

- Nézze, most nem az a dolgunk, hogy bebizonyítsuk, hogyan nem lehet, hanem az, hogyan lehet. Mindenre van megoldás, higgyen nekem.

Hát, mit mondjak, már így első hallásra sincs inyemre a dolog, egész életemben távol állt tőlem a nagyképű, művészkedő világ, sőt, úgy ahogy van, utálok még a fajtáját is.

- Nem volt ilyesmiről szó - durcáskodom. - Azt mondta, hogy egy kis május elsejei felvonulás meg horgászok...

- Ez sem nagy ügy - legyint. - Eljár közéjük, jól érzi magát, az is lehet, hogy megtanulja még a versírást is. Tudja a mondást: „Lehet, hogy tudok hegedülni, csak még nem próbáltam.” - És harsányan nevet a bölcsességehez.

- És ha egyszer csak nekem esnek, és megkérdezik, hogy mit írtam eddig, akkor mit mondok?

De az őrnagyon most sem lehet kifogni.

- A verseket, mi szállítjuk. Magának most csak egy feladata van, hogy kapcsolatba lépjen velük, és kérje felvételét a klubba.

- Hűha, ez egyre cifrább - dűnnyögöm, és iszonyúan ki-melegszem. - Hogy is van ez? Nekem egy idegen kánya verseivel kellene ott villognom?

- Úgy van.

- És mi lesz, ha elkezdik firtatni, hogy mi az ördögöt akartam mondani egyik vagy másik nyakatekert mondattal; amilyen zavaros, és megfeythetetlen izéket összeírnak ma a költők, hát...

- Nem kell előre betojni - emeli fel nyugtatólag ismét a tenyerét, és lassan, szinte szótagolva mondja. - A költő elvtárs, majd ad hozzá használati utasítást, és maga mindent tudni fog pontosan. Ha kell, betanulja, és felmondja neki, mint a vízfolyás.

Hát ennyi. Innét már nem lehet tovább csócsálni a maszlago, mert még kicsúszik a zsebemből a jogosítvány.

- Holnap este szépen elballag a klubfoglalkozásra - adja a további utasításokat -, bemutatkozik, érdeklődik, aztán a továbbiakat megbeszéljük. Hogy egészen megnyugodjon, a versek úton vannak Budapestről.

Már majdnem kiszalad a számon, még egy utolsó kétségbeesett próbálkozás, hogy elhárítsam, amikor egyre erőteljesebb rángatást érzek a karomon, mintha valami el akar-ná ragadni. Ösztönösen ellenállok, majd belerántok, abban a pillanatban eszmélek rá, hogy kapásom van. A szokásos módon belefogok a manőverezésbe, alig öt perces fásztás után kivontatom a parthoz, az öreg most is készségesen asszisztál, és már kész tény, hogy egy újabb, közel öt kilós pontyot zsákmányoltam a tóból.

- A hétszentségit - dohog az őrnagy, amint letottyan mellém a földre. - Egy órája itt vagyok három bottal, és akkor a maga nyamvadt bambuszára akasztja föl magát ez a rohadt dög. Vagy utálnak engem a halak, vagy nincs igazság.

Jólesően kuncogok magamban, egész mellemben szétáradó elégtételt érzek, úgy kell vén szaros, miért akarsz mindénáron belerángatni ebbe a mocskos ügybe. Látod, a világ mellettem áll.

Thom Gunn
(angol)
MOZGÁSBAN

„Gyerünk, ember, gyerünk, tovább.

Ha kék szajkó rugdossa az avart
Rejtett rugók feszítik; ha madár-
Raj röppen a réten, kerengő csapat
Fecske: fán fészkel mind, s bokrok között.
Nem tudni, milyen ösztönök, erők
Vezérlik őket: vaktában vagdos
Az ember a porban, melyet karmos
Elméje fölver, rest kis szava fölkapál.

Jönnék, motoros falka, döng az út:
Legyek száz szén-foltja a nyárban, a
Horizontra futásban a fiúk,
Combjuk, vádlijuk csupa zaj, zörej.
Gumiszemüveg, személytelenség, szilaj,
Tág bőrzubbony rajtuk, por-trófeák -
Jól fölcsatolt kétely, nem látja a világ -
Tán még értik is, mit mond e zenebona.

Merész iramuk poros vonalát
Nem látni még, de közismert utak
Aljáról hajszojják küllőik csapatát.
Zsíros mezőn át iszkol a madár:
Amerre intik, táncol a határ.
Ember az ember: gépet, szellemet
Gyárt, s gyanútlanul hajhássza a rideg
Hínáros jövőt, járatlan utat.

Félmegoldás ez is. Végső soron
Nem sorsunk a rongy díszharmónia
E földön; sőt átok, hogy fél-barom
Lévén nincs pontos ösztönünk, és éberen
Csüngünk a mozgás hangján, mely sulykol és terem.
Magamhoz idomít az üres, mozgatott
Világ: dobók leszünk és dobott darabok,
S ráfonódunk lassan roppant rugóira.

Pár perc csak, s fröccs: jöttek, hogy menjenek -
maguk urai, robognak saját
Akaratuk hátán; kerekeik
Nyomán sem szent, sem madár nem lakik:
Szentek és madarak bevégzik tetteik.
Sebaj, nem tespedtek, Sőt, minthogy semmi sem
Tökéletes, ami nem mozog szüntelen -
Eletünk teljesebb, mert soha meg nem állt.



Thom Gunn
PÁR NÉLKÜL

Keserves éj: látom, üres a vánkösod.
Szemem előtt egy esett, végtelen
Táj fetreng: közepe domb, szélén lécs lobog.
Vártam, csuklómon kötél, a szemem
Kopogott, s nem tudtam, miért rostokolok.

Feküdtem, vakoskodtam - s hirtelen
Két sás-övezte tó mennyei tükreit
Látom, felbőszült vulkán terebélyesen
Hömpölygő, sötét kavicsos kráterét -
Tudtam: e verem halálos verem.

Bár esküdtem volna, hogy soha azelőtt
Nem láttam - sem fogolyként, sem szabadon -
E bizarr szintért, furcsán ismerős
Volt, kopár, egy elhullt álom csurom-
Víz foltja, lágy rettegésemmel viselő.

Vártam, vártam. Állam lándzsás gyomok tövén.
Most rokkant egyet a föld. Tudtam, itt a vég.
A tágas sík falként horgadt fölém
Ima helyett neved dadogtam... Ez a név
Mentett meg: kilobbant a varázs-tünetem.

Nem ásított többé gonosz gödör,
S a hússá olvadt kérge kőtalaj
Nem tátotta torkát: bizsergett tömör
Lángjával. A te ajkad volt, s körben a táj
A te arcod. Karod még reggel is ölelt.

(Báthori Csaba fordításai)

Jean-Luc Moreau
(francia)

TÉLI ÉJ

Téli éjnek roppant
csöndje nagy és holt,
komor fáklya lobbant -
ringatja a hold.

Búzaszem, virrasztó -
föld gyümölcs te! -
légy méh és pillangó
hű ígérete.

ALKONY

Elsötétül az égbolt
Elaltat kerteket

Bagoly az az árnyékfolt
Látsz két arany szemet

A kert álmosan szétfolyt
Holdfénnyel telve meg

Virraszt a csillag - kék volt -
Vén kút mélyén remeg

(Czigány György fordításai)

Paul Celan
(osztrák)

ŐSZ

Félénk aggodalommal
ereszkedik a kőrislombra
siránkozó kordén a felleg

Az év murva-szilánkjai
felsebzik a siető fiúk talpát

Itt s odaát
elsötétül most arc és őszirózsa
szempilla szemhéj nem lel enyhülést

Váltakozó éjjeleken
tőled hozzád fájok

(Kerék Imre fordítása)

Antonio Gómez García
(spanyol)

A SZEMEK

A szemek
akkor is beszélnek, ha nem kérdezed.
És a közöny is vereség
ha a repertoár már nem elég.

Mondd,
mit reméltünk?

A méz ízét méz nélkül?
Mosolyt, miben nincs szerelem?
És majd a tél hoz meleget?

Látod:
az igazság oly kevés
s csupa hazugság
a remény.

VANNAK SZAVAK...

Vannak szavak, miktől megborzongok,
mint a csóktól, mit a disznó adott,
vagy attól, ahogy kialszik a fény,
vagy ha hangzik puskadörrenés.

Vannak ígérek, amelyek hazudnak,
mint az álmok, mit örültek álmodnak,
vagy az, hogy „ez a tej, uram, nem vizezett!”
vagy a háború, hol nincs, ki elesett.

(Sólyom Sándor fordításai)



Tábori Zoltán

BÍRÓ ÉS SZENTMARJAI

Hajnalban az ezred rendben kirepült. Egyetlen műszaki hiba volt, az is csak ebéd után, és az őrszáznál. Az üres edényekkel a konyhára induló öreg Csepel pár méter után lefulladt, végleg kilehelte a lelkét. Az őrkatonák egy darabig dühödten kurbliztak, nagyokat ütöttek a motorházon, mindenki odacsődült, a fogdából csak azért felkísértek egy tíznapost, mert a papírjai szerint traktorszerelő volt, még a műszaki századoktól odavezényelt őrsegédpótlásokat is kikérdezték, de nem segített semmi, a 3 órai váltás már gyalog indult ki az őrhelyekre.

Augusztus vége volt, a repülőtér sófehér betoncsíkja-ira ráégett a horizont, az üres üvegkalickájával óriási homokórára emlékeztető irányítótorony mintha azt mutatta volna: megállt az idő. Az őrparancsnok legyintett egyet, lerakta a telefont, égtájak szerint szétküldte katonáit, és bebiciklizett a laktanyába.

Kinn, a legtávolabbi betonnyelveken posztoló őr-
szem mégsem azon csodálkozott, hogy a váltója toronyirányt jön, egyedül, gyalog, hanem hogy helybeli: műszaki században szolgáló sorszerelő.

- Na, mi van, öreg, téged itt hagytak?

- Volt száz kiló túlsúly a helikopteren - felelte a sorszerelő.

- Jól kibasztak veled, te nem is vagy száz kiló!

- A lelkemre kötötték, hogy mindenkinek azt mondtam: pont száz kiló vagyok.

- Nem baj, öreg, a lényeg, hogy most már tiéd a pálya!

Az őrkatona nagyot nevetett, mintha csak most értette volna el az iróniát, aztán barátsága jeléül hátba vágta a sorszerelőt, és elindult a messzeségbe, az őrszoba felé.

A sorszerelő valóban nem tűnt mázsás súlyúnak. Vékony, nem túl magas fiatalember volt, pelyhedző bajuszkát viselt, leglégiesebb, legtörékenyebb vonása azonban a világoskék szeme volt. Megigazította a vállán a géppisztolyt, és elindult az üresen álló betonnyelvek mentén a gurulóúton.

Hét ilyen üres nyelv volt. Csak a nyolcadikon állt ilyen repülőgép, pontosabban feküdt, darabokra szaggatva. Olyan volt, mint egy hatalmas, partra vetett, oszlásnak indult haltetem.

A sorszerelő nem ment el odáig. Megállt a betonon, a távoli rádióantennák felé nézett. Fenn északon, madárszerű lebegéssel, kis fekete pont mozgott a látóhatáron.

A sorszerelő az órájára nézett, és a fejét csóválta.

A kis fekete pont egyszer csak irányt váltott, sebesen közeledett. Madárszerűsége megtört, másodpercek alatt görcsösen rángó versenybiciklista lett belőle, aki nyergéből megemelkedve vadul tapossa versenybiciklijét.

A sorszerelő felemelte kezét, intett.

A biciklista odakanyarodott a sorszerelő mellé, fél lábbal lelépett a gépről, nevetett.

- Háj! Mi az isten, téged meg itt felejtettek?

- Csak azért, hogy segítsek neked stopperolni. Lazsáltál, figyeltelek.

- Na, de most vicc nélkül! Mire föl hagytak itt?

- Én ültem az ajtóhoz legközelebb, amikor kiderült, hogy őrsegédpótlásba még egy ember kell.

- Lehet, hogy így jártál jobban, fiú! - A biciklista leemelte a vázról a műanyag palackot, kitátotta a száját, limonádét spriccelt bele. - Itt már nincs semmi, amire vigyáznod kéne.

A biciklista kerek fejű, zömök fiatalember volt, amolyan írrok féle bent a laktanyában. Vaskos, túlméretezett felsőajka rálógott a szájára, beszéd közben kissé kaffogó hangot adott. Szerelvényekkel bőven ellátott versenybiciklije sejtelmesen fénylett, akár egy szaxofon.

- Nézed? - kérdezte a biciklista.

- Nézem - felelte a sorszerelő.

A biciklista a pedálra hajolt, tömzsi alakja gyorsan feloldódott a beton fölött vibráló levegőégben.

A sorszerelő elindult visszafelé. Az irányító toronytól egy kőhajításnyira megállt: ez már a második század körlete, másik őrterület.

Átbámult a széles felszállóbetonon. Valahol odaát, bevacolva magát a hús bozótosba, ott szendereg a madárőr, akinek még a laktanyabeli írknál is jobb a dolga, soha nem lehet tudni, merre van, lényeg, hogy naponta leadja az előírt harminc pár varjúlábat, és hogy alkonyatra ne maradjon fenn egyetlen frissen rakott varjufészek sem az ágvégeken. A sorszerelő még soha nem látta a madárőrt, de tudta, hogy ott van, külön ellátással, mint a pilóták, talán ez is sportállás: egy agyagga-lamblővő.

Megfordult, lassan poroszkált vissza a nyelvei felé. A MiG-eket kivéve minden a helyén volt az alacsony föld-sáncok között: gépládák, haboltók, szerelőlétrák.

Csend volt, semmi nem mozgott.

Ekkor vette észre őket. Hárman voltak, az utolsó nyelven hatalmas kirakósjátékként szétterített géproncok közt kotorásztak.

A sorszerelő felgyorsította lépteit, pár métert még futott is. Vöröslő képpel ért a vasbolyákkal körbekerített maradványokhoz.

- Jól van, srácok, ez itt a piros vonal, ide senkinek nem szabad belépni! - kiáltotta, és mintha seregélyeket riasztana, hármat tapsolt.

A roncsok között guberálók az építőszázadosok fekete gyakorlóját viselték, éktelen malterfoltokkal. Az első teljesen kopasz volt, a második csimbókos, nagy hajú, a harmadik frizurájáról semmit nem lehetett tudni, mert jókora festőcsákó takarta el. Amúgy mind a hárman alacsonyok voltak, keménykötésűek.

- Na, ne mondd, haver, hát az előbb, itt az orrunk előtt, talán a postás kerekedett el?! - kérdezte orrhangon a teljesen kopasz.

- Ő sportoló, neki engedélye van!

- Mi meg melósok vagyunk, a buditokat építjük, hogy legyen hova szarnotok, mindjárt megnézem, van-e nálam engedély.

- Ide biztos nincs, ezek itt vizsgálatra váró roncsok, ezekhez senkinek nem szabad nyúlnia!

- Nem kell a rizsa, hol van már az a vizsgálat!

- Vedd úgy, hogy ócskavas-kereskedők vagyunk, nézzük az árut - nyertett közbe a festőcsákós.

A sorszerelő a nagy, összevissza vert dőmperekre Agondolt, melyek előbb-utóbb eljönnek a hét tonna vegyes hulladékért. Lassan maga elé húzta a hátáról a géppisztolyt. S ekkor, feladatainak kaleidoszkópjából, hirtelen agyába villant a biciklista képe. Hátrálni kezdett, ki a gurulóbeton felé.

- Játszunk bújócskát! - vigyorgott tettetett könnyedséggel. - Százig számoltok, hátat is fordítok, ti addig tűn-jetek el!

Épp időre ért ki a fordulóhoz.

- Hét tizenöt! - kiáltotta.

A biciklista bólintott, izzadságcseppek repkedtek az arca körül, tekert tovább. A sorszerelő is bólintott, indult vissza a nyelvek felé.

A guberálók még mindig ott voltak a roncsnál. A kopsz és a csákós bent ültek a kiégett kabinban, a nagyhajú hátát a faroknak vetve napozott. A lépések zajára kinyitotta a szemét, felemelte a kezét, körbeintett a horpadt, olvadt fémlemez kollekción.

- Figyelj, jó barát, hol van ennek az izének a jelvénye?

- Miféle jelvény? - A sorszerelő összehúzta a szemét, megfeszítette az állát.

- Hát a jelvény. Opel, BMW, Mercedes. Ez MiG, nem? Hol a jelvénye?

- Nincs jelvény! Takarodjatok a piros vonalról!

A három építőszázados gyanúsán egyszerre tápász-kodott fel a romokból.

- Miféle piros vonal? Hagyj minket békén, mi itt me-lőzünk!

- Eltört a kilincs, épp kilincset keresünk, legyen kilincs a buditokon!

- Mi a faszra vagy úgy oda? Nincs is mit őrizned, kiskakas, az egész bagázs elröpült, őrködsz a szemétdombodon?!

A sorszerelő körülnézett. A pillantása megakadt a haboltón, egy másodpercre megfordult a fejében, hogy azt fordítja ellenük, de csak állt görnyedten, tehetetlenül, ki tudja meddig, aztán egy hirtelen rántással csőre töltötte a fegyverét.

- Kifelé, vagy lövök!

Még látta a kimerevedett arcokat, de a következő pillanatban, valami furcsa parancsnak engedelmeskedve megperdült, rohanni kezdett a nagybeton felé, ahol nyolcszáz méterrel odébb, a nyelveken túl barátja, a biciklista rőtta monoton köreit.

- Hét nulla hét!

Megfordult, fegyverét maga elé szegezve sietett vissza a roncsokhoz. Már a nyelv bejáratánál üvöltöni kezdett.

- Kezeket fel, rohadékok! Potya fém kell? Gyertek, kaptok egy kis ölmet!

Semmi nem mozdult. A sorszerelő begázolt a horpadt, gyűrött, égett fémlemez, egymásba gubancoló-dott rudazatok, kóccá foszlott drótkötegek közé.

- Na mi van, most gyertek, itt a kilincs, kinek adjam a kezébe?!

Valami megmoccant az összetört szárny körül. A sorszerelő odakapta a géppisztolya csövét.

- Állj, vagy lövök!

Egy egér rohant el a megperzselődött kókuszdióknak látszó, azbesztorítású levegőpalackok között, aztán rög-tön utána egy másik is. A vadászgép, mielőtt felrobbant volna, tarlóra zuhant: a rések-repedések tele voltak bú-zatórékkel.

A sorszerelő a laktanya felé lesett. A fák között, a műszaki századok épületeinél volt némi mozgás. A sorszerelő a nyelv széléhez ment, mély levegőt vett, ki-pattintotta a csőből a löszert, visszanyomta a tárba, és le-ült egy szivar alakú, nagy, üres póttartályra.

Hosszú perceként át ült ott, bámult maga elé mozdu-latlanul.

- Háj! - fékezett le mellette sok idő múlva a biciklista.

- Mi van, elnyomott a buzgóság?

A sorszerelő fejével a roncsok felé intett.

- Nyavalyás építőszázadosok - mondta -, képesek voltak idáig eljönni guberálni.

A biciklista a géptetemre bámult.

- Ha jól meggondolom, még sosem láttam MiG-et közelről - mondta, és óvatosan a tűzoltóállványhoz tá-masztotta a kerékpárját.

- Bíró és Szentmarjai - folytatta monoton, fakó han-gon a sorszerelő. - Így hívták a két pilótát. Madárraj-jal ütköztek, a hajtómű megsérült, ők mégsem katapul-táltak. Le akarták hozni, meg akarták menteni a gépet. Vagy talán valamelyikük megsebesült, és a másik nem akarta a sorsára hagyni. Tíz percig bírták, már majd-nem itt voltak, itt zuhantak le, pár kilométerre az RP-től.

A biciklista átlépett a kordonon. Nagy felsőajkával Acsücsörített, edzőcipőjével a halomba hordott al-katrészek közé kotort.

- Bíró és Szentmarjai? - kérdezte. - Nem nekik van kinn a képük a falon?

- De - mondta a sorszerelő. - Nekik van kinn a képük a falon.

A biciklista lehajolt, majd beletérdelt a megfeketedett műszerromokba.

- Húha! Mi minden nincs itt! - rikoltotta. - Kész Ecseri-piac!!

A sorszerelő felnézett. Ő és a biciklista soha nem jár-tak a városba kimaradásra, kettejük barátsága ide szőtt, a beton szélére, a miniatűr végtelenbe, ahol szegfűgom-bák nőnek a kényszerleszállósáv fűvében, és a drótok közt, legyen az rádióállomásé, földi berendezésé, kerék-páré, halkán, magányosan sípol a szél.

- Jézusom, az ott a sebességmérő óra! Micsoda ma-lacom van, rá is van írva: CKOPOCTbű - lelkesedett a biciklista. - Ez ugye az?

- Az, de meg van égve - mondta a sorszerelő fárad-tan, szárazon.

- Miféle égés? Az a patina! Te, én ezt a bringámra föl-szerelem! Mit gondolsz, összejön a kétszeres hangsebes-ség? Hé, mi van, hová mész? Várjál már meg!

A sorszerelő már a betonon lépdelt, hátra se nézett, a pillantása előírászerűen jobbra-balra táncolt, a há-tát verte a géppisztoly, ment a nagybeton felé, amin nem volt semmi őriznivaló, s mint a tengerből a hajók árboca, először a fák csúcsa emelkedett a horizont fö-lé, itt-ott látszottak is rajtuk a szétlőtt varjűfészkek rom-jai.

Pomogáts Béla

ANTINÓMIÁK ÉS PARADIGMÁK A KORFORDULÓ MAGYAR IRODALMÁBAN

Szekfű Gyula és Németh László

Annak idején *Három nemzedék* című nagyhatású könyvének kibővített, 1934-es második kiadásában Szekfű Gyula úgy látta, hogy a Trianon utáni Magyarország társadalmát és közéletét öt nehezen feloldható feszültség, ahogy ő nevezte: antinómia határozta meg. A történelem által mindenképpen igazolt véleménye szerint az első világháborút követő korszakban, legalábbis a közép-európai régióban, a nacionalizmusok újraéledése, sőt megerősödése következett be, és ez a folyamat a magyarságtól is erőteljesebb nemzeti kohéziót követelt. „Trianon óta - állapította meg - a Nemzeti Egység az, melynek szükségességéről talán legtöbbet és legőszintebben szokás beszélni. Őszintén, - mert bizonyos, hogy a nemzeti gondolkodás egysége nagy szükség van, amikor az új nacionalizmus mindenütt nyájként egybetereli a nemzettagokat, s belőlük erőszakkal is egységes nemzettestet ver össze. Szomszédságunkban mindenütt egységes nemzeti akaratok emelkednek fel előttünk fenyegetőleg, - lehetetlenség tehát továbbra is egység nélkül maradnunk, ez lassankint közvéleménnyé válik, mellyel szemben különvélemény tényleg helytelen és okatlan dolog volna.”

„A Nemzeti Egység - folytatódott Szekfű gondolatmenete - azonban csak akkor valósulhat meg, ha eloszlanak azon antinómiák, melyek jelenleg ember és ember közt érzelmi, anyagi, akaratbeli különbséget tartanak fenn. A Nemzeti Egység megvalósításának feladata túlmegegy bármilyen széleskörű politikai akción, s nem kevesebbet foglal magában,

mint szellemi, gazdasági és társadalmi életünknek sok tekintetben gyökeres reformját.”

Mik voltak ezek a Szekfű Gyula által megjelölt antinómiák? Ilyennek látta „a nagybirtokos - mezőgazdasági munkás; katolikus - protestáns; zsidóság - magyarság; öregek - állástalan fiatalok, trianoni magyarság - leszakadt magyarság” ellentétpárját, és ezeknek az ellentétpároknak a révén elemezte a földkérdést, a felekezeti kérdést, a zsidóság és a kapitalizmus kérdését, a nemzedékproblémát és a leszakadt magyarság helyzetét. Véleménye szerint az utódállamok szorításában vergődő és súlyos szociális válságokkal küzdő magyarság kívánatos nemzeti egységét csak akkor lehet létrehozni, ha ezeket az antinómiákat sikerül feloldani. „Ez öt antinómiának mindegyike - hangoztatta - sürgősen követeli a megoldást akkor, ha nemzetünk számára nem forradalmi katasztrófákat, hanem nyugodt evolúciót és Nemzeti Egységet óhajtunk.”

Szekfű gondolatmenete nyomán, sok tekintetben ezzel vitázva vizsgálta újra Németh László 1934-es *A magyar élet antinómiái* című tanulmányában a magyar társadalmat megosztó ellentmondásokat. Antinómiáknak ő is azokat a feszültségkeltő konfliktusokat nevezte, amelyek mintegy meghatározták a Trianon után (a két világháború közötti) magyar társadalom viszonyait. „Azok a kérdések - jelentette ki -, amelyeket Szekfű a magyar élet antinómiáinak nevez, egyben nagyon hasonlítanak a Kant antinómiáihoz: előttük is csak kétségbeesni vagy nekigyürkőzni lehet. Eletünk halálos sebe ez az öt antinómia, egy-egy magában is elég, hogy elvérezzünk rajta, s ha mai állapotunkból ki akarunk lábalni, mind az ötöt be kell hegesztetnünk”.

Azon természetesen lehet vitázni, hogy valóban a Szekfű és Németh által vizsgált „öt antinómia” határozta-e meg leginkább a két világháború

közötti magyar társadalom (és kultúra) belső viszonyait és a politikai, illetve eszmei téren kialakított nemzetstratégiai elképzeléseket. Rá lehet mutatni, mint ahogy ezt vitairata végén Németh is tette, másfajta feszültségekre is. Az azonban kétségtelennek tetszik, hogy a Szekfű és Németh által vizsgált társadalmi feszültségforrások igen súlyos konfliktusokhoz vezettek, és minthogy alig akadt olyan szellemi és/vagy politikai erőközpont, amely a reformkorhoz, a kiegyezést követő polgárosodáshoz vagy a Nyugat körül gyülekező tábor által kezdeményezett „második reformkorhoz” hasonlóan átfogó és egyesítő értelemben vállalkozott volna egy hatékony nemzeti stratégia kidolgozására, a magyar társadalom veszedelmes belső feszültségeinek feloldása elmaradt, sőt tovább hatott a 20. század második felében.

Kulturális antinómiák

Nem volna könnyű dolgom, ha a jelen magyar társadalmát megosztó ellentéteket akarnám áttekinteni. Valószínűleg olyan sok van belőlük, hogy felsorolásuk egy hosszabb előadás kereteit is szétfeszítené. Hiszen az egymással küzdő politikai hagyományok, a négyévtizedes kommunista korszak által átörökölt és az újonnan létrejött társadalmi ellentétek, az ország regionális szerkezetében kialakuló fejlődési eltérések és az európai integrációval kapcsolatos konfliktusok megannyi antinómiát jelentenek, és ezek vizsgálata akár egy tudományos kutatóintézet számára is csak hosszú távon megoldható feladattömeget adhatna.

Most azonban nem a mai magyar társadalom antinómiáinak vizsgálata szeretnék vállalkozni, ehhez valószínűleg nem is volna elegendő áttekintésem, inkább a kulturális, közelebbről az irodalmi antinómiákat próbálnám szemügyre venni és röviden leírni. Máskülönben nyilvánvaló,

hogyan az irodalom, az irodalmi élet és a társadalom, a társadalmi lét antinómiái egymással összefüggnek, és az irodalom belső konfliktusai mögött nem egy esetben közvetlenül társadalmi feszültségek, illetve a magyar társadalom jelen állapotából következő mentalitásbeli, ideológiai ellentétek találhatók.

Az irodalomról beszélnek tehát, és a magyar valóságnak ebben a jól meghatározható, a társadalmi lét más övezeteitől mégsem függetleníthető világában négy nagy antinómiát szeretnék jelezni és egymástól elkülöníteni.

❶ A nemzeti és az európai orientáció ellentéte

Irodalmunkban ez a két orientáció hagyományosan igen sok nézeteltérést és szellemi küzdelmet okozott: ez a szellemi küzdelem jelent meg a 18. és 19. század fordulóján a felvilágosodás hívei (Bessenyei György, Batsányi János) és a nemzeti hagyományok gondozói (Gvadányi József, Dugonics András) közötti polémiákban, a Kazinczy Ferenc által vezérelt kulturális megújulás és nyelvújítás körüli harcokban, később a „nép-nemzeti klasszicizmus” és a „kozmetopolita költészet” híveinek vitáiban, majd a Nyugat fellépése körül zajló szellemi háborúkban, végül a harmincas évek népi-urbánus csatározásaiban. A két orientáció vetélkedésének, ebben az értelemben, hasonlóan a többi közép- és kelet-európai kultúra belső küzdelmeihez, igen nagy hagyománya van.

Aszűkebb értelemben nemzeti kulturális stratégia és a modernizációs európai kulturális stratégia sok tekintetben a jelenben is szemben áll egymással. Ez a szembenállás jelenik meg a hagyományosabban nemzeti kötődésű irodalom és a posztmodernnek, illetve transzavantgárdnak nevezett irodalom vitáiban, vagy azokban az irodalmi belharcokban, amelyek a jelen irodalmi életben: az egymással perlekedő „szekértáborok” között zajlanak, például az irodalmi intézményeket támogató költségvetési és alapítványi pénzek elosztása körül. Még rosszabb, ha már csatározások sincsenek, és az egymással szemben álló táborok figyelemre sem méltatják egymást, tudomásul sem veszik egymás törekvéseit és értékeit, el



sem olvassák egymás folyóiratait és műveit.

A nemzeti és az európai orientáció szembenállása nem egyszer türelmetlen és kirekesztő magatartáshoz vezet: az egyik oldalon mindaz értelmetlen handabandázásnak, kozmetopolita ügyeskedésnek tetszik, amit az „urbánusok” posztmodernnek („poszt-nyugatosok”) művelnek, a másik oldalon pedig mindazt provinciális nép-nemzeti elmaradottságnak minősítik, amire a nemzeti sorskérdésekre figyelő irodalom vállalkozik.

❷ A személyiség elvű és a közösségi elvű irodalom ellentéte

Az irodalom, mint minden művészet, sőt minden szellemi alkotó tevékenység, erősen az alkotó személyiségéhez kötött. A személyiség képességei (tehetsége) és tapasztalatai, az önkifejezés érdekében történő erőfeszítések nélkül nem jön létre irodalmi mű, általában műalkotás. Ugyanakkor igen nagy hagyománya van annak a meggyőződésnek is, hogy az irodalomnak bizonyos közös tapasztalatokat, felismeréseket és törekvéseket kell kifejeznie, és az alkotó művész egy emberi közösség: egy értelmiségi csoport, egy társadalmi réteg, egy nemzet vagy éppen az egész emberiség megbízásából és nevében beszél, mint nagy közös élmények és törek-

vések, gondok és remények letéteményese.

Erre utal különben René Wellek és Austin Warren mára klasszikusnak tekinthető *Az irodalom elmélete* című kézikönyve is, midőn a művészi alkotás két lényegi kritériumát a következőkben jelöli meg: „a művészet mint öncél, és a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő”. A „közösségi rítus” és a „kulturális kötőerő” fogalmi köre kétértelműen magába foglalja az irodalom közösségi, nemzeti szerepvállalását és mandátumát. Különösen a magyar és megint csak: általában a közép- és kelet-európai irodalmakban, amelyek sok évszázados hagyományaik értelmében voltak - Németh László találó kifejezésével élve - „a nemzeti élet mindenesei”.

A 20. században és különösen a kilencvenes évek új szellemi orientációinak keretében mindazonáltal új és minden korábbinál erősebb hangsúlyt kapott az a meggyőződés, hogy az irodalomnak nem valamiféle közösség nevében kell megnyilatkoznia, hanem kizárólag az emberi személyiség helyzetét, megrendülését, válságát vagy éppen felbomlását és megsemmisülését kell kifejeznie.

A jelen irodalomtörténet-írásának egy iskolájánál is megingott azoknak a költőknek és íróknak, például Illyésnek, Radnótinak, Németh Lászlónak, Nagy Lászlónak a tekintélye, akik az irodalomban valamilyen közösségi képviselőt kerestek, és a legmostohább körülmények között is ragaszkodtak a személyiség hagyományos integritásához. A közösségi elv és a személyiség-elv ellentmondása mára áthidalhatatlannak tetszik, és a személyiség-elvű irodalom teoretikusai mind ingerültebben tekintenek a közösségi értékeket védeni és konstituálni igyekvő irodalomra.

❸ A magas irodalom és a tömegirodalom ellentéte

Mindig létezett magaskultúra és tömegkultúra, és a kettő között viszonylag ritkán adódtak kapcsolódási pontok. Annak valójában művészet-, illetve általános kultúraszociológiai jelentősége volt, hogy milyen társadalmi csoportok léptek fel fogyasztóként az egymással igazából alig versengő két kulturális piacon. A magas kultúra: az értékes irodalom, zene és képzőművészetek

inkább az értelmiségi és a vagyono-sabb polgári rétegek, a szórakoztató zene, a magyar kulturális körben például a cigányzene, a tömegirodalom, így a kalandregény, az érzelgős „best-seller” vagy a képzőművészeti giccs jobbára a kispolgári rétegek érdeklődését váltotta ki, habár az sem volt kivételes, hogy a társadalmi hierarchia magasabb szintjein elhelyezkedők a tömegkultúra termékeit, úgynevezett „egyszerű emberek” pedig a magas kultúrát részesítették előnyben.

Külön kulturális rendszert alkotott a népi kultúra, amelynek fogyasztói, igaz, a polgári társadalom alatt vagy ezen kívül helyezkedtek el, maga a népi kultúra mindazonáltal egy magasrendű hagyományt és ízlést képviselt. Nemcsak a népköltészetre, hanem a népi képzőművészetre és építészetre, a népi színjátásra és a néptáncra is gondolok. A kulturális termékeknek ez a területe lényegében a saját tradíciói és törvényei szerint fejlődött, ahogy Ortutay Gyula annak idején megállapította: *„a paraszti kultúra és világkép lényege szerint erősen önállósult volt; kérdéseire magának kellett megadnia legtöbbször a feleletet”*. Ezzel együtt a népi kultúra maga is univerzális műveltséget alkotott, teljes mértékben ki tudta elégíteni az egyének és közösségek esztétikai és erkölcsi igényeit,

A tömegkultúra nem ilyen igényeket próbál kielégíteni, sőt kifejezetten lerombolja ezeket a magasabb igényeket, miközben pusztán a szórakoztatásról, a „kikapcsolódásról”, a pihentetésről kíván gondoskodni. Lassanként megszűnteti azt a személyességet, amely a valódi kultúrát fogyasztó ember sajátja, felszámolja a befogadói jelenlétet és azt az együttműködést, amely a magas kultúra létrehozója és élvezője között kialakul. A modern tömegkultúra és főként ennek elektronikus változata: a videolátványosságok, a televíziós „szappanoperák” az erőszakot népszerűsítő vagy pornográf filmekről, kifejezetten a személyiség önépítése, önmegvalósítása ellenében érvényesülnek, és a jelenben éppen ez a tömegkultúra veszi át mind szélesebb körben a korábbi magas-kultúra és népkultúra helyét és szerepét.

4 A hagyomány és a modernség ellentéte

A hagyomány és az újítás mindig is versengett egymással, és természetesen voltak korszakok, midőn inkább a hagyomány, és voltak korszakok, midőn inkább az újítás érvényesült. A legtermékenyebb korszakok mindazonáltal azok lehettek, amelyek összhangba tudták hozni a hagyományokat és az újításokat, és a tradíció bizonyos mozzanataira tudták építeni a mindenkorinak modernségét. Így a magyar romantika korszaka, midőn Berzsenyi vagy Vörösmarty költészete természetes egységet hozott létre a nemzeti költői hagyományok és a nyugatról érkező romantikus világkép és poétika között, vagy a Nyugat nagy korszaka, amely ugyancsak természetes és termékeny szintézisbe tudta fogni a nemzeti tradíciót és a francia, angol, német irodalom modern indításait.

A két kultúrát konstituáló erő: a hagyomány és a modernség aligha szerencsésnek mondható korszakokban viszont élesen egymással szemben érvényesül. Ilyenkor lényegében megszűnik a kultúra teremtő folytonossága, zavarok támadnak abban a kulturális diskurzusban, amelynek fenn kell tartania a nemzeti kultúra szerves folyamatait, és nehézkessé vagy éppen lehetetlenné válik a különféle iskolák, irányzatok és mozgalmak dialógusa. Ennek a zavarnak vagyunk a szenvedő tanúi a jelen magyar irodalmát nyomon követve is.

A modernnek (posztmodernnek) szívesen beszélnek arról, hogy az irodalom hagyományos realista vagy klasszicista formái végképp kiüresedtek, és legfeljebb tömegkulturális termékek létrehozására valók, a hagyományok hívei pedig kedvtelve hivatkoznak arra, hogy a posztmodern irodalom vagy a neoavantgárd megszakította minden kapcsolatát a valósággal és az értelemmel, és legfeljebb egy belterjes kicsiny irodalmi szekta életidegen beszédmódja, „madárnyelve” lett. A hagyományos és a modernista írásmód élesen elvált egymástól, és úgy tetszik, lassanként megszűnnek a kölcsönös megértés szemléleti és szemantikai alapjai.

Modernizáció és identitás-védelem

Ahogy Szekfű Gyula és Németh László társadalmi ter-

mészetű antinómiái esetében, úgy a jelen irodalmi ellentmondásainak tekintetében is bőven ki lehetne egészíteni az imént vázolt antinómiák körét. A tárgyalt problémák gyökerét mindazonáltal egyetlen nagyobb jelentőségű és mélyebben ható - egyébként nem feloldhatatlan - ellentmondásban látom. Itt azonban kissé távolabbról kell kezdenem a gondolatmenetet.

A magyar történelmet (hasonlóan több nép és különösen a közép- és kelet-európai népek történelméhez) hagyományosan egy kettős stratégiai kihívás és feladat hatja át. Mégpedig az, hogy a magyarságnak szüntelenül fel kell zárkóznia az európai (a nyugati) civilizáció és kultúra adott szintjéhez és időszzerű követelményeihez, ugyanakkor meg kell őriznie saját nemzeti karakterét és egyéniségét: önazonosságnak történelmi alapjait. Egyrészt meg kell kezdenie és sikeresen meg kell valósítania a gazdasági és társadalmi modernizációt, amely visszavezeti, pontosabban elvezeti a nyugati világ fejlett nemzetei közé, másrészt meg kell őriznie és erősítenie, vagy mint a kommunista berendezkedés bukása után is követelményként megjelent, helyre kell állítania a maga súlyosan sérült nemzeti identitását és kulturális hagyományait. Korábban mind a modernizáció, mind a nemzeti identitás a kommunista párturalom áldozata lett: a szovjet társadalmi és gazdasági modell erőszakos alkalmazása megakadályozta a valódi és hatékony modernizációt, a „proletár internacionalizmusnak” nevezett szovjet nagyhatalmi ideológia pedig fellazította és megtörte a nemzeti azonosságtudatot.

A kettős stratégiai kihívás igen gyakran okozott zavarokat, igen sokszor bontotta meg a kíváncsú nemzeti kohéziót és összefogást, mint hogy a két stratégiai elv: a modernizáció és az identitás-védelem nem egyszer egymással szemben érvényesült. Holott e két kihívásra csak átfogó és összegző választ lehet adni. Valamiféle okos szintézisképzésre van szükség, máskülönben a modernizációból tartalmas és szerves civilizáció és politikai kultúra nélküli pszeudo-európaiság, az identitástudatból pedig önvesztélyes elszigetelődés és végül provincializmus lesz.

A jelenben kétségtelenül megvan annak a veszélye, hogy valamelyik stratégiai opció egyoldalúan érvényesül. Léteznek politikai (és kulturális) erők, amelyek Magyarországot úgy kívánják betagozni a nemzetekfeletti intézményekbe és a globális gazdasági és politikai folyamatokba, hogy nem ügyelnek kellőképpen a nemzeti történelem és kultúra, a hagyomány és az identitás értékeire. És léteznek olyan erők, amelyek csakis a nemzeti identitás és hagyomány fenntartásának érdekét ismerik el, és elutasítják a modernizációs készletet: az európai intézményekhez történő csatlakozást, a globális folyamatokban való részvételt. Ebben a tekintetben többen és több oldalról is hajlanak arra, hogy figyelmen kívül hagyják a magyar történelem időszerű tanulságait és tanításait.

Holott igen emlékeztető és eredményességet tanúsító történelmi-művelődéstörténeti példái vannak annak, hogy a modernizációs és az identitás-védő stratégiák szembekezdése: a már-már sorsszerűnek látszó és a nemzeti kohézió drámai felazulásának rémét felidéző politikai és kulturális megoszlások elkerülhetők. Történelmünk sikeres korszakait éppen a modernizáció és az identitás-védelem követelményének együttes meghirdetése és érvényesítése alapozta meg. Így a múlt századi reformkorban, amely - Kölcsey Ferenc kifejezésével - a „haza és haladás” kettős eszméjére alapozta a nemzeti stratégiát és jövőképet. Vagy a Nyugat mozgalma körül kialakuló „második reformkor”, amely ugyancsak a modernizációs és az identitás-védő stratégia egységét tudta kialakítani.

A Nyugat (és a mellette, vele szövetségben fellépő Huszadik Század) ugyanis nem egyszerűen az irodalmi és művészeti gondolkodás és gyakorlat megújulásnak műhelye volt, hanem a teljes kultúráé, a teljes szellemé: a társadalomtudományoké, a politikai gondolkodásé, a politikai kultúráé is. Mint a 20. századi magyar szellemiség egyik leginkább átfogó eredményes műhelye, mindig arra törekedett, hogy egyeztesse az identitás-védő hagyományokat és a modernizációt szolgáló megújulást, a nemzeti és a liberális eszméket, a

magyar és az európai értékeket. Sőt, éppen a modernizáció hatékonysága érdekében tapintott rá a nemzeti egyéniség és a kulturális tradíció eredeti tulajdonságaira és értékeire - szemben egy nemzeti köntösben fellépő másodlagos kultúrával, amely nem volt sem eredeti, sem hatékony, sem igazán nemzeti, sem európai; Ady, Babits, Móricz és Krúdy irodalmi stratégiája és munkássága legalábbis erre vall.

Ma is a modernizációs és az identitás-védő stratégiák és jövőképek egyeztetésére volna szükség. Az, hogy ez az egyeztetési hajlandóság alig érzékelhető, és maga az egyeztetési folyamat késlekedik, igazából nem kulturális, inkább politikai és ideológiai okokra vezethető vissza. A mai magyar társadalomban ma is a szükségesnél nagyobb mértékben uralkodik a politika, és a teljes 20. századi történelem káros



örökségeként igen nagy szerepet töltenek be az ideológiák - valójában a politikai tér mindegyik oldalán. Mindennek következménye az a „kultúrharc”, amely a kilencvenes évek első felében különösen kiméltelen és kártékony módon hatott a nemzeti konszenzus kívánatos kialakítására. Azóta ez a „kultúrharc” talán valamelyest enyhült, olykor mégis fellángolni látszik, és ilyen fellángolás várható az előttünk álló hónapokban is, az 1998-as választások közeledésével.

Régi és új paradigmák

Az irodalom világában tapasztalható konfliktusokat erősítik az irodalom mibenlétét érintő gondolkodásban bekövetkezett paradigmaváltások is. A huszadik század átütő irodalmi irányzata a modernizmus volt, ez az irányzat az évszázad szelleméből táplálkozott: szemléleti alapjait egy új, a tizenkilencedik századét meghaladó ésszerűségben, társadalmi és művészeti ideológiáját a jövőre orientált utópiákban, a művész szerepét valamilyen kollektívum képviselésében kereste. Ez a modernizmus, miközben természetesen tovább éltek a múlt század romantikus és realista vagy a századforduló szimbolista áramlatai, s maguk az izmusok is időnként elkeveredtek velük, mindvégig az évszázad vezető irodalmi és művészeti irányzataként működött, még a lakott föld arculatát is átalakította a maga konstruktivista építészeti formáival.

A meglepő fordulatot éppen az építészet hozta már a nyolcvanas években: a Bauhaus-stílus zárt racionalitása után az újjáéledő nemzeti és regionális tradíciókat, a mértani formák és a rideg funkcionalizmus után a szeszélyes vonalakat, személyes megoldásokat, a történeti stílusokat.

Modern és posztmodern: az ízlésváltás keretei között jelzi, hogy valami, ami legbensőbb emberi lényünket érinti és abból ered, radikálisan átalakult. A posztmodern ízlés, szemlélet és stílus, ha tetszik: nyelvezet a jövőidejű utópiák bukása után a történeti folytonosságot, a kultúra szervezőségét helyezte ismét előtérbe, az absztrakciók után a történeti, etnikai, regionális és

nyelvi különösségeknek, egyediségnek adott irányító szerepet, a kollektív én helyett a személyiségre és a személyiségértékekre szavazott, a tervszerűen irányított művészet után a művész autonómiáját állította helyre. A posztmodern irodalom a személyiség belső világát fedezte fel újra, a narrációt általában reflexióval váltotta fel, és nemcsak arról számolt be, hogy mi történik abban a világban (társadalomban) amelyet az elbeszélés felidéz, hanem megvilágítja magának az elbeszélésnek: az alkotó munkának a háttérét és körülményeit, valamint az elbeszélő személyes helyzetét is.

Ez a posztmodern irodalom és művészet már itt van közöttünk: huszadik századi hagyományait a század első évtizedeinek személyes jellegű irodalmából meríti, mestereit Kosztolányi Dezsőben és Ottlik Gézában találta meg, írói: Esterházy Péter, Nádas Péter, Lengyel Péter, vagy a Szlovákiában élő Grendel Lajos, az Erdélyből áttelepült Bodor Adám, az új magyar próza „derékhada”. Ok a történelmi korforduló: az ezredvég hiteles krónikásai. Az ő nevükhöz fűződik az a „paradigmaváltás”, amely elbeszélő irodalmunkban az elmúlt másfél évtized során bekövetkezett.

Az utolsó két évszázad folyamán alighanem két nagy fordulatot (paradigmaváltást) ért meg az európai irodalom (világirodalom). Az elsőt a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel-testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely az egész kontinensen, de főként a közép- és kelet-európai régiókban, tehát a német, a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szerbe a román, az orosz és természetesen a magyar kultúrában szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét, és az irodalmat tette meg a nemzeti szellem és identitás legfontosabb letéteményesének. Ennek a fordulatnak a nyomán bontakozott ki a magyar nemzeti irodalom is, mondjuk Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc romantikájától kezdve, és ennek a „herderi” fordulatnak a szellemisége élt tovább a magyarországi népi irodalomban: Illyés Gyula, Németh László és Kodolányi János munkásságában, vagy az erdélyi magyar irodalmi kultúrában Reményik Sándor költészetétől és Tamási Áron, vala-

mint Kós Károly regényeitől kezdve máig: Sütő Andrásig, Kányádi Sándorig.

A huszadik század átalakult világképe és új bölcselete indította el, még hozzá két módon, két áramban: egyrészt az egzisztencialista filozófia, másrészt a modern nyelvfilozófia révén, s ha az első fordulat Herder, a második Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés, amelyre elsősorban az irodalom, a művészet képes választ adni, mint hogy az emberi lény leginkább a művészeti alkotásban tud azonosulni önmagával és a léttel, ahogy Heidegger írta nevezetesen, *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában: „a költészet a lét és a dolgok alapító megnevezése - nem tetszőlegesen mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá, amit aztán a mindennapi beszédben megbeszélünk, elintézünk.” A másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát és az emberi létezés valójában a nyelv által történő létezés, amiből az is következik, hogy az irodalom nem etikai vagy bölcseleti mondanivalója, hanem csupán nyelvi és poétikai felépítése által létezik, következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata.

A magyar irodalom „heideggeri” fordulata tulajdonképpen már a két világháború között végbe ment (Kosztolányi Dezsőnél, Szabó Lőrincnél, József Attilánál), s az elmúlt évtizedben bontakozott ki a szemünk láttára a „wittgensteini” fordulat. Mindez azonban nem teszi érvénytelenné a „herderi” szellemiség és kultúra hagyományait és jelenidejű érvényességét: azok, akik az emberi létezés abszurd tapasztalataival vagy éppen magával a nyelvvel küdenek, nem kell, hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot. Különösen a kisebbségi létben, ahol többnyire nincs is mód arra, hogy valaki kivonuljon a szellemi küzdelmek arénájából és magát a létezést szemlélve vagy a nyelvfilozófiai tanításai között búvárkodva építsen magának személyes identitást.

Talán nincs is szükség ilyesmire, a műalkotás értékét ugyanis nem az dönti el, hogy valaki milyen paradigmához igazodik. A valóban értékes műalkotásokat sohasem lehet egyetlen irodalmi paradigmához hozzákötni, és az irodalom általában mindig több, mint pusztán irodalmi értékek együttese. Alighanem igaz van T.S. Eliotnak, aki a következőket jegyzi meg: *„Az irodalom »nagyságát« nem lehet kizárólag irodalmi értékmérőkkel meghatározni, bár nem szabad elfelejteni, hogy azt, vajon valami irodalom-e avagy sem, csakis irodalmi értékmérőkkel határozhatjuk meg.”* Vajon miben állnak azok az „irodalmon kívüli” minőségek, amelyek megszabják valamely műalkotás „nagyságát”? Ezek között minden bizonnyal ott vannak a műalkotásban kifejezésre jutó gondolat és erkölcs értékei, következésképp a nemzeti identitás és kultúra fenntartásának értéke is.

Az irodalmi paradigmák általában különben sem érvényesülnek a maguk vegytiszta mivoltában, és éppen a huszadik századi magyar irodalom példázta azt, hogy a „herderi” a „heideggeri” és a „wittgensteini” irodalomfelfogás tulajdonképpen nemcsak összefér egymással, hanem szintézisbe is hozható. Ez az irodalom számos olyan művet kínál számunkra, amely átfogó módon több irodalomfelfogást és paradigmát is képvisel. Így Juhász Ferenc történelembölcseleti mitikus költői eposzait: *A szent tűzözön regéi* és a *Gyermekdalok*, Déry Tibor mitikus antiutópiája: a GA. úr X-ben, Kányádi Sándor nagyívű költeménye: *Halottak napja Bécsben*, vagy Sütő András bibliai fogantatású drámai példázata: a *Káin és Ábel* egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul mutatja a „herderi” és a „heideggeri” paradigmák tulajdonságait, hiszen mindegyik az emberi létezés végső dolgait ragadja meg, egyszersmind a magyarság és az egész emberiség „sorstapasztalatait” fejezi ki. Hasonlóképpen Esterházy Péter prózájának, Szilágyi Domokos, Szócs Géza és a szlovákiai Cselényi László költészetének van egy „wittgensteini”, tulajdonképpen nyelvkritikai és van egy „herderi”, a magyarság tapasztalatait összegző karaktere.

Az irodalom és a nemzeti irodalom fogalmát ezért ma

sem lehet egymással szembeállítani. A magyar irodalom, akárcsak a múltban, azt példázza a jelenben is, hogy az irodalom nemcsak szó és grammatika, ahogy Kosztolányi híres versében a zászló nemcsak „bot és vászon”. A magyar irodalom egyszerre művészet és erkölcs, az egyéni lét metafizikai értelmezése, ugyanakkor egy emberi közösség vallo-mása és üzenete, amely az egyetemességet ostromolja, a nagyvilág előtt tesz tanúságot egy nép élni akarásáról, küzdelmeiről, és a nemzetek közösségének lelkiismeretét szólítja meg.

Felszámolhatók-e az antinómiák?

A „magyar élet antinómiáit” (hogy Németh László kifejezését használjam) ezek szerint a modernizációval és az identitás-védelemmel, az újítással-megújulással és a hagyománnyal, a nemzeti és az európai eszmékkel és értékekkel kialakult viszony szabja meg. Vajon vannak-e lehetőségek arra, hogy ez a viszonyulás kiegyenlítettebb legyen, és az imént jelzett konfliktusok legalább részben megoldódjanak? Illetve: mit tehet az irodalom, az irodalmi kultúra annak érdekében, hogy az egyensúlyosabb állapot létrejöjjön.

Véleményem szerint az irodalmi kultúrának vannak ezt célzó lehetőségei és eszközei. Három ilyen eszköz, egyszersmind művelődéspolitikai követelményt említenék meg: az értékközpontúságot, a kulturális (irodalmi) pluralizmust és egy átfogó kulturális stratégia kialakítását.

1 Az értékközpontúság, a valódi szellemi és irodalmi értékek megbecsülése minden kulturális élet és kulturális politika alapvető követelménye, amelynek következtében a szellemi életnek, az irodalom intézményeinek és mindenekelőtt az irodalomkritikának elsősorban a művészi (irodalmi) értékeket kell figyelembe vennie. A mai magyar szellemi élet-ről és irodalombírátról egyáltalán nem mondható el, hogy törekedne ennek a követelménynek a tiszteletbentartására. Ellenkezőleg, igen sok tapasztalatunk lehet arról, hogy a kritikai minősítések és a különféle

(könyvkiadói, díjakat javasoló) kura-tóriumok, egyáltalán az „irodalmi tőzsde” döntései mögött nem esztétikai vagy erkölcsi kritériumok, hanem személyi és csoportos elfogultságok, sok esetben durva politikai előítéletek rejlenek.

Az irodalmi értékek rendjét a kommunista korszakban is mindig megzavarta és felforgatta az irodalompolitika, és én még emlékszem azokra az időkre, midőn a hivatalos irodalomkritika által felállított hierarchiában Illés Béla jóval Németh László, Hidas Antal jóval Weöres Sándor előtt foglalt helyet. Mára természetesen véget értek ezek a brutális hamisítások és erőszakosan keltett értékzavarok, de ki merné azt állítani, hogy a politika, megintcsak minden oldalon, nem törekszik arra, hogy taktikai érdekeinek erőltetésével megbontsa a valódi értékrendet, és zavart keltsen a kultúra világában? Éppen ezért az értékek szigorúbb kiválasztására és a valódi érték megbecsülésére van szükség, olyan kritikai közéletre, amely képes kiküszöbölni minden személyes és ideológiai elfogultságot, és képes elhárítani minden manipulációt.

2 Az értékközpontúság elve nem zárja ki az értékluralizmus érvényesülését, ellenkezőleg arra figyelmeztet, hogy minden egyes irodalmi irányzat képes a maga törvényei szerint létrehozni egyetemes jelentőségű alkotói értékeket, és a befogadásnak ezt tudomásul kell vennie. A magyar irodalomban ma nincs vezető iskola és nincs „fővonal” - ezek egy meghaladott korszak felejtésre méltó fogalmai. Ma együtt élnek irodalmunkban a hagyományosabb realista vagy klasszicista, az avantgárd (neoavantgárd) és a posztmodern áramlatok, együtt is kell élniök, és csak szélsőségesen elfogult elmék gondolhatják, hogy minduntalan választani kell, mondjuk, Ágh István és Tandori Dezső költészete, vagy Lázár Ervin és Esterházy Péter elbeszélő művészete között.

Az irodalom, mint minden szellemi, minden kulturális rendszer, pluralista jellegű, és a különféle szemléletmódok, mentalitások és poétikák sohasem zárhatják ki egymást,

ellenkezőleg, együtt érvényesülhetnek, együtt kell érvényesülniük. Mint ahogy a 20. századi irodalmunk megítélésében is tévutakra jut az, aki úgy gondolja, hogy Babits költészete kirekeszti Ady költészetét vagy Kassák költészete kirekeszti Babitsét, József Attiláé Illyését és Pilinszkyé Nagy Lászlóét. Egy korszak vagy éppen egy nemzet irodalma valóban szellemi „köztársaságot” alkot, és ebben a „respublica letterariá”-ban igen jól megférhetnek egymással az egymástól igencsak különböző áramlatok és életművek, sőt maga az irodalom létmódja követeli meg azt, hogy az egymástól különböző (és versengő) értékek egy szellemi „köztársaság” tagjai legyenek.

3 Mindezek következtében stratégiai gondolkodásra, sőt tovább megyek: a magyar irodalom jövőképeinek a kialakítására van szükség. Irodalmunk ma egyféle identitásváltságban van, minthogy az egy párti rendszer évtizedeiben kialakított - és történelmi hagyományokat folytató - közéleti-ellenzéki szerepvállalást nagymértékben feleslegessé tette a többpárti demokrácia intézményeinek kiépülése, az irodalmi intézmények, mint a könyvkiadás, a folyóiratok, az írószervezetek állandó finanszírozási gondokkal küzdenek, az irodalmi életben pedig mindinkább szerepet kap az a megosztás, amelyet a pártpolitikai küzdelem indukál. Mindezek következtében szükség volna a magyar irodalom jövőjének felelős átgondolására és a kialakult irodalmi antinómiák meghaladására, az egymással küzdő nézetek egyeztetésére.

Azt, hogy a magyar irodalomból mi lesz az előttünk álló ezredfordulón: az emberi személyiség és a nemzeti közösség sorsáért felelősséget vállaló irodalom, amely meg tudja őrizni identitását, egyszersmind válaszolni képes a modernizáció kihívásaira, vagy csupán „szövegdőmping”, amely figyelmen kívül hagyja a művészi alkotás erkölcsi és humanisztikus követelményeit, az előttünk álló esztendőket és szellemi küzdelmek fogják eldönteni. Az mindenesetre kétségtelen, hogy tisztázó vitákra és erőfeszítésekre szükség lesz a továbbiakban is.

Kabdebó Tamás

NYELVPRIVATIZÁCIÓ ÉS IZLÉSDIKTATÚRA *

(Élő példák - ellenpéldák, védekezés a megértés ellen)

*„Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam”*

nemcsak azért, mert dantei értelemben az *igaz utat nem lelém*, hanem főleg azért, mert olyan országban leltem magam, amelynek 87%-a őserdő ma is. Guyanára, a „folyók földjére” gondolok, az óriási Amazonas vízgyűjtő medence felső vidékére, ahol egy Nagy-Britannia nagyságú területen mindössze egymillió ember, közöttük 44 ezer bennszülött amerindián él. Egyelőre nem rezervátumokon, hanem a saját törzsi otthonukban lakva, halász-vadászattal és a földművelés egy kezdetleges, honos formájával foglalkozva tartják fenn magukat. (Kérdés, meddig?)

Az egykori természetes életnek ez a Dél-Amerikában is ritka folytatása elsősorban az 1966-ig fennálló brit adminisztrációnak, s azon belül egy magyar származású brit jogász-antropológusnak, Walter Roth-nak volt köszönhető. A fakitermelés és egyéb kapitalista vállalkozások csak módjával, és főleg nem lakott területen nyerhetek teret.

Ebben az országban éltem 1969 és 1972 között három és egy negyed évet és ezalatt - egy máig kiadatlan - kéziratom van az amerindiánok irodalmáról. Havonta kéthárom rövidebb-hosszabb gyűjtőutat tettem meg, hol az egyetem földrajz-sai, hol egy antropológusnő társaságában, látogatva a „kapitányságokat” és a „missziókat”. Az elmúlt száz év során alakultak ezek az egykori törzsi központokból. Még tanúja voltam annak, amikor a legutolsó ún. vad törzs, a wai-wai-k először nadrágot és szoknyát húztak pucér alsótestükre és az egykori medicina man, tehát a varázsló, szanitáció kiképzést kapott. Ekkor jelentek meg az első biblia—fordítások wai-wai, makushi, wapishana nyelven - tehát az arawak alapnyelv kevésbé ismert változatain. A fehér ember másutt erőszakos módon terjesztett kultúrája itt példás óva-

tossággal ötvöződött egybe a helyi szokásokkal.

A nagyobb folyók, a Demerara vagy az Essequibo partjain élő indiánok jobbra megtanultak angolul és kezdték elfelejteni törzsi nyelvüket. A kisebb, és a kajmánoktól nyüzsgő, mint pl. a Potaro partján élő indiánok közül, még az ún. kapitányok, tehát a törzsfőnök mai változatai is csak helyel-közzel beszéltek az ország hivatalos nyelvét, az angolt. A gyengék nyelvét persze, az elmúlt huszontöt évben maga alá mosta az erősek sodrása. 1997-ben a guyanai indiánok 20-25%-a beszéli törzsi nyelvét.

Guyána, az egykori angol gyarmat két közvetlen, az erdővel, a folyókkal az atlanti tengerparttal összekötött szomszédja, Surinam és Cayenne, létrehozta egy keveréknyelvet, a taki-taki-t, melyet így-úgy, mindhárom ország lakossága megértett, illetve átalakított.

Három nyelvi szint, három működő nyelv van tehát: a hivatalos élet angolja, a piac- és kiskereskedelem nyelvkeveréke, a patois, és a kihalásra ítélt ősnyelvek, tele misztériummal, mágiával.

Kutatómunkám, majd tézisémmel összeállításakor többször úgy éreztem, hogy az irodalomtörténet előtti időben csatangolok, mint Lönnrot, amikor a Kalevala ősnymait kutatta, vagy a magyar néprajzkutatók, akik a cseremiszek földjén szakajtózták össze a medvénekeket. Arawakul nem tanultam meg - a társalgás néhány formuláitól és a kulcsszavaktól eltekintve -, tehát fordításokat kellett készítenem, meglévőkre támaszkodnom. Egy indián apáca lett a famulusom, tolmácsom, nyelvtelenség, aki az egyetemen a francia nyelvet oktatta.

A guyanai bennszülött irodalom legjellegzetesebb sajátossága az volt, hogy a műfajok nem különültek el benne, noha el lehetett azokat különíteni. Egy adott versnek mindig volt egy adott funkciója: munkára buzdított, harcra, vadászatra lelkesített, kér-

te a szellemet, vagy a szellemek atyját-anyját, hogy segítsen, azaz hálát adott nekik. A wapishana, makushi és a wai-wai egymás nyelvét kevésbé érti; de irodalmuk iránya majdnem párhuzamos. Azaz: a wai-wai gyűjtések egy vadabb, nyersebb állapotot tükröznek, több bennük a halál, a bosszú, a makushik-nál legkiépültebb a mítosz, a mitikus háttér; a wapishana foglalkozik legtöbbször a banántermelés módjaival, sorolja föl a legtöbb - egyébként mindjük által ismert - cassava elkészítési módokat. Magyarán: a szövegek szöttesek s ezekbe a kultúra, a főzés, a termelés, a paiwari ünnepek hagyománya is belefér. Az Úr és Akkád városállamokból maradt első ékirásos emlékek részben törvényekre, részben mértékegységekre vonatkoztak. A történelem előtti világ szűk, de egységes. A közösségi tapasztalat mindenki által ismert, megosztható, megosztott. Az ezen kívül uralkodó ismeretlenség számukra beláthatatlan, és éppen ezért nem is aggasztó.

Ez a hosszú bevezetés rejtett referencia-rendszerünk egyik alappillére is szolgál. A huszadik század utolsó évtizedére a világ elképesztően bonyolódott. Az úgynevezett civilizált ember már nemcsak az östermészettel való hajdani kapcsolatát veszítette el, hanem a saját közösségéhez kötődő szálai is részben összekuszálódtak, részben elszakadtak. Az emberek zöme konglomerátumokban vagy nemzetállamokban él, melyeket szupranacionális organizációk dominálnak, sajátos kultúrájukat és értékrendszerüket beszenyyezve az üzlet serkentette nemzetközi produktum. Az egyént állandó permetként érő, értelmet és irányt nélkülöző, közönyös özőn ellen nem védi már az egykor oltsálat ígérő egyházak csak láthatatlan és absztrakt mennyei manát ígérő intézményrendszere, a közösségeket pedig, már-már minden, tehát falusi-városi-megyei-országos szinten átrágja a kétség szúja. Megbukott a kommunizmus, a pszichiátria, a római

* Előadás a Hévízi Irodalmi Nopokon 1997 augusztusában

katolikus szabályrendszer, a teozófia: a túlnépesedés és a környezet-szennyeződés a nyeregben ülnek, lo-vagolnak magatehetetlen lelkiismeretünkön. A csillagvilág meghódítása reménysugár, de fényévekre vagyunk ahhoz, hogy az emberiséget egy tisztább bolygóra vagy mesterséges éghajlatok alá sikerítsük.

Az egyetlen, eddig le nem járatott filozófia, tehát élet értelmezési rendszer (az ember fáj a földnek, a föld és ég súly az ember mellén) az egzisztencializmus szóval fémjelzett Sartre-i negatív rendszer.

Elképzeltető, hogy egy mindenre kiható átrendeződésen megyünk keresztül és az élet kvalitása javulni fog. Ha igen, akkor csak úgy, hogy megtaláljuk a módját, nem az anyagi javak halmozásának, hanem amit Bessenyei György mondott 200 évvel ezelőtt: „egymás boldogulásának örömezésében.”

Csak az az irodalom - és általában művészet - volt hosszútávon sikeres: beleépült a közösség életmenetébe, minek terméke, visszfénye és jobbra ösztönzője volt. Mi történik ma? Szinte nincs olyan tudományág már, mely egyetlen ember számára belátható lenne. Még, az egykor oly sok kezdő orátor, államférfi és regényíró számára könnyen bekebelezhető jog is útvesztőkbe juttathatja ügyvédjét, bíróját, kliensét. Az embernek ösztönszerű és tudatos védelmi rendszerekre van *pszichikai szüksége*, hogy egybe tudja tartani önmagát, különösen családját, közösségét, végső soron nagy-közösségét: nemzetét. Ha ez nem sikerül, sőt, ha a világot egyre kevésbé érti és érzi önmaga számára relevánsnak, akkor eluralkodnak benne a skizoid tendenciák, lelkileg kettéhasad vagy különösen atomizálódik. A védekezés egyik ma erősen terjedő módja a megújult, a főleg fundamentalista vallásokba menekülés. Az egyén egy pártoló közösségre lel, melynek papjai leegyszerűsítik számára a bonyolult világot, s az új védőfal köművesei egyben egy szeretet-közösség tagjai lesznek.

A Korán és a Biblia olvasása helyettesíti az irodalmi és jobbára a többi művészeti igényeket is. Néha, sajnálatos módon egy-egy közösség egy pszichopata kényuralma alá kerül, Koresh vagy a guyanai Jones voltak ilyenek. De gondoljuk el, egy Hitler és egy Sztálin sem különbözött lényegileg tőlük. Messianista ideológ-



giájuk átcsapott a sátánizmusba, azaz nyíltan hirdették és gyakorolták a gyűlölet tanát, az osztályharc vagy a faji hajcihőzés maszlagának segítségével. A jó irodalom, tehát az emberpárti, az érzésápoló nem tudhatott egyik védelmi rendszerbe sem bekapcsolódni.

Vannak tehát pozitív és negatív fundamentalista közösségek. A negatívak életveszélyesek - öngyilkosságot, fasizmust etc. hirdetnek - a pozitívak pedig számúzik az értelmet. Az adventista, szombatista, keresztény közösségbeli ember az öszövétség csodáira és kronológiájára esküszik. A világ hatezer egynehány éves. Üldözi a fejlődést, vállat von a geológiára.

Az indián törzs, az adventista közösség óvja tagjait. Az irodalom, ha már nem elixír, legyen számukra is a védekezés egy másik formája. Bár az olvasás gyakorlata világszerte megcsappant, a háború óta - részben mert tért nyert a rivális televízió - az emberiség könyvtermése ma is növekszik, hisz maga a világnépesedés már-már mértani haladványként masírozik előre. Az irodalom elsősorban ismereteket terjeszt, a szépirodalom - messze-messze egykori funkciójától - szórakoztat, elszongít, időnként nevel

is. A világ usque 5000 nyelve és 1 0 ezer nyelvjárása közül az első százat a világ 90%-a beszéli, így köztük a magyart is. A tízmillión felüli nyelvek mindegyikének jelentős irodalma, sőt szépirodalma van.

Az irodalom a nyelven alapszik, a nyelv egy közösség magatartásán. Jeleit a közösség hagyja jóvá. Jelrendszerét egyoldalról nyelvészek, másoldalról írók tökéletesítik, de ismét a közösségre van szükség, hogy az újításokat, finomításokat vagy magáévá tegye, vagy kivesse. A *járgány* szó manapság már csak humoros értelemben használatos, az apolgtatás kipusztult, a *hölgy* szemantika-cserén ment át. Beépült az a szólás, hogy nem népből és nemzetben, hanem alany és állítmányban kell gondolkodnunk, megtorpedózáva egy korábbi alapállást: *Nyelvében él a nemzet*.

Holott vitán felül áll, hogy a magyar nyelvében élt és él, viszont eme ígék újdoni hirdetői elpolitizálták a nemzeti hitelt - ezért üthetett be a humoros ellenszólom. Persze, mutatis mutandis, másutt megélt a nemzet akkor, amikor a nyelv elveszett. Lásd az íreket. De az ő titkuk éppen az volt, hogy tízkörömmel kapaszkodtak katolicizmusukba -, s ennek során kicsüszott ujjaiuk közén, foguk sövényén az óir nyelv.

Az óirül beszélők ma egy exkluzív, zárt csoportot alkotnak. Állami hivatalokban, egyetemeken, nyelviskolákban kapnak állást. Az írtanulást az állam támogatja. Az írtanárok ingyen nyaraltatják az írül tanuló gyerekeket; de aki elszólja magát angolul, azt azonnal hazaküldik. Ez ugyebár egy, a nyelvbe kapaszkodó kisebbség drákói szigora, létfenntartó türelmetlensége.

Ha a század irodalmi mozgalmait nézzük - és hazánk részvett mindegyikben -, akkora pozitív és negatív szándékokat és megvalósulásokat mindegyikben felfedezzük. A népi mozgalmak a parasztság, a néprajz és etnológia érdekében feltérképezték azokat a zugokat, ahová a zenészek, tánckoreográfusok, sőt a színház mesterei is eljutottak. A falukutatókkal szemben a századelő izmusai - a futurizmus, a dadaizmus, a konstruktívizmus mögött a festészet forradalma munkált. A dadaista versekben a stílus nemzetközi, a nyelvi elemek jobbra a virágnyelvek egyikére hangolódnak. Ám esztétikájuk-

hoz már magyarázatra van szükség. A narodnyikok parasztja már értetlenül áll egy Tzara produkció előtt, az Apollinaire-rajongó megveti Móricz földszagú naturalizmusát. Nagyon leegyszerűsítve elmondható, hogy az olvasóközönség polarizálódik, s ez az izlés-felosztottság érezhető később is. A politikai és a szociális (nem szocialista!) realizmus hívei az egyik oldalról várják a remekműveket, a képversek, absztrakt versek, a strukturalizmus, majd a posztmodernizmus szurkolói a másik irányból.

A sok talajvizet egyesítő modernizmus megpróbálja a kettőt egy nevezőre hozni: József Attila, Thomas Mann, E.M. Forster modernista alkotók, utolsó regényéig James Joyce is az. Az Ulysses a modernizmus egyik csúcsa a regényírásban. A Finnegans Wake azután tudatosan atomizál.

A század első harmadában sok szó esett az írástudók árulásáról. Ezt többféleképpen lehetett és lehet értelmezni. Az egyik ez: az írástudó kötelessége a valóság pontos, valós, igaz regisztrálása. Aki regényíró, az leírja, aki költő az érzelmekkel telítetten fejezi ki, aki kritikus az analizálja, „kivesézi” a létező dolgokat. Ha nem ezt tesszük, hanem elbújunk, elefántcsonttoronyba vonulunk, másról beszélünk, sőt ha tudatosan félrebeszélünk, akkor már valamilyen formában árulók vagyunk.

Még súlyosabb az eset, ha a cinikus némaságon túl, ordas eszmék szolgálatába állunk. És most ismét egy ellentmondás. Ezra Pound, a fasizmus nagy barátja és szócsöve ugyanakkor századunk egyik legjelentősebb költője volt. Meg kell sejdítenünk a világ dolgainak végtelen komplexitását: egy adott ember képes lehet arra, hogy - mintegy lényének egyik felével - zseniálisan pozitív, előremutató dolgokat hozzon létre, mialatt lényének másik fele a rombolás szolgálatába áll. A zseni persze egyedi eset. A háború német, osztrák, magyar-román írói, a háború utáni átrendeződés írástudói, kenyérük védelmében kénytelen-kelletlen nemzeti szocialista, majd szovjetül szocialista írók lettek. Zömük hozzáadódott ahhoz, hogy biztonság okáért egy-egy zászló mögé sorakozzon, ki-ki lelkesen, vagy lelketlenül dabolva. Könnyű ezt elítélni, megélni nehéz. Az angolszász íróknak ilyenfajta megalkuvásra soha nem volt szüksége, de arra igen, hogy megélhetése érdekében a piac kényét kövesse. Ma-

napság a sikerkönyveket nem annyira írják, mint íratják. A nagy kiadóknak megvannak a formulái: 25% erőszak, 25% szex, 25% társadalmi konfliktus, 25% miegymás. Aki rááll az ilyesmire, az a piacnak adja el a lelkét.

Pár évvel ezelőtt Szegeden, a Széchenyi téren megállított egy toronymagas amerikai fiatalember. Tört magyarsággal mormon bibliákat árult. A mormonok nyelve, ha akarom közérthető, mert így érik el, hogy hiszékeny közönségük felhabzsolja a nyelv által közvetített szekta-tan képtelenségeit. Ez a közérthető nyelv azután a kényszerképzetek sorozataival élteti az ártatlan elmét. De mit szólnak a vallástalan angol költőnek Timothy Wilie-nek az alábbi verséhez?

A pattogatott sárga

„Szálldogált az aranyér. Az időszag táján lápilag. Szöcskegombolyagok. Rántotthal a négyzetgyök alatt. A minap pénz-páviánosodtam, éppen az aranyér.”

Ha hivatásos irodalomkritikus lennék örömmel felfedezném a fenti versben a századelő egyik kísérletének, a szürrealizmusnak folytatását. Ami Dalinál, a Medáliákban és egyes korai Déry versekben zseniális, - mert egyik sem mellőzi az értelmet - ez lesz Wilkie-nél hatástalan. A vers egészében nem mond mást, mint azt, hogy a költő önkényesen játszik a szavakkal. Ha a játék mások gyönyörűségére is szolgál, az irodalom síkján mozog: ha nem, hát nem.

Kivétel, a fenti hogyismondjam, botcsinálta szabály alól: a humoros hatás szándékos (vagy véletlen) felbukkanása, olyasformán, mint amikor a játékos hirtelen leüti a pingponglabdát. Egy pillanatra megemeli a produkciót. Addig, ameddig nevetünk, vagy elmosolyodunk. Kiszérea méra bávatag. Ez a fajta irodalom nem próbál ideológiai magokat ültetni olvasója agyába, vagy ha igen, akkor csak azt éri el, hogy ködösít.

A másik vonatkozás. Jeles, újdondász irodalomtörténésünk Akárki Alajos példákat keres egy kifundált tételének igazolására. Ha a kellő pillanatban kezébe akad Wilkie verse, s pláne ha kéznél van éppen egy neves és verskísérleteiről is híres műfordító, a kis vacak költeménycsők tankönyvbe kerül, és mennybe száll.

Az olvasó. Már Angliában is csak egy kis réteg, az ún. experimentális irodalmi lapok olvasóinak kezébe jut csak vers. Ok természetesen igazolva látják közlését, hisz önnön műveik java is ilyen szöszökből áll össze. A többihez nem jut el. A fel vevőkörön kívül marad.

Ám tegyük fel, az irodalom hajszálcsövessége felnyomja a verset albán fordításban. Tiranában az uralkodó káosz élő áldozatai létezésük igazolását, a konfúzió párlatát vélik/vélhetik felfedezni a versben. Az a pár tűzszüneti ember, aki jelenleg ott irodalommal foglalkozik. Hiszen egy magyar költő írta, az Albán választások című költeményében:

*„Hogy Albániából lesz -e Felbánia vagy marad Albánia
Ki a fene bánia?”*

Az írószági adóbevallási ívet tanulmányozva arra a meggyőződésre jutottam, hogy szerkesztői kézzel fogalmazták meg annak egyes passzusait kétféleképpen érthető angol, és ír nyelven: minél nehezebb legyen az ívet kitölteni: illetve hogy az adófizető polgár igénybe kell vegye majd a hivatalos adószámvitelezők segítségét. Bennfentesek számára ismeretes, hogy az adószámvitelezők többsége azelőtt az adóhivatal tisztviselője volt.

A nyelvhasználat tehát - csoportnyelvről még nem beszélhetünk - nem az általános megértés, hanem az elködözés eszköze lett.

Most egy külföldi regényből idézek. Címe: *Névjegy*.

„Baskir Károly nem mint várnók, a baskírok vezére volt, hanem a legotrombább güzü, trágyadombi diszkografer.

- Fel a köldökökkel, szólt a görény.

- Jósítottú pulyka vagy, bár lényegedetű.

A sivatagban kő és homok volt tengernyi, a tengerben hullám és hulla sivatagnyi; darvadoztunk, dagonyáztunk, dőzsöltünk az éhínségben A tevehús kemény, a sirálypecsenye szívós, kacsapicsa pöcsepecsenyére nem volt ázsiónk.

Kitartó volt a szárazság. Hadonászat. Csélcscsap az ereszen fogyó szélcsap. Harmon bácsi eressze el azt a gilisztát, mert átharapja rezes torkát. Lokalizálva a lódöngölést kétoldról

szívatta köldökéből a benzint. Igyunk szálldomást.

- Ismét 5 pennnyel felment literje."

Az első megfigyelésem, mint tudatlan olvasónak, hogy ez a Leslie Walker regényrészlet költeménynek is vehető, ha az ember tördelt sorokban látja először a szöveget.

A szabadvers egyik fontos újítása az volt, hogy eltörölte a régi stilsztika kötött mértékegységeit, tehát mint Dandin György, manapság bátran beszélhetünk prózában: itt-ott biztonságban számít az.

A másik megfigyelésem, hogy az összefüggő értelem száműzése nyomán magas rangot kap az új szavak, szóösszeállítások, tehát apró beszédmolekulák ötletessége. Ha a figyelem, az összefüggések híján ellankadna, a szószakoztató szösszenetek újra-újraélesztgetik ezt.

Világos, hogy az olvasó nem, vagy aligha keres összefüggő narratívát a fenti típusú regényben. Talán nem keres semmit, mert már nincs rá igénye. De amit talál az esetleg örömeire szolgál. Egy-egy másodperc erejéig.

Csoportnyelvhez értünk el, a *Névjegy* című regénnyel? Szerintem inkább egy divathullámhoz, mely ugyanazt a tajték-anyagot löki, dobálja tovább. Alig hihető, hogy az ilyesféle irodalom olvasása valamiféle szellemi vagy erkölcsi pajzsot adna az olvasó kezébe, valószínűbb, hogy a hullámmal való sodródás egy bizonyos létmeggoldást hoz, percekig tartó időleges harmóniát a hullámozó világgal. Ezért van az, hogy a privatizáció irodalmát sokkal jobb írni, mint olvasni. A hangsúly a kifejezésen van. A világ érthetetlen, ergo, legyünk érthetetlenek.

Sajnálatos módon kell megállapítanunk, hogy eredeti alapelveire cáfolva, az ízléscsomag nem hierarchiatlan, hanem a régi hierarchiák romhalmazán újakat hoz be, s egyre inkább előírja azoknak használatát. Ilyen az aranyrögösítés, vagy hogy adott, akár laposabb szövegrészekbe aranyrögöket, szellemes kitételeket kell beleilleszteni. A másik előírás az írás hangnemének évdőmulatságos-játékos tónusa. Gondolom, A vén cigányt is át lehet írni dzsessz muzsikára, a Himnuszt beatzenére.

Szinte azzal egyidőben, hogy a freudizmus kezdett kikopni, a Gestalt pszichológia, majd pedig a fenomenológia jelentős tért nyert. Ez utóbbiak eredményeit jól alkalmazza a posztfreudista regény, elbeszélés, költészet, de legfőképpen az esszé. Mint ahogy szinte Einstennel egyidőben jelenik meg az idő-relativista regény, *Az eltűnt idő nyomában*, úgy parallelizálja a lengyel Milos a német Husserlt.

De mi történik a hermeneutika színrelépése után? A filozófiai iskola mögött évszázadok biblia-magyarázata kigyózik a múltba. Ám e század közepére a hermeneutika a szöveg-kibogozások tudományává avatja önmagát. Alapozásánál ott áll a nyelvészeti és antropológiai indítású strukturalizmus. Hisz a napnál világosabb: ha az atomnak van szerkezete, a szövegnek is kell, hogy legyen.

Inter alia: Marx abból indult ki, hogy a társadalom szerkezete tanulmányozható, fejlődésiránya előre látható, mi több: kíváncsan befolyásolható.

A szövegelemzők először rabbik. Aztán keresztény biblia-tudósok. Később nyelvészek és filozófusok. A marxizmus bukásának pillanatában azonban ezek közé landolt megannyi kiebrudalt marxista. Hic Rhodus, hic salta. Hajótörött marxista filozófusok, Kelet-Közép-Európában a marxizmus-leninizmus tanszékek, nyugaton a szociológia szekciók balos lakói. A képhez számomra hozzátartozik, hogy nyugati barátaim java ide, és nem a maradiak táborába tartozott.

Ez a nagymennyiségű és ideológiai földönfutóvá vált intellektuel csoport a marxizmus tolvajnyelvét beszélte. A hatvanas évek végén áttörési kísérletük sikerrel járt: a hermeneutika

módszertanából és a marxizmus gondolati- és nyelvi morzsáiból új masszát gyúrtak. Így született meg, helyesebben született újjá egy stílusirány, melynek létjogosultságát, művészeti eredményeit, filozófiáját és az égisze alatt létrehozott műveket azóta vitatjuk. Nyugaton egyre kevésbé, itthon egyre inkább.

Evidens, miért. Egyrészt azért, mert minden új, vagy új köntösben jelentkező dolog érdekesebb a meglevő réginél. Másrészt azért, mert ez a szél nyugatról fúj, *nyugatot most a divat*. Itthonmaradt barátaim még Moszkvában, Leningrádban mentek tanulni, fiaikat már New Yorkba, Washingtonba küldik.

Gyakran van, hogy a Keresztelő Szent Jánosok a legérdekesebb figurák. Homér az eposzban, Monteverdi az operában, Boccaccio a novella világában, B. Johnson a kísérleti regényben. A mű, amiről pár szót szölok, 1969-ben jelent meg Londonban, akkortájt, amikor Guyanába készülődtem. A szerzőtől egy bulin kapott kötetem költőzködéseim során eltűnt. Így nem tudok belőle idézni. Képzelnék el egy 12 fejezetből álló címtelen könyvet, kezdet és befejezés nélkül. Fejezeteit felcserélésre szánva, számozatlanul hagyva, ívekbe kötve egy dossziéba rakta a szerző. Minden fejezet tele van cselekménnyel és ugyanazokkal történik minden, de nem tudjuk meg hol, és mikor. Tehát rajtunk áll, milyen sorrendbe rakjuk, olvassuk a fejezeteket. Egyébként vérből, nagyszókincsű hajlékony angol prózát.

Ennek a könyvnek olvasása interaktív tevékenységet kívánt még jóval a multimédia szövegek, illetve CD-Rom-ok feltalálása előtt. Az új ízléshullám összeollózott szövegei, ha úgy tetszik alkalmasabbak a gépen való olvasásra, manipulációra. A szerző aláírja halálos ítéletét.

Ha privát nyelvekre gondolok, elsőnek Tandori Dezső jut az eszembe. Vörösmarty egykor hősi daliákkal, kopjákkal, buzogányokkal, szerelmi idillekkel népesítette be eposzait. Tandori nyilván szándékosan deheroizál: hősei kismadarak, verebek és a lóversenypálya paripái. Hatalmas versfordítói gyakorlataból áttűntet, átmódosít, újrafundál és érdekesebbnél ét-



Major-Zala Lajos (balra) és Kabdebó Tamás Hévizen

dekesebb magyar költői fordulatokat hoz létre. Olykor, nyilván a teljes költői szabadság nevében hevenyészett és ki nem javított szövegekkel hozakodik elő. Mit nem adnék ma, egy korrigálatlan József Attila sajtóhibáért! Az író bennem csodálja Tandori merészségét és a lapszerkesztők voksolását olyan szövegek mellett, amelyeket meg sem értenek. Hiszen éppen ez a pláne bennük: a szerző szuverén joga saját és alkalmilag módosított nyelvéhez, saját hibáihoz, szándékos érhetlenségéhez. Le a kalappal!

Szimpatáim csökken, amikor egyazon folyóirat olyan szövegek, szakaszok garmadája áll elő, melyeket csupán az alájukbiggyesztett nevek mássága különböztet meg egymástól. Az angol ezt úgy mondja, hogy a *gravy* egységesít minden ilt; a barna szósz Kelet-Közép-Európában, az új *gravy*, a részleges vagy teljes halandzsza. Ha a történetiséget és a narratívát kiszórjuk a prózából, ha a versben az érzelmeket elvicceljük, ha értekező prózákkal az értékrendek bagatellizálást, hiábavalóságát, mitöbb: káros voltát igyekszünk bizonygatni, az eredmény a barna *gravy* lesz, a szósz, ami minden ételízit egységesít.

Ezeket a kérdéseket rendjére Határ Győzővel szoktam megvitatni, kies nyugati magányomban. Határ dáriusi szokincse révén egy, a gazdaságban talán minden magyar író túlzárnyaló nyelv-világot hozott létre. Privát világ ez is, de olyannyira összefüggő, mint a Naprendszer. Határ elit író, közönsége inkább színvalas, mint széleskörű. Egy szövegpéldán keresztül látni fogják miért. *Özön Közöny* című esszé-kötetéből:

Az ember nyelv eloldódik a nyelvtörzsektől (nyelvnemzetektől) totem-cölöpöktől és minden szó ismertető lobogó- és felségjelvény nélkül navigál az új parttalanság szó-óceánján, egészen addig, amíg a tor/ós veszedelmes görgőhullámaival ki nem borogatja abból is és attól kezdve minden hangtest annak a jelentésnek örvend, amit az elközeli végzengésben a félrevert agyvelő végkizúgadozása belehelyez/belehüvelyez (a gát-lásemeletek összeomlanak, a hangéret-robbanás elroncsolja az akusztikus mezőket - kartikális süketség... Úgy mondtam, a hangtest hogy jelentésnek örvend? Az ám, mint majom a farkának, mert annak se sokáig: az imént még át-áthersent az értelem s hangpadjaival ott harsogott a nyelv, a

nagy alternátor. De mert „nyelve-elharapva” az agyvelő elnyelvetlenedik a második szakaszban az is bekövetkezik - a hangtestnek tulajdonított alternáló gyűszűnyi, pillanatnyi értelem előmlése/elpergése/elsikkadása. Az ingertűkór gyors alászállása ez, hogy majd a harmadik szakaszban (az ingertónus létküszöbértékén, amelyen alul a lény önbeérző szüvenergiája széthull s többé a belső tér beérző szinkronja fel nem hozható:) az ingertűkór a megmondhatatlan magunkmaradottság egyetlen szavával teljen meg. Mert ez utolsó nyelvünk (amelyen még kommunikálunk magunkkal:) az ebből a nagy nemhangzó szóból áll; s így hát az életinger létálapotából kilépőnek, a közöny dimenziójának körétátongó kapujában a negyedik szakasz küszöbén, ez az utolsó visszajelzés. Bár annyi szent, hogy az ötödik-hatodik szakasz jellegzetes thanatózisában - akár a magát döglöttnek tettető bogár - előbb tette-ti magát „kadávernek” a lény, semmint ingertónusa igazán a küszöb alá süllyedt volna: automatikus, kioltásos védekező mechanizmus a halálkín ellen” - Eddig az idézetem. Vajh át lehet-e ezt a nyelv elvesztéséről, egyéni haláláról szóló passzust hangolni operettzenére? Az igazi írástudó mindent latba vetve célratörően fogalmaz.

A nyelvprivatizálók közt bárki lehet író, a fogalmazáskészség kölönc.

Valamikor azt hittük, van különbség egy, a megértésre apelláló nyelv-világ és az öncélú nyelvprodukción között. Borges világa elképzelhető, labirintusai bejárhatók. Aldo Branco világa nem. A *Rózsa neve* olvasmányos, a *Tárca* című amerikai regény nem. Az említett szerzők és művek bármelyike egy privát nyelvhasználatot igyekszik a közönséggel megszoktatni. Eco-nak sikerül. Tehát mégis lenne jó és jobb író?

A század közepétől megújuló dél-amerikai próza újabb lökést kap Marquez működésével és még frissebb vérátömlesztést Isabelle Allende porondra léptével. Marquez stílusát, nyelvhasználatát az úgynevezett mágikus realizmus alkalmazása fémjelzi. Sokan ujjongva fogadják ezt - igazuk is van, mert íme továbbléptünk, túlléptünk a szürrealizmuson - de elfelejtik megemlíteni, hogy Marquez mágiái a dél-amerikai mesék, mondák, indián mítoszok anya-

góból készült amalgám. A történetiséget ugyanis nem szabad bevallani. Minden a jelenben születik.

Az ízléshullám, mint a riói strandon a tengeré, minden fűzfaopótát, botcsinálta írórt pártatlanul a hátára vesz, szövegeik gördülnek tovább az éteren, s létükkel bizonyítják, amit hirdetnek: nincs jó író, nincs rossz író, érvényt kell szerezni.

És most jutottunk el az ízléshullámverés rombolásához. Aki nincs velünk, az ellenünk. Akinek a *gravy* szósz nem kell, azt maradinak bélyegzik. Ismerjük a leckét: az 1970-es évek közepéig az irodalmi cikkek szótárából nem hiányozhatott a *haladó*, a *szocialista*, netán a *béke* szavacska; a fejleceken nem mindig szerepeltek az ősapák, mármint Marx és Engels szállóigéi, de szót emelni ellenük nem lehetett.

Nemrég, egy budapesti konferencián összefutottam a skandináv orvostudomány ékességével, a Nobel-díj bizottság egyik tagjával, a magyar George Kleinnel. Nekem szegezte a kérdést: mi az az etnomatematika? Komolyan lehet azt venni? Elmondtam, amit tudtam erről. Lényege, hogy az új utakat kereső amerikai etnológusok összehalászták az amerikai kontinens hódítások előtti korszakának matematikáját, csillagászatát. A részben valós, részben mitikus számítások és spekulációk halmaza az etnomatematika „De ennek alapján - szólt közbe a társaságban lévő Marx György, a mi Marxunk, nem a németeké - nem lehet egy rakétát a Marsba irányítani!” Hát nem.

Ebéd közben ugyanott egy kisebb horderejű adomát hallottam. Ismert írónk kis-prózáat küldött egy jeles folyóiratunknak közlésre. „Szokványos”, jött vissza a kézirat, a szerkesztő véleményével, aki tudvalevően elkötelezte magát az általa kapisgált új irány egy válfajának.

Elmúlt egy év, a főszerkesztő tovább lépett. Írónk elővette a kéziratát és a szöveget ellátta az irány nyelvi jegyeivel:

- egyes szavakat felszabdalt,
- másokat szótagokra bontott,
- ismét másokat szögletes, illetve
- kerek zárójelekbe tett,
- a tipográfiát fellazította; a szövegbe felesleges kérdőjeleket iktatott,

a bekezdéseket szokatlan helyeken eszközölte. Egyébként a szövegen egyetlen szót nem változtatott. Közölték.

Minden mozgalomnak vannak igaz, buzgó, hívő, őszinte katonái: Foucault szerintem ilyen volt. De jöttek a konjunktúra lovagjai, akik prófétának sarlatánok, de káprázatosan jó szemfényvesztők. Szerintem ilyen fiú Jacques Derrida, a hermeneutika-televény gyilkos galóccája. Ő egyesíti a marxista ellentmondást nem tűrő türelmetlenséget, a szofizmusig visszavezethető mellébeszéléssel. Eszéhez, ravaszágához nem fér kétség, és mert destruktív argumentumába beépítgeti valódi nyelvtudósok és tisztakezű filozófusok érveit - néha szószerint is - sokmindenkit megtéveszt. A posztmarxizmus egyesül a kicsavart hermeneutikával - dekonstrukcióiból új információkat nem nyerünk, de ha hiszünk neki, értékrendszerünk megrendül, irodalmi ízlésünk átfogó ítéleteit felváltják a molekuláris bizonytalanságok. Az ikonoklászta egyházban Derrida a jelenlegi pápa. Figyeljük meg analitikus technikáját: a szöveganalízise, mint a pápai ediktumok, csak társadalmi összefüggésekre utalnak. Hol marad a szövegíró biográfiai és patológiai, genealógiai analízise? What I don't know isn't knowledge.

Megjegyezném, hogy egyesek szemében már a derridizmus is passzé. Egy amerikai újdondász csoport kommunikációból kiiktatta az i-betűt. Részben azért, mert a nagy I, az Aj az egyes szám első személy, tehát az „én” névmás angol nyelvű kifejezése.

Így lesz: the fish swims in the ice cold water

the fush swems an the uce cold water

Magyarul: a hidegvízben úszó hal a hűdegvőzben aszó hal

Újításuktól megrészegedve most már ízekre szedték a latin abc-t. Minden betűt be lehet helyettesíteni valami mással, pl. az orosz, a héber, a görög, az arab írásrendszerekből.

Más. Angliában él egy igen zseniális máltai ember - nem lovag - aki az ún. laterális gondolkodás egyszemélyes világrekordere. Olyan rendszereket gondolt ki - havonta újjal áll elő - melyek rákényszerítik használóit a dolgok újragondolására. Van pl. egy költői rendszere is, amit bontó-nak keresztelt el. Bemutatok egy strófát:

*Max az asztalon táncolt
nagy bújában vihancolt,
összeomlott az asztal
a tánc nem mindig vigasztal*

A sorok mögötti rendszer ez: 1. akció, 2. ok, 3. eredmény, 4. tanulság.

Adva tehát a századvég beton-dzsungelje. A felhőkarcolók erdejében utat veszített amerikai, Európában európai posztmarxisták egy új csapást vágva (csapást vagy becsapást?) először helyet kértek, aztán követeltek maguknak. Ma ott tartunk, hogy itt-hon ízlésterrort gyakorolnak. Pusztuljon, aki a lingót nem beszéli.

Itthon, Határ cikke ellenére sem ismerik el a nyugati irodalmi világban nagy port felvert Sokai hoax-ot, magyarul a Sokai féle átverés történetét. A híres amerikai újhullám folyóirat, a *Social Letters* közölte Sokainak, a neves fizikusnak a cikkét. A fizikus beugratásként a marhaságok mazsoláival, a természettudományi képtelenségek borsszemével hintette be „korszakváltó” cikkét. Miután az megjelent, közölte a szerkesztőkkel, hogy a humbugokat leleplezte. Voltak, akik tanultak ebből, voltak, akik nem. Jellasics a mi történelmünkben csirkefogó, a horvátokéban nemzeti hős.

Ami engem illet, én irigylem azokat, akik privatizálni merik a nyelvet, hogy az olvasás iránti megvetésüket imigyen is kinyilváníthassák.

A Keresztény Közösség hívei szerint csakis hitsorsosaik kerülhetnek a mennyországba. Az ízléstdiktátúra felekezeteinek hívei máris ott vannak az Égben, és az angyalok nyelvén beszélnek. A beszéd a fontos, a felismerhető nyelvi jelek; az összefüggő jelentés, a dolgok értelme mellékes, vagy éppenséggel fölösleges. Ha az ízlésterrorról el tudunk feledkezni, van ebben a globális és törzsenkénti mellébeszélésben valami bájos és lélekzsongító. A normális matematika lehetővé tette az atomrobbantást. Az aztékok és maják szintjén csupán egymás szívét esszük meg. Az Arisztotelészi filozófia kései gyümölcsseiből kivirágzott tomizmus megalapozta a keresztény pantokrátor földi törvénykezési rendszerét, ezen belül az első, még istenhívó humanizmust; a primitív népeknél fenntartott animizmus hitrendszerében a gonosz hatalma éppoly végtelen, mint a nagy szellemé. A divatos disputa etnológiai szárnya ugyanakkora fontosságot tulajdonít a wai-wai varázsló egykori hitének, mint Szent Tamásnak vagy Arisztotelésznek.

Érdekes megfigyelné, hogy édes Éanyanyelvünk művelői a végváraikon, tehát Erdélyben, Szlovákiában és Szerbiában, hogyan reagáltak az újra, a generálszósra, az ízlésterrorra.

Fontos előrebocsátanunk, hogy miként nem egyetlen ősi keresztény vallás van immár, hanem egy fél tucat főbb egyház, és több száz felekezet, úgy a divathullámverés hívei is táborokra, altáborokra oszlanak ott - mármint Nyugaton -, ahol nem találunk más ellenállásra, mint az olvasók döntő tömegének vállrándítására.

A hetvenes évek Bori Imre féle HIDA nyitott volt a nyugati behatásokra, vigyázó szemét, az akkori Párizsra is vetette, kolportálta a ma is tündöklelesen érdekes elmélet, majd pedig a gyatra gyakorlat egy részét. Szlovákiában a KALUGRAM - egyébként a magyar világmindenség egyik legjobb folyóirata - példás módon, látható nyitottsággal, egymás mellett szerepeltetett és szerepeltet az új és tradicionális stilisztikával megírt műveket.

Ha egy marslakó megítélhetné simultán a kettőt, bizonyára azt mondaná: a két mód, a két szemlélet kiegészíti, vagy kiegészítheti egymást. Erre kéne törekedni.

Erdélyi barátaim úgy látják - ha rosszul összegzek, javítsanak ki -, hogy a gravity szósz elkeni a lényegét, s az írás igazságkereső, valóságleíró mivolta a különböző rítusok csapdájában riadt egéreként végzi életét.

Végezetül a magam gyakorlából. Azzal kezdem, hogy az ún. morális álláspont az esetek döntő többségében a geográfiai helyzet függvénye. Én nemcsak azért nem írtam soha Marx és a kommunista aprószentek nevével meghintett cikkeket, mert hascsikarást kaptam tőlük, hanem főleg azért nem, mert nem kellett. 1956-tal nyugatra penderültem. Nem lévén tehát az ideológia hajótöröttje nem próbáltam egy új korallszigetre kimászni. A hetvenes években megörültem az alternatív stilisztika fellépésének és a kezdet kezdetétől a mai napig élek eredményeivel. Egy angolul írt regényem bizonyára újhullámú mű, az indexelést és a lábjegyzetelést a persziflázig fokozom benne. Ha tehát egy újabb fordulat, vagy a diktatúra nyomán a halandzsából kötelező olvasmány lesz, nem kell majd a vesztes oldalon állnom.

Marafkó László

KUKKOLÓ

(Részlet egy kisregényből)

„Willendorfi” elvált asszony volt, s évek óta a szerkesztés valamennyi vállalkozó kedvű férfia megkönyékezte volna, ám természetéhez illő nyugalommal hessentette el a legyeskedőket, úgy, hogy azért senki sem sértődött meg.

Kukkoló egy sör mellett várta.

- Egy szörpikét kérek - mondta az asszony, akinek Hedda volt a becsületes neve. „Még a szörpöt is becézi, hát milyen gyengéd lehet az ágyban” - érzékenyült el Kukkoló.

- Szóval, a tüntetése óta többen maga ellen szövetkeztek - mondta, lehuppanva a padra. - Szerintem a helye kellene, hiszen mindenki tudja, további leépítések lesznek. Így a magáé is jól jönne. És most, hogy kompromittálta magát...

- Ennyi, Dorfika?

- Tessék?

- Willendorfika.

- Soroksári vagyok.

- Soroksári Vénusz.

- Nagy kujon maga! - felhajtotta a szörpikét, hónalja felől dezodor és izgató asszonyi illatok libbentek. Kukkoló képzeletben a dagadó idomok közé fúrta a fejét.

- Rosszul van? - kérdezte Hedda Kukkoló behúnyt szemét látva.

- Nem, csak az járt a fejemben, milyen szívesen kicsaponganék magával, de hát ha csak „szörpikét” iszik, akkor nehéz lesz.

- Meghívhatom egy kis házi kisüstit. Vidékről kaptam. Itt lakom nem messze, a lakótelepen.

Kukkoló harsonákat hallott, hogy csengett a füle. A fészek emlékét (volt valaha?) vérhullámok sodorták el.

A lefüggönyözött lakásban kellemes hűvös volt, az asszony térült-fordult, egy tálcán hamarosan ott párolt ott egy címke nélküli üveg.

- Ne kísértse a sorsot, Dorfika, mert magam is megbánom.

- Te csak ne bánj semmit, te kis vacak - azzal Willendorfi beborította az eget. Kukkoló első felindulásában arra gondolt, csak úgy, egyszerűen felnyalábolja az asszonyt, és sutty, rá a díványra, ám eszébe jutott az egy hónappal korábbi lumbágó villámcsapása, így elbizonytalanodott, s inkább indirekt módszerhez folyamodott. Mintha keringőt lejtene, terelte az asszonyt a heverő felé.

- Pusztíts el! - hörögte.

- Te vacak - süvítette Willendorfi, miközben hátul szétpattintotta a melltartóját, amittől a léggömbök elszabadultak, eltalálták Kukkoló arcát, s ő rögtön érezte, az elemek e tombolásában eleve csak vesztes lehet. Ráadásul fölötte szárnyalt egy női tenor (nem zenei tévedés, férfias hang, mely női testből áramlott ki), s e jelenség később lakógyűlések le nem zárható témájává prolongálódott. Savanyú képű szomszédok hangoskodással, mások nyugalmanak megzavarásával vádolták a tulajdonosát. A habokból kiszálló Vénusz alatt úgy nyekergett a kanapé, mint egy kenetlen szekér.

Ébert Tibor

HORIZONTOK

valami parttalanság

ragadott el engem

a szorongások horizontjaival

két látóhatár három látóhatár

négy öt

micsoda rétegződések

talán egymásra torlódnának

de ez a szűkülés kitágulás

a dimenziók lehetőségében

még saját arányait formázza

pontokat görbületeket

vonalakat síkokat

és hangtalan kiáltások

egyeneseit

a némaság vetületének

osztódásain a jelenvalóság

lassan jelzi irányát

a menedéket a rejtélyt

merre hova ?

önmagam szétterülő tudattalanságának

elomló alkonyán keresztül

hamusodó alagutak egymásba

illeszkedő ingoványra

a látó vakság

piramisparancs

a létezés (?)

átdereng

mint áttetsző kövületek

az egymáshoz tartozás

egymásba illeszkedés

kezek

markolás

csúszómászás tuszkolás

kapálózás tülekedés

küldetés ígérek

mennyi értelem kerget még

saját nyomain bicebócán

könyörületet kínálva

kapaszkodom kapaszkodnék

az áldozatra

belegyömöszölődve hengerekbe

hol a tudat árvult eszméletén

elkorcsosul magasztosan

valami parttalanság

ragadott el engem

a szorongások horizontjaival

(mutatóujjammal átszakítva

az anyagtalan anyagot

tótágasan énekelem

ellobogó dicsőségem)

Utassy József POGÁNY IMA

Hiszek én! - csak nem Istenben.
Lepke pillám meg se rebben.

Minden porcikám pogány már,
az öröm is, ahogy átjár.

Pogány öklömön a sólyom,
szájam szegletén a mosolyom.

Sebnek elég, amit ütött
rajtam a nap, amíg sütött.

Órák lassan eloldalog.
Minden percbe: belehalok.

FORTÉLY

Mert ősebb ám a játék, mint a munka!
Már az összejtnek is humora van.
Gondolatok a tiztonnás mamutra,
amint a fortély vermébe zuhan.

Péntek Imre BEÖLTÖZTETNI

Beöltöztetni a világosságot
valami cifra, szép ruhába -
megteheted, hibátlan álnok,
a kék levegő sarkig kitárva.

Neked ez sem - telhetetlen -
elég, drámonc, kutyállani!
Nyílnak akácvirágsebekkel
április párás ablakai.

Gólyahírben ácsorog - rétfi! -.
fűszálakon ring csöpp köpése,
zöld surranású gyík becézi,
fecské-villámok cikkanak érte.

Füzek hurráznak, kiönt a part. -
lépked a szikrás tocsogókon
- mi? - egy szellő, egy megzavart,
világok vizét felnyaló szomj!

Kukkolóval madarat lehetett volna fogatni, ha nem
érezte volna, hogy szárnyaszegett madár: Willendorfi
alatt a végén már verdesni sem tudott.

Aztán elindult a buszmegálló felé. Azelőtt alig járt ebben a
kerületben, percek teltek el, míg rájött, a legközelebbi megál-
ló az ellenkező irányban van. Megfordult, ám néhány lépés
után elébe állt egy kövérkés fiatalember.

- Bocsánat uram, de ha már így esett, engedje meg, hogy
bemutakozzam. Dr. Szalóki, fedőnevem Doki, második számú
követési alosztály, B/2.

- Tessék? - meredt rá Kukkoló.

- Mondom, ha már így esett, nem játszhatunk zsákbamac-
kát.

- No, jó, mennyi kellene magának?

- De kérem, csak nem képzeli...

- Afene, de kéretős. Munkanélküli ugye, és betelt a pohár.
Az önértetet nehéz feladni, de kellene pár száz forint, hát ki-
nézte az én jámbor képemet...

- Azt hiszem, alapvetően félreérti a helyzetet.

- Maga buzi?

A kövérkés ifjú elpirult.

• - De uram! Én tisztességes, akarom mondani, tiszt vagyok.
A nemzetbiztonságiaknál.

- Micsoda?

- Ahogy mondom. De elkövettem az alapvető követési hi-
bát. Amikor az imént ön hirtelen megfordult, s szembetalálkoz-
tunk - második számú főszabály „C” alpontja -, akkor én le-
buktam. Mert ön látta az arcomat, tehát legközelebb már nem
mehettem volna ön után. Ezt a helyzetet én rövidre zártam ez-
zel a beszélgetéssel. Ezt tiltja a szabályzat, de az új szituációkat
új módon kell megoldani, ezt tanították nekünk. Csakhogy ez
akkor válik be, ha ön korrekt lesz, s nem tesz panaszt ellenem.
Mert akkor az én próbaidős alkalmazásomnak befellegzett.

- Mentem megörülni, ha nem beszél világosabban.

- Uram, ön célszemély, én pedig a követője voltam - ter-
mészetesen nem eszmei értelemben. Hát ez van.

- Követett? Mióta?

- Két hete.

„A zászlóbontás napja” - állapította meg Kukkoló. Még
pontosabban, dr. Strümpf jelentkezéséé.

- Na jó, akkor most bemegyünk a főnökéhez.

- Azt nem lehet. Egyrészt, mert ilyenkor „fedett lakásban”
tartózkodik, álnéven, másrészt pedig a célszemélyt tilos össze-
ismertetni a Cég vezetőivel.

- Jó énnekem a hivatal postafiókjá is. Van mondanivalóm
a társaságnak.

- Uram, megismétlem az ajánlatomat. Én a lehető legár-
tatlanabb jelentéseket küldöm önről, cserébe ön nem leplez le
engem ezért a malőrért, s akár évekig élhetünk, hogy úgy
mondjam, édes kettesben.

- Édes kettesben? Na, édesketteske, figyeljen! Most fog egy
taxit, elvisz a lakásomra, addig kitalálom, mit tehetek magá-
ért.

- Felesleges a taxi, itt áll a szolgálati követő gépkocsi, idei
évjáratú automata sebváltós Spedra.

- Spectra? Olyan is van? Akkor követem.

Megtisztel, uram.

A sarkon beszálltak egy metálszürke kocsiba. Doki második indítása sikeres volt, s bár a díszlámpa kissé nekiütődött a járdaszegélynek és behorpadt, minden simán ment.

- Mondja, maga mit csinált, mielőtt a Céghez került?
- Vállalati jogász voltam a Figuráns- és Mérésügyi Hivatalban.

- És a váltás?
- Mindig vonzott az izgalom.
- Na, de csak úgy, az utcáról felment, és...
- Nem. Szakcikkeket írtam az Etalon című szakmai folyóiratunk közlekedési rovatába a követési távolság be nem tartásáról, erre figyelt fel a Cég egyik vezetője.

- Fú! - Kukkoló megtörölte a homlokát. - Egy biztos, ön már elmondhatja, nem élt hiába.

- Úgy gondolja? - az ifjú megint elpirult.
- Úgy - mondta Kukkoló. - Megérkeztünk.
- De ön nem itt lakik.
- Ez ellenőrzés volt. Hogy tudja-e.

Az ifjú önérzetesen kihúzta magát.

- Most bemegyek a fedőkocsmámba - mondta Kukkoló.

Olyan is van?

- Természetesen. Fedőitalt szolgálnak ki, fedőpénzért. Ami egy ötvenesbe kerül, nekünk huszonötért adják.

- De kár, hogy vezetek. Kipróbáltam volna.
- Majd legközelebb. És jelszó is van: kábéef.
- Kábé...?

- Kábéef. Mint k, b, f.
- Az mit jelent?

- Titok. Ennyit sem szabadott volna elárulnom.
- Szóval kábéef. Hát viszlát.
- Aviszon...
- Kábéef - és hunyorított.

Kukkoló felfelé meresztette a hüvelykujját: bravó. Fog ez menni.

A felesége úgy nézett Kukkolóra, mintha a Fészekrabló lépett volna be.

- Mi jelent meg rólad az Esti Újságban? A lányod ezzel jött haza.

Az asszony lobogtatta a lapot. Fényképes interjú dr. Strümpffel, a Népfia Párt elnökével, aki büszkén mondja: „Személyes védencem, s pártom jelképembere az a férfi, aki vállalja a civil kurázsit. Nem a régít akarja ő vissza. Arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a lejáratott jelképek itt a legfontosabbak ma, hanem az, hogyan él a nép.”

- Micsoda?

- Ezt kérdezem én is. Elment a józan eszed? Milyen pártnak vagy te a jelképembere?

- Nem is tudtam erről a pártról.

- Te, aki akkor is párton kívüli voltál, amikor ez nem volt könnyű?

- Hát bizony nem könnyű a permanens hősiesség.
- Most azonnal felhívod a lapot, és helyeslést kérsz.
- Helyesbítést.

- Mindegy. A lényeg, hogy a neved tiszta maradjon. Nem volt elég az a kivonulás?

André András

PAKLI

Szepesi Attilának

Dzsungelszag. Zsoltár. Mézpihe.
Ugrásra kész, de tűr a kert.

Meghimbált árnyék. Sziklahúr.
Dálicsengő. Hitleráj.

Süllyedő szószék. Kobragöz.
Perpétum mobile. Holtszezon.

Tetőtől talpig! Félmosoly.
Vaddisznó-basszus. Szűrtselyem.

Ibolyás dallam. Nyaktiló.
Vájtfülü látnok. Vakablak.

Ikracsönd. Méhkas. Rézmocsár.
Viaszban érő szikralomb.

Bagolyszem. Forrpont. Holdsikoly.
Hamu és málna. *Színre szín.*

Ács Jenő

SZIRÉNÁK SZÜLETNEK A SZÍVBEN

A menyecske-szemű csillag fennen lobog; tétova-zászló-hajával kisöpri történelmét a szemnek; új emberek! ragyogtok, mint a folyó, a tenger.

A megszerzett gyászt betűzi a friss szem; az évszakok órája csörömpöl, akár a kőzúta, felhőtlen ünnepi ablak; megtalálták az idegen utat.

Keserű növény-hálósobájában az ágy, pohár-citerán játszik az új asszony; a tányérban setét szőlő zizeg, s szirénák születnek a szívbén.

Tomkiss Tamás KICSAPÓDIK

Nyílik az ajtó.

Itt érdemes kívánni

gondolkodni egy percet

nem keli rohanni annyira

mert esetleg fejfel magamnak

rontanék

a televízióban azért

van valami jó is

csak mór nem működik

de így is lehet benne nézni

magamat

Kezdődik a film bátran zúzzák az öklök
az arcokat egy nevető nyilatkozat a fe
lbolydult tömegben néhány vágás az ajt
ó kinyílik mögötte a tenger rajta híd
fölötte helikopteren szórják a végtelen
n csalfán is érdekes kérdések sorát ko
molyzene is szól néhány utólag értékes
sé vált vélemény senkiktől majd egy te
remben sörök közt megvető poénok minde
nttudó kacsintós innen ezerféle utazás
mégiscsak van hely tágassá tette a ter
et a veríték

Hosszan veri a csatornát

a nem hívott eső

a kihűlt szobában

bámulom fekete tintámat

és nem értem hogy Kosztolányi

miért akart színeset

Kikapcsoltam

az ajtó lehet

nyitva is

Balogh Robert BARNA CUKOR

Gombrowicz Witoldnak

(„Mészhéjban görbe vona!

saját nyálán csúszik a nyelv

megindul lassan a cukrosodás

ahogy csomagolom az üzenetet

fészekből kiröppenő igenevek

belegyűrve kézírás nyelvezete")

- De Cicabogár, még a megszállók is kivonultak, mi az enyém ahhoz képest.

- A lányodra már mutogatnak az iskolatársai. „Annak az apja a kivonulás.”

- Épp ez az újságciikk a legjobb védőeszköz.

- Mi ellen?

- A világ ellen.

- Neked valami bajod van.

- De dr. Strümpf az ügyvédem, s ez maga a megnyugvás. Mivel nem tudok fizetni, ezzel törlesztem a számlát.

- Azzal, hogy hírbe hoz?

- Hogy felépíti az image-omat, s ezáltal védetté tesz.

- Hát ez szintisza örület.

- Csak ez, Cicabogárkám, csak ez? És az egész?

*

Kukkoló épp a kedvenc kocsmájába tért be egy kisfröccs re (nagyfröccsre, de az antialkoholista hangulat miatt kifelé kisfröccsöt képviselt volna, természetesen, ha lelepleződik, mondjuk a munkahelyi kollektíva egy tagja által), amikor a pult mellől odalépett egy szakadt alak:

- Apuskám, nem fizetsz egyet?

A közvetlen hangban volt valami kedvesen visszataszító. Kukkoló évek óta figyelte a kéregetési (v.ö.: lejmolási) szokások változását. Valaha a koldus mintegy passzív rezisztenciába mélyedt, nyilván a hatósági közegtől is félve. (Tilos a kéregetés, itt a szocializmus épül stb.), de az új idők új kéregetői nagyfokú aktivitást tanúsítanak: némelyik az egész családjával mozgásban van, a gyerekek levakarhatatlanul nyújtogatják tenyerüket, bökődik a járókelőket, az idősebbje kántáló hangon mondja a magáét. Voltak határozott egyéniségek is, főleg a pályaudvarok környékén, nyilván a vidékről érkezett, a fővárosban tétova idegenekre számítva.

- Mit iszol? - kérdezte hát engedékenyen a szakadttól, amikor annak felragyogott a szeme:

- Hát nem ismer fel? Nagyszerű! Sikerült! Sikerült!

Az örvendezésre a fél kocsmá feléjük fordult, olyan pillanattal, amely közel sem nevezhető az emberi jóság meglehetősen sugárzóinak.

A hangtól löreizű lett a délután. Dr. Szalóki, azaz Doki egy mozdulattal letépte csapzott parókáját és megtörölte izzadt homlokát.

- Tulajdonképpen kipróbálhatnám én is a fedőitalt.

- Micsodát?

- Hát amit a múltkor ajánlott.

Kukkolónak csak homályosan derengett valami a zavaros és fészekbeli perpatvarba torkolló napról. De ha akarja, legyen. Odaszólt a csaposnak:

- Egy öblítőt, kísérő nélkül!

A csapos jelentőségteljes pillantást vetett a lázas állapotban toporgó Dokira. Aztán maga hozta ki a kupicát, amire már a vendégek is felfigyeltek. Ilyen kiszolgálást csak a különleges vendég meg az adóellenőr szokott kapni.

Kukkoló csak a szemével intett, le vele. Doki megemelte a poharat, és zutty. Fejét előre vágta mint a kukacra koncentráló öreg tyúk, majd egyik lábáról a másikra tette súlypontját,

mintha úszás után ki akarná rázni a füléből a vizet. A szokatlan mozgás a sokat próbált üres és cserzett arcokra az őszinte érdeklődés emberi vonásait csalta.

- Valami vaj van, apuskám? - kérdezte Kukkoló a leggyengébben.

Doki rázta a fejét, potyogtak a könnyei.

- Csak gyakorlás kérdése. De most mondjam a jelszót? - Ez volt az első ép mondata.

- Milyen jelszót? - húzta fel a szemöldökét Kukkoló.

- Hát valamilyen betűk...

- Csak azt ne, ha jót akar - és Kukkoló felmérte a mellette álló rakodó izomzatát. - Esetleg még egyet?

- Nem, nem. Majd holnap.

- Minden rendben? Image? Követés? Miegymás?

- Nem is ön az igazi célpont. Hanem dr. Strümpf.

- Ezt én az első pillanattól tudom.

- Én is inkább szeretetből követem önt. Mondhatnám, a példaképem.

- Nofene. Erre kellene még egyet...

- Egye fene.

Kukkoló intett a csaposnak. Már is ott volt a két kupica.

- De én egy kis szódát is kérek - mondta üveges szemmel Doki.

- Meglesz, uram.

Doki előbb alapozott egy kis szódával, aztán az ily módon már síkossá vált pályára bedöntötte. Hörgésszerű hang hagyta el a torkát, de most a koreográfia elmaradt.

- Szóval, az idólnál hagytuk abba...

- Ja, igen. Szóval, ön voltaképpen a rejtőzés nagymestere. Élt észrevétlen évtizedekig, aztán hirtelen a dolgok közepébe... És senki sem tudja, miért. Hogy mire megy ki a dolog.

Kukkoló úgy érezte, mintha a szívéből beszéltek volna. A fiú fejlődőképes. Bízni kell a követőkben, ez a lényeg.

- Na, mi van apám? Mit kagylózol? - Doki a dagadó izmú, magába süppedt fickóhoz beszélt, aki a falat bámulta.

- Ne, ezt nem kéne - Kukkoló aggódva tolta volna minél távolabb Dokit, de az hajthatatlan volt.

- Szólj, ha valamit akarsz. Nem kell itt sumákolni.

Erre már a fickó is megfordult. Először Kukkolót mérte végig, de az lesütötte a szemét, ám Doki kihúzta magát.

- Hozzám szóltál? - kérdezte a fickó.

A csaposnak volt érzéke a fronthatáshoz, kijött és elkezdte kettejük közt törölgetni a pultot úgy, hogy előbb egy korsóval letett a drótkötélizmú elé, Dokinak meg félhangosan azt mondta:

- Na, most kellene meginni egy gyenge söröcskét, aztán séta.

- Mit mond ez? - kérdezte Doki Kukkolótól, aki helybenhagyólag bólintott:

- A házi orvos is ezt tanácsolná.

Az izomkötegelő valószínűleg ápolónak nézte Kukkolót, mert empatikusan csak annyit mondott:

- Te öreg, a beteged ma nem vette be a gyógyszerét.

- Ez hülyének néz, de ez hülyének néz - kezdett hisztizni Doki és félre akarta tolni Kukkolót, ám az átkarolta:

- Ne kezd megint, mert a főorvos úr lekötöttet. És akkor nem lesz mogyorós csoki.

Balogh Robert

RENDELET

mézbe gyúrni minden angyalt
lerázni őket vad körtefákról

mártani mindet piros paprikába
bokájukra selyemszalag hurkot

cserszömörce füstre tenni őket
amíg kiszikkad szemükből az idő

amíg kipállik szájukból a zsoltárizé
aszott bőrükből kihullik a toll

marad a fűrjtest múmiája
kék bőré őrangyalárnyék



Kotász Zoltán

AGYONLÖVIK A KUTYÁKAT

agyonlövök a kutyákat
szájukon át revolverrel -
bőrük nem sérül a bunda hibátlan
terül ki napra száradáshoz

előfordul persze hogy a kutya -
bőr korábban (a kutyan) -
sérüléseket szenved
(marás harapás korbácshasználattól)

az ilyen bőroket rendszerint futni
hagyják a szakértők vagy ha mégis
golyó kerül a kutya agyába -
hiába nem ér az egész szinte semmit



Marafkó László

FÚGA

Szálkásan törik az idő. Belémékelődik.

*

Nem hiányoztam a hatalmasságoknak és az utókornak. Ok sem nekem. Nulláról nem kezdek - ott végzem.

*

Életed elnyúlt búcsúzás. Meg nem ért megérkezés.

Bölcsességek kövei. S kősvatogon át az út.

Jelenlét: jeltelen lét.

Az ember gyanta a világfenyőn.

*

Bölcsességek - kitörlöm szememből a port.

Nem az én időm, az idő éneke mégis én vagyok.

*

Vállalom a gyávaságot, hogy felismerhetők legyenek a bátrak. "

Századok múltán szeméttelpeinken archeológusok szorgoskodnak.

*

A mikroszkóp alatt egyetlen sejtet elszippantó csővecske az égbolt nagyítóján át, mint roppant pipetta, elnyeli a Holdat.

A harmónia jobbá, a diszharmonia kétségbeesetté tesz.

*

Ráhangolódni a semmire.

Mindennapi mondatomat add meg nekem ma.

*

Az írásnélküliség klasszikusait ismerjük-e? Megvagyunk-e nélkülkük? Ok nélkülnk - igen.

Termőre fordult elmém nem veti újra - elveti az Úr.



- Mi? - nézett Doki Kukkolóra.

- Hát a mogysis csoki. Tudod.

Kukkoló a zsebéből papírpénzt markolt ki, letette a söntés-pultra és kifelé tuszkolta Dokit.

- Nehogy elrontsd a törzsvendégi híreket, már, te, te... - nem találta a helyes kifejezést. - Tudod, a követő észrevétlen marad, mint a nappali árnyék.

- Nappali árnyék - vihogott Doki. - Ez nem rossz. Ezt fel is írom. Majd ha előadó leszek a rendőrakadémián, elsütöm.

A zsebében kezdett kotorászni.

- A frászt kell mindent felírni - bosszankodott Kukkoló. - Fejben, apuskám. Fejben, és most haza kellene menned.

- De azt te...ő... maga... nem tudhatod meg, hogy hol lakom.

- Nem baj, majd egyszer családotul.

- Tényleg, az jó lesz. Kézcsókom a nagyságos asszonynak.

- Átadom. Feltétlenül.

*

Kukkolót átjárta a fészekézés. Doki bukdácsolva elindult a villamosmegálló felé. Időnként a levegőbe vágta az öklét, az asszonyok óvatosan kikerülték a járdán.

Kukkoló gyalog indult hazafelé. Dudorászott, köveket rugdosott, mélyen belenézett a szembejövő nők arcába.

Egy szűk kis utcán ment, amikor maga mögött, az egyik kapualjból gyors mozgást észlelt, valamit a fejére borítottak. „Te szemét”, erre határozottan emlékezett, utána rögtön földre vitte egy ütés, de még eszméletvesztés előtt hallott egy másik hangot, szinte szájbarágó pedagógusi hangsúllyal: „A dolgozók ügyét nem sajátíthatja ki a te demagóg pártod. Érted? És pofa be!”

Egy kukasor mellett éledezett, kutyapiszokban, hulladék közt. Nem tudta, mennyi ideig lehetett ott. Megpróbált feltápaszkodni, de az első kísérletnél visszaesett: mintha egy szárnyaszegett madár bukdácsolva volna. Ez jó, se madár, se szárnya, de szegett, bizony. Amikor felállt, az utca végén felderengő fényből rájött, hogy hajnalodik. Taxi óvatzkodott mellé, de Kukkoló hiába intett neki, állapota láttán a vezető elhajtott. Nyilván féltette azt üléshezátot.

Félórát gyalogolt, mire egy korai villamosra felkapaszkodhatott.

Otthon a felesége rémülten fogadta:

- Már a rendőrséget akartuk értesíteni. Mi történt?

A fürdőszobába támogatta.

- Nem való nekem a politika.

- Nem megmondtam? Nem megmondtam? De te nem hallgatsz rám - sipította az asszony.

Reggel aztán telefoncsörgés ébresztette.

- Itt a Tegnap. Böszö beszélek.

- Tessék?

- Itt a Tegnap szerkesztősége. A főszerkesztő-helyettes vagyok.

- Parancsoljon.

Nagyon örülnék, ha eljönne ma délután a szerkesztőségünk rendkívüli sajtóértekezletére. Az Ont ért tegnapi incidenssel kapcsolatos.

- Incidens?

- Önt megverték, nemdebár??

- És ha úgy volna?
- Hát hiszen ez az. Tudjuk, ki tette.
- Na és? Mi közük hozzá? Az én pofám bánja.
- De nem is kíváncsi a tettesre?
- Nem. Bár nagy szemét. Meg kell hagyni.
- De uram, ön buddhista?
- ?
- Vagy fakir?
- Nem. A görög-zsidó-keresztény földközi-tengeri kultúrkör tagja vagyok.
- Na, ne izéljen...
- Uram, nagyon örültem. A viszon.....
- A televízióban azért nézze meg.

Este Kukkoló borogatást tett a fejére, és odaült a készülék elé. A harmadik riport a Tegnapi szerkesztőségét mutatta. Egy leterített asztalnál ott ült egy sísapkás alak, csak a szemének és a szájának vágtak nyílást. Láthatóan zavarta a meleg kötött anyag, mert idegesen megnyalta a szája szélét; a reflektorfénytől keményen izzadt. Bősz ült mellette, ő tette fel az első kérdéseket, aztán a meghívott újságírók következtek.

Amikor a sísapka megszólalt, Kukkoló elbődült:

- Ez nem lehet igaz! Már megint? Hát miért büntet az ég?

A sísapka alól egyértelműen a Doki hangja volt felismerhető. Elmondta, hogy az alkalmazója teljes titoktartást követel, ezért kénytelen így elmondani, amit tud. Tegnapi éjszaka véletlenül tanúja volt, amint a Szalamandra közben három férfi közrefogta K.-t, akit korábban mint a Népfia párt szimbólumemberét ismert meg az újságokból. A támadók egyikében határozatlanul felismerte a Népfia párt főtitkárhelyettesét.

- Honnan ismeri a főtitkárhelyettesét?
- Bármelyik tévé néző ismeri.
- És a sötétben? - kérdezte egy keresztbe tett lábú újságíró, akinek combközépig felcsúszott a szoknya. - Hiszen sötétben minden párt tisztségviselője egyforma.

A sísapka hosszú másodpercekig nyaldosta a szája szélét, de nem a combközép miatt.

- Csak nem szolgálati titok? - szállt rá az újságíró nő.

- A, dehogy. Véletlenül láttam fényben is.
- Hol?
- A főútvonalon.
- Tehát ön követte?
- Elöttem ment.

A kérdező kikapcsolta a diktafonját.

Rögtön a tudósítás után a híradó riportere megkérdezte dr. Strümpföt, hogy lehetséges mindez.

- Aljas rágalom és teljesen logikátlan is. Csak nem képzeled a Tisztelt Testület szemérmes tagja, hogy a párt által mondhatni felfedezett személyiséget a saját pártom vezető tisztségviselője bántalmazza? Vagy ha igen, kérjük a bizonyítékokat. Ám akármilyen lesz, rágal-

mazási pert indítunk. Mi tudjuk, ki és mi áll ezek mögött a lejárató akciók mögött, s nagy meglepetés éri még ezeket az urakat.

*

Másnap Kukkolót a munkahelyi asztalán egy kis cédula várta: „Menjen be a munkaügyre, Willi”.

Na, még ez hiányzott.

Leballagott egy emeletnyit, beköszönt. Egy előtte ismeretlen fiatal nő ült a kartotékok előtt, a Szfinxnek hozzá képest extázisban égő arca volt.

Kukkoló bemutatkozott, mire a nő az előtte álló adagból egykedvű mozdulattal egy zárt, megcímzett borítékot adott át.

Kukkoló feltépte, s első olvasatra nem is értette, pedig feketén-fehéren az állt benne, hogy munkaviszonyát - a vállalatnál bekövetkezett helyzet miatt - kölcsönös megegyezéssel felbontják.

- Huszonöt év itt eltöltött idő után, csak így, ukmukfukk.

- Tessék? - nézett a nő.
 - Mondom, csak így? Kézfogás nélkül?
- A nő zavartan felállt.

- Nem magától. Attól a szemét Herpesztől.
- Az igazgató úr házon kívül van.
- Majd én megmutatom neki, hol lesz, ha elém kerül. Ne féljen.

Kukkoló lement az igazgatósági emeletre. Egy barna párnázott ajtó előtt megállt, teleszívta a tüdejét, aztán kopogtatás nélkül benyitott.

A titkárnő rémülten megdermedt, a körmét reszelte.

- Ő bent van?
- Nem, azazhoggy...
- Köszönöm, nekem ennyi is elég - azzal Kukkoló áthatolt a szobán, és benyitott.

Herpesz kezében a telefon mintha fertőzést kapott volna, húsz centire eltávolodott az arcától, tekintetében a segélykérés és a valamikori kollegialitás nem oldódó elegye.

- Na, nem kell mindjárt...
- Mit nem kell? Mondd csak, mit nem kell? - Kukkoló rátámaszkodott a behemót íróasztalra. - Én csak a kézfogásért jöttem. A búcsúkézfogásért. Meg a törzsgárda-felszerelésemet akarom leadni, továbbá...

Herpesz rémülten hátragördült a kerekesszékében.

- Jól van, nem kell mindjárt...
- Dehogynem kell, dehogynem kell! Például felmondás kell, mégpedig ti mondtok fel, s akkor nekem jár négy hónap felmondási pénz. Értve vagyok? Aztán kell egy gazdasági nyilatkozat.

- Micsoda?
- Mondom - és artikulált - gazdasági nyilatkozat. Én, Herpesz Ernő, született Kratochwill Mimi, genetikailag aljas féreg, stb., stb. Ahogy ezt már illik.

- Ez már túlzás. Azt hiszed, mert egymás mellett áll az asztalunk, neked már mindent lehet?

- Nekem mindent lehet. Érted? Mindent. - Kukkoló egészen belehajolt az arcába.

- És miért?

- Azért - Kukkoló szeme kitágult, egyenként hangsúlyozott minden szót - mert a visszártágulat megelőzésére gumiharisnyát kell hordani, továbbá mert Borné és Celebesz magyar volt és magyar lesz.

Herpesz elvigyorodott volna, de Kukkoló felkapta a papírvágókést és belevágta egy jegyzettömbbe. Majd egy láthatatlan pihét lesöpörve magáról, elegáns léptekkel kísért.

- Legközelebb virágot hozok - mondta a megrökönyödött titkárnőnek. - Az ugyanis magának munkakörileg jár.

Lement a szerkesztésbe. Willendorfi messziről kérdőleg intett, Kukkoló csak legyintett, bagatell. Telefonált dr. Strümpfnek.

- Offenzíva, ügyvédkém, offenzíva. Követve vagyok. Itt a Népfia Párt mutatványos embere. Akit most rúgtak ki az állásából.

Többen felkapták a fejüket.

- Most mutasd meg, elnököm, mit tudsz. Amikor a nyomásgyakorlás leglejártottabb módszerével élnék ellenem. Mert nem tetszik nekik a pártod eszmeisége.

- Biztos vagy benne, kedves barátom? Mármint, hogy azért válnak meg tőled? - Dr. Strümpf köszörműt a torkát.

- Hohó, elnököm, elvesztette a józan politikai ítélőképességét? Hát nem látja a dolgok összefüggését? Nekem kell alapfokú tanfolyamot tartanom? Ekkorát nem csalódhatom...

- Mikor hagytunk téged cserben? Mikor hagytuk cserben a híveinket?

- Annak csak az ég a megmondhatója.

- Sajtóértekezlet. Nyilatkozat. A teljes készletet bevetjük - vált lendületesebbé dr. Strümpf.

- Mondhatjuk, a teljes zenekari arzenált?

- Ha akarod?

- A teljes harci ménekészletet?

-Mit?

- A kulisszatitkok egész palettáját?

- Mi bajod van?

- Semmi. Felhát a győzelemre, utánam pajkos ifjúság.

- Mi van? - kiáltozott a telefonba dr. Strümpf.

- Semmi. Ezt vártam tőled, te vén politikai

kecske. - De ezt már a letett telefonnak mondta. - Megtanulja a Szörcsögő Búvárszivattyú Művek egyemberkénti kollektívája, hogy milyen fából faragtak. Helyesbíték, milyen fából faragták Kukkolót. Lesz még itt emléktáblája szerénységemnek, rögtön jobbra, az igazgatósági épület falán, amelyet minden tavasszal az ifjúság képviselői fognak megkoszorúzni, miközben az idősebbek lassan, ünnepélyesen könnyeznek. Akár a könnyezőgombák. S a hátsó sorban, tolószékben ott fog magányosan, megvetetten ülni Herpesz, de nem fogják előreengedni, az első sorba, hogy odategye szerény virágcsokrát a koszorúhalom aljába. Még az is megtörténhet, hogy a jövő nemzedék képviselői leköpdösik, ha egy jókötésű szerelő meg nem akadályozza. Na, ennyi mára elég - mondta a megrökönyödött szerkesztésnek. Willendorfi zavartan megigazította a melltartóját.

- Pá, aranyosaim. Willő kedves - vetette oda a terebélyes hölgynek -, délután diktálnék magácskának.

- Azzal kifordult az ajtón.

Kint a verőfényes utcán, anélkül, hogy megfordult volna, Kukkoló hátraszólt:

- Hű árnyékom, mi a lőtüdőt akarsz?

Doki indignálódva lépett ki az újságosbódé mögül.

- Fegyelmit kaptam.

- Miattam?

- Igen. Nem kellett volna a sajtóértekezlet.

- Nem én kértem.

- Nem tudom megtagadni a nekem kedves embereket.

- És most? Mit tehetek érted?

- Hadd lehessek a nyomodban.

- Rendben. Csak ne feltűnően, mert még elriasztod a rossz embereket. Apropos, miért nem avatkoztál bele, amikor rugdostak.

- Tiltja a szolgálati szabályzat. A legkisebb feltűnés nélkül kell végeznünk a munkát.

- Ennek meg is feleltél. Mások hibásak, hogy nem tartották tiszteletben a diszkréciót.

- Neked mindent megbocsátok sóhajtott Doki. - Még a sértést is. - Mire is jutnék nélküled! - és Kukkoló jelezte az irányt, merre mennek. - Sárjánál már nem indulok el, nehogy pirosba érkezz. Rendben? Bár egy őrangyal repülni is szokott.



Kotnyek István • Úton

Lőrinczy Huba

AZ ESSZE, AZ ÖNÉLETRAJZ ÉS A REGÉNY HATÁRÁN

Márai Sándor: Sértődöttek. A hang

(E tanulmány a negyedik darabja egy elemzéssorozatnak, amely A GARRENEK MŰVE című regényciklussal foglalkozik. Az első két rész a győri MŰHELY, a harmadik pedig a PANNONTÚ-KÖR 1997-es évfolyamában jelent meg.)

1946 decemberének valamely estéjén a Bernben kiadóját, s diskurzusuk egyik részletét ekként rögzíti az *Európa elrablása* című útinapló (Bp., 1995. 28. - a kiemelések a szerzőtől!): „Megkísérlem lebeszélni arról, hogy kiadja most a »Féltékenyek«-et; megmagyarázom, hogy - Isten bocsássa meg - ez a könyv túlnőtt eredeti méretein, az elmúlt öt esztendőben még három kötet sarjadt hozzá, itt a *roman fleuve*, sajnos; mindenesetre felejtsük el eddigi terveinket, várjunk...”. - Ama bizonyos - 1941 és 1946 között írt - három kötetet, amelytől a vállalkozás túlnőtt eredeti méretein, s regényfolyammá duzzadt, Márai akkori elképzelése szerint a *Sértődöttek* főcím fogta össze, az egyes darabok pedig *A hang*, *Jelvény és jelentés*, illetőleg *Művészet és szerelem* címmel láttak volna napvilágot. A trilógia első és második része - híven követve e koncepciót - 1947-ben és 1948 tavaszán el is jutott az olvasókhoz, a harmadik könyvet viszont (a honi égbolt elsötétülése s a szerző emigrációja okán) már a zúda várta. Elete alkonyán, amidőn A *Garrenek műve* című regényciklusba illesztette e köteteket Márai, nem csupán a szövegükön módosított itt-amott, hanem a tituluson is. A *Sértődöttek* kiemelt szerepe megszűnt, társulván az első rész címével; a közbülső darab esetében nincsen változás, annál inkább a befejező élén: az Utóhang. *Sereghajtók* megnevezés merőben más sugalmú és karakterű, mint volt a hajdani, poétikusnak tetsző *Művészet és szerelem*. Ne firtassuk máris, minő következményekkel járt ez alkotói beavatkozás, érijük be egyelőre annyival: a cím bármely irodalmi mű szerves része, így legcsekélyebb átalakítása - még ha a szöveg másutt érintetlenül marad is - szükségképp jelentésmódosulást von magával.

A trilógia első része - *A hang* - 1943-ban készen állt, Márai két naplóbejegyzése legalábbis erről tanúskodik. Az egyik szerint a jelzett évben már a második és harmadik kötetet tervezgette, hogy utóbb - 1944-ben - ezt vesse papírra: „Éjjel a »Sértődöttek« első teljes és megkezdett második kötetét olvasom. - Esztendeje nem láttam a kéziratot. Most megértem, hogy aránytalan; s tisztában látom valóságos arányait. Valami történt közben e kézirrattal is; nemcsak a világgal, nemcsak velem; sorsa megérett. Nincs módom elszakadni tőle. (...) Minden maradék örömet a »Sértődöttek« befejezésére kell fordítanom. Máskülönben hasztalan és meddő volt minden: munkám és életem” (vö.: *Napló 1943-1944*, 1990. 44., 168.). Kideríteni lehetetlen, megszüntette-e a maga fölsimerte aránytalanságot Márai (s ha igen, miként), azt viszont elárulja a naplójegyzet: a krízisidőben mennyire felértékelődött (valósággal létfontosságúvá vált) a készülő regény a szerző számára.

A már citált útirajz, az *Európa elrablása* még egy, roppant érdekes és fontos adalékkal szolgál a *Sértődöttek*hez, jelesül az első kötetéhez. Eme bejegyzést - bármi terjedelmes is - érdemes szinte csonkítatlanul idéznünk, oly éles fényt vet Márai munkamódszerére, egyben *A hang* valóságvonatkozásaira és önéletrajzi jellegére. Ezúttal Genf a színhely, az időpont pedig újfent 1946 decembere. „A Cercle de la Presse meghív egy pohár portói borra. Genfi írók, a szellem barátai jelennek meg. (...) Egy szemüveges, idősebb úr kerülget; végül névjegyet cserélünk, s akkor megismerjük egymást. Az élet csakugyan

különös módon kapcsol. Ez az úr a legnagyobb francia bank alapítójának fia; tizenhét év előtt vendége voltam a párizsi palotában, ahol műkincsek között írófélék és sznobok találkoztak, s egy különös ember, Franco öccse - akkor még forradalmár volt Franco, Primo de Rivera ellen fegyverkezett Marokkóban, s öccse, az őrnagy, Párizsba szökött, mert előző napon röpcédulákat dobott repülőgépről az Escorialra... A »Sértődöttek« egyik fejezete ebben a szalonban játszódik, ennek a délutánnak emlékeit mutatja be; s tizenhét év után elébe ál egy szemüveges francia úr, akire nem gondoltam azóta, s akihez a munkámon át múlhatatlanul közöm maradt. A világ egészen kicsi, elfér egy kéziratoldalon” (i.m. 17 - Márai kiemelése!) Nos, az itt említett fejezet *Az estély* címmel szerepel a regényben, a fentebb kifejtett okok miatt tűnik föl s jut benne fontos funkcióhoz „Franco öccse”, s ilyformán a Genfben viszontlátott, szemüveges francia úr volt a házigazda, „Roger N.” modellje. Mivel *A hang* mindvégig egyes szám első személyben szóló narrátora nem csupán Márai egykori élményeit, emlékeit, hanem hajdan volt arcvonásait is (234-235., 236.) birtokolja, mivel a könyv egynémely alakjainak (Emmánuel, Edit, a bárónő stb.) és jeleneteinek (például: 353-374. etc.) fiktív voltához nem fér kétség, s mivel a jószerevélt eltűnő cselekmény helyébe eszmélkedések, önreflexív belső monológok, valódi és áldialógusok, terjedelmes fejtegetés, helyel-közzel valóságos történet-filozófiai és nemzetkarakterológiai értekezések nyomulnak, az így keletkező epikai alakzat különös, hibrid képződmény: az önéletrajz, a regény és az esszé keverése, fejezetenként, jelenetenként más-más arányú vegyülete. Az előző kötetek - a *Féltékenyek* és *Az idegenek* - világában is múlhatatlanul fontos szerepet játszott a szerző autobiográfiája, ámde jóval stilizáltabban s az auktorialis előadásmód okán burkoltabban, mindkettőnek szintűgy jellemzője volt az esszéesség és - a hagyományos, realista-naturalista modell felől nézvést - a regényszerűtlenség, amazokban viszont sokkalta felülőbb, erőteljesebb volt a parabolikus jelleg. *A hang* kevésbé példázatos, a valóságelemeket másként feldolgozó alkotás, egy jól érzékelhető szemlélet- és módszerváltás szülte. Ez a könyv a fordulat jelzője és hordozója *A Garrenek műve* regényciklusában, s bár a sorozat kontinuitását nemigen tagadhatnák, e kötetől számolnunk kell a nyilvánvaló diszkontinuitással is. Mintha nem egészen az 1937-ben körvonalazódó koncepció, nem egészen az akkor megkezdett vállalkozás folytatódna.

A *Sértődöttek. A hang* jellegadó sajátosságai a *Féltékenyekben* és *Az idegenekben* egyöntetűen érvényesülő epikai fikció nem csekély mértékű átalakulásáról árulkodnak. A leginkább feltűnő változás kétségkívül a narrációban esik meg. A két korábbi mű úgynevezett szerzői elbeszélőt mozgósított, ki - még ha szándékosan elhallgatott is fontos dolgokat - mindentudónak tetszett igazában, s nem csupán az interpretátor és az értékelő szerepét vállalta, hanem - képes lévén a nézőpontcserére - több figura tudatába is belehelyezkedett. Szemben ezzel a metódussal, *A hang* egyes szám első személyben megszólaló történetmondója részese, hőse a szavaiból fölépülő regényvilágnak, narrátor és szereplő egyszersmind, ilyképp kivételes helyzet és funkció birtokosa. Említenünk tán fölösleges is: ennek következtében a mű egy nézőpontra komponált regény, egyetlen tudat szőlal meg benne. Mivel pedig *A hang* a visszatekintés, az emlékezés könyve, az elbeszélői tudatot a retrospektív magatartással olvasztja össze, s megkettőzi az időt, a történetet, de még a narrátor

személyiségét is. Nagyjában-egészében ugyanaz az epikai fikció ölt testet Márai regényében, amit megvalósított már Ambrus Zoltán a *Solus* erisszel, illetőleg *A tóparti gyilkossággal*, jóval magasabb színvonalon pedig Kaffka Margit a *Színek* és *években* - ez a körülmény viszont aligha csökkenti a vizsgált könyv érdemét. A *hang* ívein is két idősíkszembesül (s keveredik folyvást) egymással: a megidézett múlté s a megidézés jelenéé, két eseménysor vegyül: a hajdan történetké s a későbbi fejleményké (például: 249-250., 304-305., 311. etc.), s két személyiség tűnik elénk: a régebbi és az újabb, a még lelkes, kiforrotlan naiv és a már resignált emlékező, ki felülbírálja, megítéli, kommentálja egykor volt önmagát. Merőben más konstrukció, merőben más regényalakzat ez, mint volt a *Féltékenyeké* és *Az idegeneké*, s hangsúlyoznunk kell: a visszatekintés egyben újjáteremtés is. Az emlékezet játéka legalább annyira produktív, mint amennyire reprodukív tevékenység e könyvben (is), s a két idő, a két történet, a két személyiség interferenciája voltaképp egy köztes minőséget, egy *harmadik* időt, históriát, személyiséget hoz létre.

Elárulják az eddigiek, mekkora változáson esett át az eredeti (s többé-kevésbé a *Zendülő*kben is érvényes) regénykonceptió és -fikció, ámde további, korántsem lényegtelen módosulásokat is regisztrálhatunk. Az még a figyelmetlenség műve lehet (s az alapeszme szempontjából teljességgel indifferens), hogy Garren Péter - az elbeszélő - élettársa, a *Féltékenyek*ben operaénekesnőként szereplő Edit itt prózai színésznőként említetik (293.). Az viszont már egyáltalán nem mellékes körülmény, hogy *A hang* időfikciója érvényteleníti az előző kötetekét. A *Féltékenyek* és *Az idegenek* egybehangzón állította, hogy az apa két évvel később „a háború” bevégeződése és „a város” megszállása után távozott az élők sorából (lásd például: „A történet reggele óta húsz esztendő múlt el” - In: *Az idegenek - Sértődöttek. A hang*. Bp., 1996. 37. etc.). A vizsgált könyv viszont tüstént a nyitányban kijelenti: „Az idő, melyről beszélék - mikor először hallottam a hangot, Párizsban éltem, másodszor életemben -, tizenkét évvel volt a nagy háború után” - s az atya már halott (i.m. 207-208. - tölünk a kiemelés!). S ámbár ez időjelzés magában is meglehetősen pontos és egyértelmű, a regényszöveg történelmi utalásai - példának okáért a Franco-testvérpárra, Primo de Rivera diktatúrájának végnapjaira, XIII. Alfonz spanyol király trónfosztására és emigrációjára (247-249., 342-350. stb.) - szintűgy nyilvánvalóvá teszik: 1930-ban, illetőleg 1931-ben járunk. (Az esztendőt teljes biztonsággal megjelölni azért lehetetlen, mert a két év eseményeit *egyetlen napba* tömöríti az emlékezet. A cselekményidő - lévén szó ezúttal is krízisregényről - alig huszonnégy órát sző magába, ám, noha az este és az estély megidézése közben Primo de Rivera diktatúrája és XIII. Alfonz országlása még nyomasztó faktumként kerül szóba: 246-252. - a reá következő délutánon egy párizsi szálló társalgójában feltűnik „A spanyol király, aki néhány nap előtt mondott le trónjáról...”: 343. [a kiemelés a miénk!] Nos, tudjuk a históriából: a diktátor 1930. januárjában kényszerült távozásra, Alfonz viszont 1931. április 15-én emigrált Hispániából Franciaországba, ráadásul *A hang* eseménysora tündöklő őszidőben játszódik... Oly különleges időszűrítmeny jön létre így, amely egymagában is jelzi az emlékezés produktív, újjáteremtő mivoltát.) S nem csupán a két korábbi, kötet idővonatkozásait keresztezi, vonja vissza eme körülmény, hanem a főhős életkorát tekintve is látszatra feloldhatatlan ellentmondást teremt. A *Féltékenyek* és *Az idegenek* Garren Péterre - húsz évvel a háború után - körülbelül *harminchést esztendő*s, *A hang* narrátora pedig (noha kétséget kizáróan ugyanazon személyről van szó) - tizenkét esztendővel a háború után - azt adja tudtul: „*Harminchat éves voltam...*” (205., 211.- a magunk kiemelés!).

Az időkonceptió illetén, látványos átalakítása egyéb összefüggésekben is elhatárolja ezt a könyvet a ciklus két korábbi kötetétől. A *Féltékenyek* és *Az idegenek* - a parabolikus-

ság érdekében - kiragadta a bennük ábrázolt eseményeket a konkrét, történelmi időből, tudatosan lebegtetvén őket (néhány indirekt utalást leszámítva) az időtlenségben, a meghatározatlanságban, a meghatározhatatlanságban. Eme fogáshoz illeszkedően, egyik műben sem léptek színre „valódi”, a históriában, az irodalomban (etc.) szereplő alakok - épp ellenkezőleg: fiktívnek (némelykor hiperbolikusnak, mitikusnak) tetszett valamennyi hős. - A legkevésbé sem így *A hang* esetében. Ezt a regényét Márai szinte beleragasztja a történelmi időbe, a nyugtalansággal teli, válsághangulatot árasztó évtizedfordulóba, s túl azon, hogy olyan valóságos személyek is föltűnnek a költött figurák közt, mint Franco öccse, XIII. Alfonz spanyol uralkodó, a walesi herceg, a szövegben nemegyszer említés tétetik Thomas Mannról, Miguel de Unamunóról, Blasco Ibanezről, Utrillóról stb. stb. - vagyis a méltán híres kortársokról. Mondanunk szinte fölösleges: pusztán emiatt *A hang* sokkal inkább kelti a kordokumentum benyomását, jóval hasonlatosabb a klasszikus, valóságtükröző (ha úgy tetszik: realista) nagyepikai alkotásokhoz, mint a *Féltékenyek* és *Az idegenek*.

Mihail Bahtyintól (is) tudjuk: a regényekben az idő és a tér nem különíthető el egymástól, mi több: az utóbbi csakis az előbbi függvényében létezhet. A *Féltékenyekre*, *Az idegenekre*, valamint *A hangra* akként is érvényes ez a kitétel, hogy az első kettő szándékosan meghatározatlan, dekonkretizált ideje szintűgy meghatározatlan, dekonkretizált térrel, a harmadik csaknem teljes pontossággal meghatározható, konkrét ideje pedig pontosan meghatározható, konkrét térrel kapcsolódik egybe. A ciklus korábbi darabjaiban a cselekmény egyik színterét sem lehetett azonosítani, a földalorszon biztonsággal elhelyezni, a vizsgált mű viszont mindvégig a narrátor megnevezte metropolisz, Párizs különféle helyszínein játszódik. Megannyi utca, tér, jellegzetes, elütő hangulatú s mentalitású városnegyed, híres épület, műemlék kerül szóba, „A Pantheon mögött”, „a rue T. egyik múlt századbeli bérházának ötödik emeletén” lakik az elbeszélő (206.), a Luxembourg-kertbe készül, hogy a Szaján hajózzék Meudonba helyett, a Meurice Szálló társalgójában találkozik hajdani cégfőnökeivel, Emmánuellel etc. etc. - *A hang* kézzelfogható regényideje a kézzelfogható regényteret, regényföldrajtot is involválja.

Az eddigiek alapján újfent s bizton állíthatjuk: másfajta epikai fikciót és alakzatot teremt ez a könyv, mint ciklusbeli előzményei, merőben másként érvényesül benne a jelképesítő, általánosító, generalizáló szándék, mint amazokban. A parabolikusság korántsem szűnt meg, csak épp gyengült s áttetszőbbé vált, s mert e mű konkrétságra cserélte a korábbiak elvontságát, textusába s kontextusába benyomult a történelmi valóság. Mondhatnók - durva egyszerűsítéssel - úgy is: amennyit veszített a tudatos anyagszerűtlenségből, a lebegésből, az absztrakt példázatosságból - a *Féltékenyek*hez s *Az idegenek*hez vetve - *A hang*, úgyannyit nyert is valóságúságában - kérdés persze, előnyösnek avagy hátrányosnak értékeljük ezt a változást. Ámde vélekedjünk e dologról bármiképp, szerföltött valószínű: a koncepciómódosításra a kor, a történelem hatalma, a második világháború kiváltotta döbbenet készítette Márait.

„Garren Péter a nevem, író vagyok. Európában születtem, tehát hős vagyok. A tiszta igazat akarom itt felírni” - e három mondat adja a könyv nyitányát. *A hang* - említettük volt - szintűgy *krízisregény*, akár az előző évtizedben született Márai-alkotások zöme, és meglehet, még annyi sem történik benne, mint típustársaiban. E könyv cselekményváza csupa érdektelen, csupa banális „eseményből” épül (útra készülődés, részvétel egy entellektüel-összejövetelen, találkozások, beszélgetések stb.), s ezt az alig-alig létező fabulát is folyvást megszakítja, dúsan beszövi a szünni nem tudó (egyidejű és utólagos) reflexiók folyondárja, elborítja az esszézerű eszmélkedések és elmélkedések (monológ, illetőleg áldialógus formáját öltő) rétegei. Épp emiatt a roppant gyér s önmagában semmitmondó



Kotnyek István · Samu Géza emlékére

históriát érdemben reprodukálni jószerével reménytelen és mellőzhető vállalkozás, ámde tán mégsem teljességgel fölösleges. Ha roskadozva is, ez a törekeny állványzat hordozza a gondolati anyag súlyos terheit, s megmutatása híján olybá tetszhetnék: regény helyett valamely gazdag problematikájú esszé kommentálásával foglalkozunk.

Az elbeszélő egy alkonyatba hajló délutánon útra készülődik, mivel sokadmagával - sznobokkal, valódi művészekkel egyetemben - egy párizsi barátjának irodalmi estélyére hivatalos. Ötözködnék épp, amidőn a rádióban megszólal a *hang* (nyilvánvalóan az Adolf Hitleré, ám a név a regény folyamán egyszer sem hangzik el), s a narrátor - holott szinte tüstént nyugtalanság s idegesség tölti el - csak utóbb döbben reá: a démon szólalt meg a hangban (216.) A balsejtelem hamarosan, de csupán átmenetileg elenyészik, hogy átadja helyét a gyönyörködésnek. Gyalogszerrel s „társaskocsin” járja a holdfényben fürdő, álomszép Párizs utcáit a sokféléről meditáló Garren Péter, s Roger N. szalonjába érkezvén, elébb Franco öccsével, „a forradalmár katonával és szerelővel” ismerkedik meg, majd Mirza Rey, a híres író vonja félre bizalmas diskurzusra. „Párbeszédük” voltaképp az idősebb írótarás áradó monológja, Európa missziójáról, minden társadalmi forradalom reménytelen voltáról s az igazi művészek „majdnem kozmikus feladat”-áról: az ember emberré neveléséről. „Talán ez a másik, nemes forradalom lesz Európa új, utolsó és legnagyobb értelme” (261.). Ezt követően a történetmondó szem- és fültanúja lesz, amint egy újonnan érkezett vendég, egy német úr - élénk tiltakozás és általános ellenérzés közepett - a rádióban hallott hang birtokosát nevezi a németiség megváltójának (275.), hogy Mirza Rey gépkocsijában, majd egy elegáns kávéház teraszán az író magánbeszéde folytatódjék, immár a germán nép rendkívüli adottságairól és lelkének beteg voltáról s a készülődő totális háborúról, amely elpusztít egy világot. - Másnap, a kora őszy ragyogásával és pompájával teljes délelőttön, Garren Péter egy hirtelen ötletnek engedve fölkeresi a német urat Meudonban. Célja, hogy megbizonyosodjék: agyrémm csupán, amit a németiségben rejlő halálos veszedelemről beszéltek, s ők ketten a műveltség, a humanizmus jegyében igenis szót értenek egymással. Megérkezvén, szinte mindvégig ambivalens érzések közt hanyódik. Taszítja a túlságos, már-már művi rend a lakásban, a háziúr merevsége s gyanakvása, a rideg, parancsuralmi hangnem és légkör, mélyen megatja viszont, hogy a család „virágszanatóriumot” rendezett be a környéken lelhető beteg növényeknek. Végül a viszolygás s a balsejtelem érzése kerekedik felül. A narrátornak föl kell fognia a házigazda lényéből áradó - félelemmel elegy - fanatizmust, látnia kell, mily révült áhitattal, valósággal eszelősként tekint a „Vezér” fényképére (ha az előző estén a hang, most a fotó készíti az elbeszélőt hosszas és remek személyiségeanalízisre), s megérti: nincs, nem lehet közük egymáshoz. Garren Péter Emmánuellel találkozik eztán, ki fölcsólija: utazzék tüstént Berlinbe, hol küldetése ennyi: „Megfigyel és fogalmaz” (362.). A történetmondó döbbenten veszi tudomásul, hogy egykor volt cégfőnöke - akár Mirza Rey - szerint is „elkezdődött” (359., 364., 365.) valami, ami végveszélybe sodorja a művelt világot, s mert maga is vallja: „Az emberek dolgáról, veszélyes pillanatokban, csak az írók és művészek tudják az igazat. Az ő ösztönük segít hozzá, a mesterséges emberi rendszerek s az eseményné csoportosított külső jelenségek mögött tapintani az igazságot...” (362.) - némi habozás, tépelődés után elfogadja a felhívást.

Kitetszik tán e gyarló összefoglalásból is: A hang egy - K mind a világ, mind az egyén szempontjából - sorsfordító történelmi pillanatot akar megragadni s megörökíteni. Azt a pillanatot, amidőn - Oswald Spengler-i terminológiával szólva máris - a *fausti kultúra* végérvényesen *civilizációba* fordul át, s a kettő közötti hasadékból (és egy nép beteg lelkiületéből) a felszínre tör a démon, s vele a pusztítás szelleme, egy minden korábbinál totálisabb, imperialista háború veszedelme. ez az erő akkor tud csak előtörni homályos, alvilági rejtekekből, ha az

emberi műveltség összjátéka, az erkölcs, a fegyelem, a méltányosság és az arányérzék csodálatos remekműve valahogyan *elrothad, pudvás lesz*, nincs többé ellenálló erő a finom és nagyszerű szerkezetben; ilyenkor előmászik a szörny, a démon, melyről Goethe beszélt” (241. - tölünk a kiemelések!). A regény azt a pillanatot ragadja s örökíti meg, amidőn - a természetben és a kultúrában - beköszönt az egyelőre tündökletes őszy, amidőn „...vége van egy műveltségnek, a hozzá tartozó politikai hatalomnak és életformának...” (229.) amidőn „...a pecunia, bármit beszélt is Vespasianus császár, minden szaglott” (233. - a kiemelés Máraitól!) - amidőn *Bizánc* lépett Athén és Róma helyébe. Egy helyütt - nem lepezett megvetéssel szólva az Európa nagyvárosaiban tenyésző új férfitípusról, a „*bizánci jellegű ember*”-ről (226-228.) - a narrátor ekként összegez: „...ezek az emberek már az új Bizáncban éltek, amelyet a térképen nem lehetett még pontosan megjelölni, nem volt fővárosa, egyszerre volt New Yorkban, Londonban, Firenzében és Berlinben vagy Párizsban ez a Bizánc, nem volt még politikai hatalma - *de ahogy Bizánc is akkor vált csak elő egy összeomlott kultúrából, amikor már nem volt semmiféle ellenálló ereje Rómának és Athénnek, úgy ez a láthatatlan Bizánc is megvárta az időben a maga pillanatát, mikor az európai keresztény műveltség titkos bástyái már leomlottak*, az erkölcsi alapfogalmak elhomályosodtak az emberek lelkében, az adott szó érvénye, a szenvedély szemérmes feltétlensége, az arányérzék biztonsági szelepei nem működtek többé. Ez már Bizánc volt, Berlin, Bécs, Párizs, London és New York fölött” (228-229. - a saját kiemeléseink!) - és Mirza Rey is így beszél (a gondolat majdnem szó szerint visszatér Márai 1945-ös diáriumban! - vö.: *Napló 1945-1957*. Bp., 1990. 24.): „... pontosan úgy ülünk itt, (...) mint Marcus Aurelius uralma idején ülhetek a római írók a fórumon, vagy heverhetek a termálfürdő márványkádjában, a lyoni mártírok kivégzése idejében. Az ember tudja a sorsát” (288.). Bizást kimondhatjuk ígyképp: A *hang* - elsősorban, bár nem kizárólag - az élete és pályája delén járó Márai történelem- és emberlátomásának foglalata, s ez a vízió részint Oswald Spenglerre, részint José Ortega y Gassetre mutat vissza.

Minden kultúrának - így a „faustinak” is - óhatatlanul civilizációvá kell válnia - hangoztatja nagy nyomatókkal A *Nyugat alkonya* (Bp., 1994. I. 67., 187-188. etc.) A civilizáció egy kultúra szükségszerű megfáradásából, elernyedéséből, korhadásából következik (uo.), amidőn „...a benső lehetőségek teljes gazdagsága beteljesül s megvalósul a külsőben...”; „Ezt érezzük és értjük olyan szavak hallatán, mint »egyiptizmus«, »bizantinizmus«, »mandarinizmus«” (I. 188. - Juhász Anikó és Csejtei Dezső fordítása. - A mi kiemelésünk!). A hanyatlás kezdete még páratlanul színes és szépséges - nem véletlenül használja vele kapcsolatban Spengler (is) a *verőfényes őszy* metaforáját (i.m. I. 190., 337-338., II. 124. stb.) - hogy aztán az értékek széttörjenek, s minden a tél sötétjébe, a pusztulásba hulljék (I. 190. etc.). Épp, mert a civilizáció - szemben a kultúrával - már nem intenzív, befelé mélyülő és gazdagodó, hanem extenzív és expanzív tünemény, lényegénél fogva imperialista: szakadatlanul háborúzik, hódításra, világuralomra tör (i.m. I. 76-77., II. 598-607. stb.), s a *pénz* válik a lét főszereplőjévé (I. 70-71., 73. II. 691-698. etc.). A „fausti” korszak felívelő s elhanyagolt stádiumát Spengler is az ókori Athénal, illetőleg Rómával vonja párhuzamba, nála is gyakorta (például: I. 337-338., II. 65., 121-122., 124., 530., 696. stb.) *Bizánc* tűnik föl a romlás, a civilizáció megtestesítőjeként, egyszersmind szimbólumaként, ő is (akár Márai) a paraszttal állítja szembe a nagyvárosi (a „bizánci jellegű”) embertípust (I. 69., II. 143-146.), s szerinte is - egybehangzón Mirza Rey szavával: 276-277. - a gépek adják a modern ember számára a játék izgalmát és mámorát (II. 721-722.).

Nincs kétség: izzig-évig spengleriánus történelemvízió vetül elénk A *hang* lapjain, s ha volna reá terünk,

gyarapíthatók is még bölcséleti traktátus és regény egybehangzásainak listáját. S innen, A *Nyugat alkonya* felől nézést érthető meg s magyarázható autentikusan a könyv másik címe - a *Sértődöttek* - is. Spengler nézete szerint a *kultúra* mindenkor az emberben s a természetben lakozó démon megfékezésére, átszellemítésére törekszik (i.m. I. 189.), a *civilizáció* viszont újra s újra elszabadítja az expanzió démonát (I. 77.). Nos, bár a Garrennek eleve „sértett”, „sértődött” lények (vö.: *Zendülők - Féltekenyek*. Bp., 1995. 318-320.), a legnagyobb sértést a Schubert-dalokat - jelképesen is - elhallgattató *hang* (213.) jelenti Péter számára. Másokat - úgyszintén entellektüeleket - is sért, amit a hang a világba kiált (272., 273., 276.), azt azonban az elbeszélő fogja föl: a megszólaló démon leginkább az apa, Garren Gábor, tágabban: a „Garrennek” művét, az immár évezredek *kultúrát* sérti meg (291-300.). Péter már csak azért is különösképp fogékony erre, mert benne fészkel még az előző „...háború, a forradalmak és a bukás sértettsége...” (210.). S a regény számos részlete (például: 210-211., 229., 238-242., 256., 275-276. etc.) azt is megmutatja, mily védtelen és tehetetlen a túlfinomult, elaggott kultúra s az illúziókban ringatózó avagy sznobériába süppedő értelmiség a civilizáció szülte hang, a démon ellenében.

Jóllehet Oswald Spengler is tömegtársadalomnak látja s látatja a civilizációkat (i.m. I. 69., II. 140., 143. stb.), erről a nyomasztó fejleményről sokkal inkább Ortega y Gassetnek akadt magvas mondandója. Ő a másik szellemi mester, kinek eszméi átítják Márai regényét. Mindenekelőtt: a szöveg szóba hozza a tömegek lázadását - kezdetként csupán a literatura vonatkozásában (235-236., 244.). Utálkozva, szarkasztikus modorban emlegeti a könyv „...a lázadást, a műkedvelők forradalmát”, a jelenséget, hogy „...betört a tömeg az irodalomba, sikert, hírnevet és pénzt akart...” (236.). A dilettantizmus eláradt, a kevés számú igazi író félrehúzódt (uo., 243-245.). Utóbb már a „forradalomcsináló” kispolgári, még később az úgyszólván „tömegekről” beszél a regény (258-260., 301-302.), s végső soron a narrátor meglátogatta német úrról is kiderül, hogy tömegember. Ortega úgy vélekedett: az önmagába mélyedésre, a gondolkodásra képtelen „masszával” szemben a „nemes”, a minőségi, az elhivatottságot vállaló (s mindenkor kisebbségben lévő) egyéniségek képviselik csak az értéket (vö.: *A tömegek lázadása*. Bp., 1995. 54-61. etc.). A hang Garren Péter számára szintén „...a kevés igaziak, (...) a nagyon ritka öntudatos, kiművelt jellemek, az utolsó arisztokraták, születési és szellemi kiválóságok...” a példaadók (228.), ezért említi a regény nagy megbecsüléssel a valódi művészeket, de még a detronizált (s számos dologban bűnös) spanyol uralkodót is (247., 347-350., 363-364.). Ortega szerint tömegember, „szakbarbár” mindaz, ki remekül ért valamely részkérdéshez, ámde szem elől téveszti a műveltség egészét (i.m. 102-109.) - Márai könyvében sincs ez másként (299-300.). - Szemben *külső hangjával*, a narrátor kétszer is megszólítja ama belső *hang* (245-246., 303.), amely a hispán filozófusnál az elhivatottság, az autentikus lét hívó szavával azonos (vö.: Csejtei Dezső: *A spanyol egzisztencializmus története*. Miguel de Unamuno és Jose Ortega y Gasset filozófiájának fő kérdései. Bp., 1986. 207.), s hogy még egy - igen fontos - kapcsolódást érintsünk: szinte teljességgel egybeesik a bölcselő és a regényhősök kifejtette koncepció Európa küldetéséről. Tudjuk: Ortégát (is) megragadta az Európai Egyesült Államok eszméje; fölfogása szerint e képződménynek a federalizmus és a nemzet fölöttiség elvén kellene nyugodnia (Csejtei: i.m. 291.). Tudjuk továbbá: a filozófus a közös műveltség, a közös szokások és hagyományok spirituális tünetményének is tekintette Európát, amelynek különleges missziója, hogy a földkerekség őrlelke, példaadója legyen, de egysége a különbözőségben, a nemzetek sokféleségében testesül meg (Csejtei: i.m. 264-266.). Nos, A *hangban* Garren Péter a közös kultúra, a „haza fölötti haza, Európa” s az Európai

Egyesült Államok hívója és szószólója (209., 211.), arra viszont Mirza Rey figyelmezteti, hogy „...egy közös műveltség hivatásérzését” nem válthatja föl „mesterséges egység”, mert „Európa legmélyebb értelme nem az egység, hanem a különbözőség, az élet sokfélesége és ellentéte, a fajták és nyelvek tragikus és nagyszerű küzdelme és vitája” (255.). S ha Ortega „Spanyolország tanítója” kívánt lenni, és a nevelésben látta a kisebbség, a „nemesek” egyik legfőbb feladatát (Csejtei: i.m. 232-233., 340-342.) - a regény főhőse sem különbül; erről azonban essék szó a későbbiekben.

A *hang* - ismételjük még egyszer - szerzője történelem - s embervíziójának foglalatja, s láthattuk fentebb: Garren Péteren kívül például Mirza Rey is tolmácsolja e látomás mulhatatlanul fontos részleteit. Mintha a narrátor önnönmagával beszélgetne, pontosabban: *mintha meghallgatná önmagát*. Ezért sincs vita, valódi dialógus az elbeszélő s a híres író között; „eszmecseréjük” nem eltérő nézetek szembesülése, hanem eszmeközösség, eszmekiegészülés, ezért sincs semminő nyelvi különbség kettejük megnyilatkozásai közt: érvelésük, mondatfűzésük, dús, plasztikus kifejezőmódjuk jószerével azonos. (Ez a stílárius egyformaság következik, persze, a regény esszéisztikus jellegéből, illetőleg a visszaemlékezés homogenizáló természetéből is.) S hangozzék bármi meglepően: még a korábbi regényekben a Garrennek, a „garrenség” ellenlábasként ábrázolt Emmánuel is többé-kevésbé a Péterével egybehangzó ideákat képvisel - s e hirtelen - mint a fejezet címe mondja - „változás” a hang miatt következett be. Kiderül: a démon a mindenható kereskedő és pénzember vallotta értékeket is tagadja és fenyegeti, s hogy a civilizáció megtestesítőjének számító cégfőnök magatartásában, életvitelében (351-357.), elveiben őriz annyit a régi kultúrából, amennyi a fölháborodáshoz, a tiltakozáshoz s az ellenszegüléshez szükséges. Mondhatjuk ilyképp: A *hangban* Garren Péter, Mirza Rey és - részben - Emmánuel szavaiból, ideáiból, véleményéből *együttesen* körvonalazódik a könyv kifejezte ember- és történelemfelfogás, ez pedig - korántsem váratlanul - teljességgel összecseng azzal, amit Márai egyidejűleg és utóbb a publicisztikában, az esszéikben, a naplókban, regényes önéletrajzában, a *Föld, Föld!*-ben (etc.) is hangoztatott. (A szöveg szembesítésektől - kényszerűen - eltekintünk.) Eszerint: az emberiség örökkön veszedelmes és kilátástalan történetében csupán „Egy nagy egyéniség” (369.) - legtöbbször egy „király” (363., 364., 366., 367.) - teremtet és teremthetne átmeneti, mulandó biztonságot és nyugalmat. Marcus Aurelius és Ferenc József volt ilyen uralkodó (366-367., 369.) „Marcus Aurelius sokat tanult és tudott, Ferenc József keveset tanult, s nem sokat tudott, de rövid időre mindketten megvalósították e csodát a földön: a rendtartást, az erkölcsi elvek uralmát”, mert képesek voltak akarataikat átadni a tömegeknek (369.). Emmánuel nézete ez, de a hajdani Garren Péter „bután” ellentmond még neki (367.). A „forradalmak”, vagyis az erőszakos társadalom-átrendező kísérletek soha nem hoztak még megváltást a világnak - vallja egybehangzón a narrátor és Mirza Rey (210., 257-260. stb.), mert „üzletké” és „iparrá” váltak (257-259.), s mert egyikben sem történt más, „...mint a meglevő emberi anyag új csoportosítása, címkézése és minősítése”, egyik sem lett „azzá, ami egyetlen értelme és lényege: az ember és a világ összjátékának, az emberi alaptermészetnek és a világi életfeltételeknek valóságos átszervezése” (259.). Csupán egyetlen, igazi forradalom létezik, ez azonban a lehetetlennel határos, sziszifuszi, „majdnem kozmikus” vállalkozás, holott „Talán ez a másik, nemes forradalom lesz Európa új, utolsó és legnagyobb értelme” (261.): a hitvány ösztönlény, az ember megnevelése, erkölcsössé formálása (261-262.), „isteni síkon” „önmaga fölé emelése” (259.) - a ráció, a műveltség, a neve/és, a *tanítás* erejével (211., 246., 259-263., 302. etc. etc.). S e roppant feladat végzésére, e rendkívüli misszió betöltésére csakis az író képes és alkalmas, az író, ki „ítélő” és „prófeta” egyszersmind (245., 246.), ki egyedül méltó ellenfele

a démonnak (246.), s ki „veszélyes pillanatokban” egyedül tudja „az igazat” (362.). Nyilvánvaló ilyképp: e könyv a Schiller és Hegel, majd Matthew Arnold, Walter Pater (és mások) kifejtette „művészetvallás” eszméjének hirdetője.

Az írói sors, az „íróság” lényege és értelme többször is (211., 235., 237-238., 243-246., 261-263., 307-308. etc.) meditációk tárgya a regényben, s az erről mondottak részint szervesen következnek a fenti ideából, részint plasztikusan szembeállít az ifjabb és az érett Garren Péter fölfogását. Azt már az előbbi is tudja, hogy az igazi alkotónak tartózkodnia kell a nyilvánosságtól, a közszerepléstől, s mély, már-már szerzetesi magányba kell húzódnia, sejti azt is, hogy „...írónak lenni a legnagyobb emberi sorsok egyike, mintha valakit életfogytiglani önkívületre és ugyanakkor matematikai pontosságra ítélték volna”, hogy „...írni, egészen írni pontosan annyi, mint élni, nagyon veszélyesen élni...”, még ha „...az írás természetesen valamilyen kegyelmi állapot is, a formának, a kifejezés összhangjának, egy szó, egy fordulat megelevenítő erejének kegyelmi állapotban érzékelt titka”(237.). Arra viszont már „későn”, „negyven után” döbben rá Garren Péter, hogy „...írónak lenni állapot, az írás életmód” (235.), arra nemkülönben, hogy „Mindig a műkedvelő akarja a »teljeset« kifejezni, s nem tudja, hogy az igaz, tehát a remek és arányos, mindig csak a pontosan körülírt és a lehetőségig teljesen kifejezett és megalkotott részlet” (307.). (Ez utóbbi észrevétel váltotta ki - egyebek közt - Lukács György haragját. - Vö.: Lukács: *Márai új regénye*. In: *Forum*, 1948/2. 127-133.) Azzal már korán tisztában van az elbeszélő, hogy az írólet végzetéért „...nem jár soha jutalom” (238.) - ám vajon megy-e az írók által az ember (s így a világ) elébb? Van-e - akár a legcsekélyebb - értelme a „tanítói” erőfeszítésnek, nevelhető-e, tökéletesíthető-e a könyvek, a szellem szavával a szálnalmas és elborzasztó ösztönlény? A *hang* - megfelelően Márai ambivalens vélekedésének - többféle, egymásnak ellentmondó választ is ad e gyötrő kérdésekre. Egy helyütt (211.) az áll: „Minden író, minden művész, minden tudós úgy érezte, csak tanítani kell, és egy napon rend lesz” - másutt meg (229.): „...hasztalan prédikálunk versekben, színpadon vagy szöszékekről, nem tehetünk semmit” - ismét másutt (31 1-312.): „Homályosan éreztem csak, hogy az emberek reménytelenek; nincs nevelési módszer, mely el tudja oszlatni lelkükben a mohóságot, a kapzsiságot, a dühöt és a bosszúvágyat.”. Mirza Rey „Néha, gyenge órákban...” arra gondol: „Lehet, hogy minden pedagógia fölösleges, az embert át kell adni sorsának...” (262.) - másszor viszont: „Mégis hiszem, hogy nagyon lassan, nagy következetességgel nevelni lehet az embereket” (263.). Garren Péternek meggyőződése: „...Mirza Rey egyetlen leírt mondatával mélyebben hat az emberi világra, tartósabban változtatja meg az emberi együttélés rendszerét, mint minden bomba, melyet eldobnak a világban” (264.) - Emmánuel pedig kijelenti: „Csak egyben nem hiszek: a nevelés lehetőségében. (...) az írók és nevelők, a művészek és papok sem tudják megváltoztatni az emberi alaptermészetet. Ez az írók és nevelők tragédiája ... De a változást, mely időnként bekövetkezik az emberek együttélésében, (...) talán tudják irányítani, befolyásolni, módosítani, lassítani. Ez minden, amit tehetnek” (368-369.). - Melyik nézet közülök a Márai Sándoré? Egyik sem - és valamennyi. Külön-külön is vallotta őket, ámde legtöbbszörre együttesen.

A *hang* a nemzetek közti gyanakvásból (219-221.) s az egymásnak feszülő imperialista érdekekből (286-287.) is eredezteti a készülődő *totális* háborút, s a mélylélektani indoklás sem hiányzik, legalábbis a németek esetében. Mind a történetmondó, mind Mirza Rey feltétlen hódolattal emlegeti a germánóság bámulatos szellemi teljesítményeit (219-221., 279-281.), vonzó tulajdonságait (278., 281.), utóbbi még jussukat is elismeri a nagyobb részesedésre a világ javaiból (280., 286-287.) - ám a bennük rejlő roppant veszedelemre szintúgy figyelmeztet. A híres író úgy tartja: a németeknek „...nem voltak nagy nevelőik” (281.), csupán „...módszeres

bölcseleik” (280.) s „Nincs még egy nép, mely (...) oly mérték-telenül fogékony a parancsszavak iránt...” (281.); a zsidóságot épp azért gyűlölik, mert találkoznak vele karakterükben és a „kiválasztottság”, „a messianizmus” tudatában (282.), hódításvágyuk, Kelet felé törésük pedig „befejezetlenségükből”, „...a népi, történelmi, állami bevégtelenség”-ből következik (283.). Mirza Rey azonban egyebet is mond. Szerinte a germánóság azért „...menekül a mesterséges rendbe, az órarendbe és a rendszerekbe”, mert „...közel él lelkében a halálhoz, a káoszhoz...”, e nép „sexusa” - hiszen „Egy népnek is van sexusa” - s emiatt „...titkos öntudata (...) is beteg”, így a németek - cél híján - „A halált kergetik, önmaguk elől menekülnek...”, *Önmaguktól félnek, attól, ami lelkükben leküzdhetetlen, kéjes halálvágy, a beteg, a vágyait személy szerint rögzíteni nem tudó sexus bosszúvágya...*” (283., 286-287. - a magunk kiemelései!).

Nos, ez az okfejtés a beteg szexusból kinövő halálvágyról mintha kivonata, egyszersmind merész továbbgondolása volna mindannak, amit Sigmund Freud 1920-as, *Túl az örömelemen* és 1930-as, *Rossz közérzet a kultúrában* című tanulmánya az életösztönök (*Erősz*) és a halálösztön (*Thanatosz*) különös viszonyáról elmondott, s alighanem beszédes: az utóbbi értekezést A hang szóba is hozza futólag (299.). Márai - 1935-ös, *Válás Budán* című regénye a bizonyosság - jól ismerte s már korábban is fölhasználta eme teóriát (lásd erről könyvünket: „...személyiségnek lenni a legtöbb...” *Márai-tanulmányok*. Szombathely, 1993. 164-165.), azt pedig csupán mellékesen, ráadásként említjük, hogy Szerb Antal 1937-ben megjelent műve, az *Utas és holdvilág* úgyszintén beépítette (s többek közt a germánossággal vonta kapcsolatba) e koncepciót (vö.: i.m. Bp., 1964. 174-180.). Valószínűleg a freudi mélypszichológia ösztönzésére vall az is, hogy A *hang* összefüggést látta a németek vérszomjú mivolta s anyakomplexusa közt (311.), s a német úr személyiségében is népére jellemző módon vegyül a katonás ridegség és a vakbuzgóság az ellágyuló érzelmességgel.

Mirza Rey tömör nemzetkarakterológiai esszéivel szolgál az angolokról is (278-279.), a francia lelkület és mentalitás jellemzését meg a narrátor nyújtja, több futamban (207., 214., 219-222., 225-226., 232-234., 238., 256., 312-315.). Amily átszellemült áhitattal, himnikus rajongással szól Garren Péter Párizs szépségéről, varázsos vonzásáról, nemkülönben a gall kultúra páratlan értékeiről, ugyanoly éles, elhárító kritikával illeti az átlagfranciák kicsinyességét, távlatatlan életét, szűkkeblűségét, bezárkózását, műveltséghiányát, pénzéhségét és - imádatát, az „idegenekkel” szemben folyvást érzékeltetett gyanakvását, sőt, ellenségességét. Franciaország riasztóan eltömegesedett - derül ki a regényből, s nemigen kétséges: az itt-ott (210., 283., 286.) fölemlített Trianon is táplálja az emlékező megbántottságát, bíráló indulatát.

Egy helyütt, a spanyol emigránsokról szólván, ekképp emond verdiktet Garren Péter: „A világgal csak az tud fogékony és termékeny összhangban élni, aki teljes egységben él hazájával. Mert a hazájától elszakított ember nyomorék. Hideglelősen, álmában is a hazát szidja és kívánja, az idegen nő teste nem ad számára igazi gyöngédséget és kielégülést” (248.). E sorokat írván, sejtette vajon Márai, hogy önnön jövődjéről, végzetéről is nyilatkozik? Talán igen, talán nem. A láttelelet mindenestre ijesztő pontosságú.

A *hang* hatalmas műveltséganyagot görgető, megannyi értékkel és erénnyel ékes vállalkozás. Mély rezignációval s utólrétegetlen tökélytel idézi meg a „fausti” kultúra őszidejét, mesterien ábrázol légkört, hangulatokat, villant föl egy-egy személyiséget, elemez lelki rezdüléseket, és stílári szépségei is megejtőek. Látnunk, tudnunk kell viszont feltétlenül azt is: e könyv értékei és erényei elsősorban nem (avagy: nem elsősorban) epikai értékek és erények.

(Akadémiai Kiadó - Helikon Kiadó, 1996)

Buda Ferenc

TRÁGYATERÍTGETŐ *

Trágyaterítgető, töretlen nyugalomban
 lombvesztő fáink közé az ősz ismét beloppan.
 Enyésző levelek közt úgy elkékült a szilva,
 mint asszony szemealja, ha bánatát kisírta,
 s az árkos könnyecsatornán leejtve minden terhet
 mozdítatlan dereng, örül, hogy megpihenhet.
 E tárvahagyott szárnyú, nagy nyugalom az őszé,
 de vaskörmét növeszti az ágakat verő szél,
 s hiába látszik így ez, ahogyan van, öröknek,
 eszelős-fekete óramutatók pörögnek,
 s életed selyemszálát vert-konok kötelemmel
 együtt orsózza föl egy forgó óratengely.
 Könyökök, térdkalácsok kövülnek, hegyesednek,
 sértetlen-szép vizek páncéllá hegesednek,
 s ifjúságunk a földbe ivódik, mint a hólé.
 Csak tenyerem tarthatom fölibénk háztetővé,
 összenőtt lélekkel véled életre-halálra,
 gerendás ujjaimat fejedben összezárva,
 s mert csillagvonzás húzott egymás szívére minket,
 rólunk a rossz lefoszlik, mint Napról a tekintet,
 s lelkünk bár megperzselődött lepkeszárny a lángban,
 fogjuk egymás kezét e homoktalan világban,
 s testedben kivirágzik, amit beléd leheltem:
 a vérillatos vessző, könnyörtelen szerelmem.

* A füvek példája kötetből

Fenyves Marcell

SZUN VU-KUNG FELHŐBUKFENCE

*...Ám a hegytetőn megáll
 Szépséges Majomkirály
 Barátunk: „...egy, kettő, három;
 Keresztül a nagyvilágon!”*

Kapkod a mancsával, de nem éri el így sem a Holdat
 Szélvész akrobatánk, a majom, ki az Éggel egyenlő
 Volt, de süket-közünyös buddhák figyelik zuhanását.
 Most könnyű zsákmány a köveknek, a szélnek; egyetlen
 Démonvágó kard lemetéli fejét a nyakáról.
 Kettéroppantják csimpánzderekát szakadékok!
 Vagy ha ne adj isten mindent meg is úszna egészben,
 Mestere fogja agyonkínozni a fejszorítóval,
 Mert míg kódorgott, tizenegy gyönyörű szukaördög
 Tette a hűségét próbára. - Szegényke megingott.

Bakonyi István EGY KÖLTŐI ÉLETMŰ FORRÁSVIDÉKE

Beszélgetés Buda Ferencel

Buda Ferenc az elmúlt évben töltötte be 60. évét. E tény is a valószínűtlen dolgok közé tartozik... A költőt ugyanis nehéz ebben az életkorban elképzelni, hiszen fiatalos külsejét máig megőrizte. Évtizedek óta érő lírája mindig az ifjúság lázát viselte magán a *Füvek példája* c. 1963-as első kötettől az 1992-es válogatott könyvig, aminek címe: *Hatalmam; nyugalom*. S immáron kismonográfia is született eddigi életművéről, *Szekér Endre* tollából (Forrás Kiadó, Kecskemét, 1996). Ez a beszélgetés néhány hónappal ezelőtt készült.

- *Mint szinte minden költőnél, a te esetedben is bizonyáru nagyon fontos a gyermekkor, a származás.*

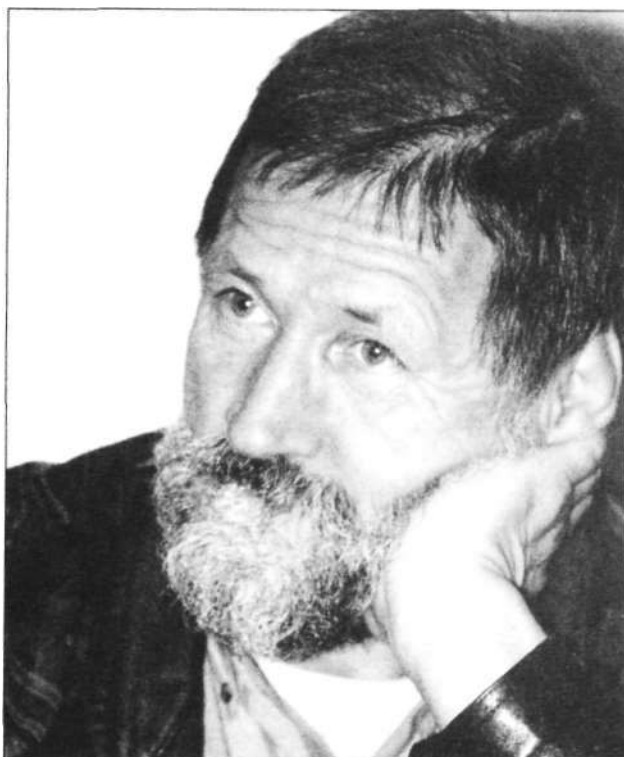
- Bizony, így van, bár lassacskán már elfelejtem. Volt rá idő... Debrecenben születtem, s egyetlen ivadéka vagyok szüleimnek. Az apai nagyapám azok közé tartozott, akik „kitántorogtak Amerikába”, s ő ott is maradt. Én nem ismertem, odakint halt meg. Közben egyébként hazajött, aztán még egy kislány született, aztán ismét visszament, és többet nem tért vissza családjához. Nagyanyám a gyerekekkel itthon maradt Szabolcsban. A József Attila-vers másik sora is ráillik: „hol lehet alitst, azt kutatja.” Annak idején e sorok olvasása közben nagyon találva éreztem magamat. Azért is, mert a nagyapám családja majdhogynem nincstelen parasztcsalád volt. Apám 18 éves korában önkéntesen jelentkezett katonának, ez 1927-ben történt. S miután leszolgált két évet, utána még a tényleges szolgálatot is végigcsinálta. Amikor hazament, akkor már nyakig volt az ország a világválságban. Munkanélküliség, nyomorúság, nincstelenség. Elszegődött aratni a falu környékén, s ez olyan esztendőben történt, amikor roszdás volt a gabona. Aztán egy délben a munka befejezése után hárman, falubeliek elindultak Debrecenbe. Gyalog tették meg a kilencven kilométeres utat, hiszen pénzük nem volt. Pontosabban csak ő tette meg, mert az egyik a szomszéd faluban, a másik Nyíregyházán maradt le, ő pedig ment tovább. És megérkezett a nagy semmibe. Ott alkalmi munkát kapott, de hát akkoriban sem kapkodtak nagyon a munkanélküliek után. Találkozott egy úrral, aki katona korában volt a felettese, talán őrnagyi rangban. Apámat beszervezte a nagyerdei tenispályához gondnoknak, de volt temetőcsőzsi állása is. Ezek a dolgok az én kisgyermekkoromban történtek. Hát ennyi az apai ágról való örökség. Még hát érdekelt az is, hogy miféle származék ez a család, a Buda. Néhány évvel ezelőtt a Forráshoz küldtek be az Őrségből egy helytörténeti tanulmányt, s az ottani csaláadnevek között előfordult ez a név. A legkorábbi adatok Budak formában őrzik, s mivel foglalkoztam a török nyelvekkel, tudom, hogy ez azt jelenti, hogy „ág”. Magyarán egy nemzetségből leágazott oldalág.

- *Tehát kutatásaid szerint honnan erednek őseid?*

- Történelmünk ismeretében bizton állíthatjuk, hogy a kárbartörzsekből telepítették őket a honfoglalók Keletre, a nyugati gyepükre meg Erdélybe. A Buda név Erdélyben fordult elő leggyakrabban, meg Beregben és az Őrségben. De ha apámra tekint valaki, akkor szlávnak is nézheti... Anyám lánykori neve Veres, az ő családját Debrecen környéki. Ősei között földművesek, kézművesek, iparosok voltak, s akadt köztük egy kocsmáros is. Én voltam az első, aki középiskolánál többet végzett. /an még utánam jövő, aki magasabb iskolákat járt ki, a debreceni egyetem szlavisztikai tanszékének adjunktusa, Lévai Béla, a szuahéli nyelv kevés ismerője közé tartozik.

- *A világháború idején már nem voltál pici gyermek*

- Nem bizony, jól emlékszem sokmindenre. Apámat mindig berángatták katonának, akármilyen történt. A bécsi döntések után is behívták fegyveres szolgálatra, Erdélyben is megfordult. Amikor hadat üzentünk a Szovjetuniónak, akkor is elvitték. Szerencsére inkább csak rendfenntartó alakulatoknál szolgált. A hadifogságot és a sebesülést megúsza, Isten a markában tartotta. 1944 kora őszén jött haza szabadságra, s ez azért járt ki neki, mert a lakásunkat szétbombázták. Szerencsére akkor sem voltunk otthon, hanem a szomszéd faluban a rokonoknál tartózkodtunk. S a család, a rokonság akkor már nem engedte vissza apámat a frontra, magyarul szólva dezertálásra kényszerítették. Ekkor már a németek is elvonulóban voltak a faluból, vitték a jószágot, mindent, a rokonainktól éppen a kislovat kötötték ki az istállóból. Szükségük volt minden igavonó állatra, és akkor történt egy nagy életmentés. Apámnak nagyon rossz emlékei voltak a németekről a visszavonuláskor. S most ebben a pillanatban nem szólt egy szót sem, hanem hullasápadtan kapcsolta ki a pisztolytáskát, mert megvolt még neki a szolgálata.



ti revolvere. S az asszonyok körülfozták, mint a vércsék, és így akadályozták meg a bajt. Különben árva maradtam volna... Aztán persze emlékszem az első bombázásokra, akkor már nagyocská voltam, nyolcéves. A mai napig benne van a gyomromban az az érzés, s ez nem a gyerek ismert félelme volt. Nem a mumus vagy a zsákos ember jött, nem attól kellett félnem. Ez valami belülről jövő szörnyűség volt.

- *Aztán egyre inkább eszmélő fiúként mit érzeltél az 1945 utáni néhány tisztább évből?*

- Akkor voltam kiscserkész. Persze a gyerek perspektívájából láttam azt, ami történt. De nem volt az sem annyira egyértelmű. A felnőttek sokat beszéltek előttem, s ezt akkor én érteltem. Emlékeimben sok zavar maradt meg arról az időről. Mindenesetre az emberek bizakodtak, hogy minden másképpen lesz. A hozzám közelállóak a sok-sok pártot nem nézték jó szemmel. Azt mondták, hogy így szétszabdallják a magyarok gondolkodását, és ez nem visz közös tetterre. Vannak akik úgy gondolják, hogy a többpártrendszer negatív hagyomány Magyarország. Ami a monarchia idején kezdődött, s aztán ez folytatódott a két világháború között.

- Aztán ez az idő nem sokáig tartott, hiszen jött az egypártrendszer...

- No, igen. Persze az sem egészséges. Jobb, ha több párt van, de nem túl sok. Szóval akkor már eszem tudó gyerek voltam, s a kékcédulás választásokról mindenki beszélt. Arról, hogy a kommunisták csaltak. Nem először és nem utoljára. A nyomasztó légkört, a félelmet a 13-14 éves gyerek is érezte, leszámítva azt, hogy egy kamaszban mégiscsak több az optimizmus, mint egy családos emberben. Rendszeresen hallgattuk a Szabad Európát egy ismerősünkénél, akinek volt világvevő rádiója. A rádiót persze halkra vették, a függönyöket leeresztették, az ajtót jól becsukták. A beszédet alig értettük, mert nagyon zavarták az adást. Elhangzottak a politikai viccek is, de emlékszem, hogy az ember mindig körülnézett ilyenkor.

- S a középiskolás évek milyen változásokat hoztak életedben?

- No, ez sem olyan egyszerű história. Az én kedves szüleim mindenáron tanult embert akartak belőlem nevelni. Beírtattak a nyolcosztályos református gimnáziumba, abba a híres debrecenibe. Ezt a gimnáziumot az első osztály elvégzése után államosították, de csak félig. A felső osztályok megmaradtak az egyháznak, így mi az általános iskolában folytattuk. Később a Fazekas Mihály Gimnáziumba kerültem. A régi tanárok viszont tovább vitték a református szellemiséget. A mostani rohamos visszaegyházasítással éppen az a probléma, hogy most nincs kire építeni. Nem vagyok benne biztos, hogy minden iskoláját vissza kellene kapnia az egyháznak. Sok helyen olyan emberek kerültek iskolaigazgatói posztra, akiknek korábban az égvilágon semmi közük nem volt az egyházhoz, Istenhez még kevésbé, a Bibliához meg még annyira sem. Arról híresültek el inkább, hogy ki tud többet a Szovjetunióról, most meg csattogva vetik a keresztet. Néha a szó szoros értelmében papábbak a papánál. Ezzel szemben az én hajdani iskolámban mást tapasztaltam. Egyébként oda járt például *Vekerdí Laci* is, voltak közös tanáraink, csak ő korábban tanult ott. Nemcsak a tudásuk, de az emberségük is hatott ránk. A hittantanárunk, *Nagy Sándor* bölcsész és teológiai doktor volt, s a vallási türelem élő példája. Nem akarta az ígét rátukmálni a kölyökre, tisztelte azt is, aki a darwinizmust hirdette. S abban a gimnáziumban érettségiztem, ahol *Oláh Gábor* is volt tanár, és ahová *Tóth Árpád* is járt.

- 1955-öt jelzett a naptár. Nem akármilyen készülődött akkor már a mélyben...

- Ha nem is repedezett, de lágyult már a kéreg. Megint csak magamról egy apróság. '55. március 15-én iskolai ünnepélyt rendeztünk, meghozzá oly nagymértékűt, hogy nem is az iskolában, hanem az Ady Endre Művelődési Otthonban tartottuk. Erre az alkalomra írtam egy verset, igaz, később nem vettem be a válogatott verseim közé, hiszen egy diák zsenijének számított. Bár nem ez volt az első, hiszen 9 éves koromban már próbálkoztam. De a vers nem gyerek! Nos, ezt a verset el is szavaltam, benne olyan sorokat, hogy „nem jelez ma ünnepet a naptár, / nem egyéb ez szürke munkanapnál”, stb. A magam módján szóvá tettem, hogy mi bánt. Elüvöltöttem, indulatosan mondtam a versemet, s utóbb egy tanárom, aki egyébként kiscserkész koromban örsvezetőm volt, teológus hallgató, majd később orosz tanár, félrehívott: „Férfi, tudomásul kell vened, hogy a szekeret nem hátráltatni kell, hanem tolni! Neked még sok bajod lesz!” Végül is jó akarattal mondta ezt.

- Az egyetemre simán vettek föl?

- Azonnal fölvettek a debreceni egyetemre. A felvételi beszélgetés a szakmai kérdésekről nekem nem okozott nehézséget. Talán azért, mert az akkori egyetem felvételi szintje nem volt olyan erős. Egyébként akkor még nem sokat tudtam a kortárs magyar irodalomról, de azért olvastam a folyóiratokat. Például a *Csillagot*, az *Új Hangot*, az *Alföldet*. Akkor engem

még jobban érdekelt József Attila, s ebben talán igazam is lehetett. De tudtam *Juhász Ferenc*-ről, *Benjámin*-ről és *Illyés*-ről úgyszintén. Az egyetemen nagyon jó tanáraim voltak, az irodalomtörténeti tanszéken akkor ott dolgozott *Bán Imre*, *Barta János*, *Julow Viktor*. S amikor később sor került a bírósági tárgyalásomra, Bán Imre és Julow Viktor eljöttek tanúskodni mellettem.

- 1956 mennyiben befolyásolta költővé érésedet?

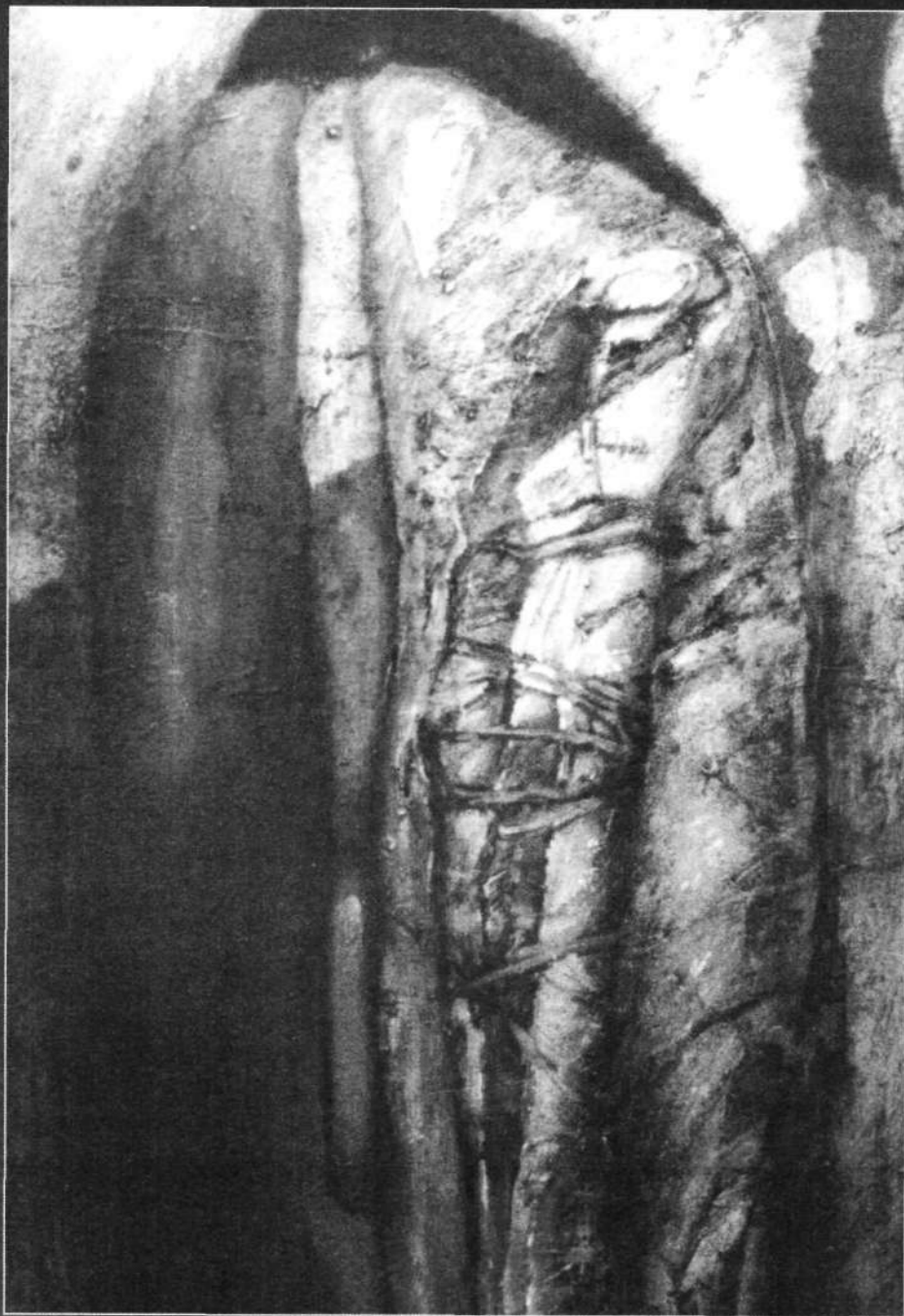
- Akkor lettem költő. Valószínű, hogy előbb-utóbb úgyis az a váltam volna, de az is valószínű, hogy kellett nekem egy ilyen lökés. Egy ilyen történelmi taszítás. Élhetünk abban a hitben vagy illúzióban, hogy a vers hathat. Másfelől hatalmas töltés volt bennem akkor. És nem annyira az olyan versek hatottak rám, mint Illyés híres *Egy mondata*, hanem ebből a szempontból is József Attila. Utána persze aztán jöttek más hatások, és én nem is akartam soha kivonni magamat a hatások alól. Juhász Ferenc *A tenyészet országa* c. kötetét említtem például. Nem tekintem modellnek, de a költői teljesítmény lenyűgözött. Hónapokkal később egyre jobban ismertem *Nagy Lászlót*, s ő a *Deres majálissal* azt sugallta, hogy hangütésével Juhásznál is közelebb áll hozzám. Nála is megvan a tűz, de azért visszafogottabb a hangja, szorosabban fogja a gyeplőt, nincs hordalék.

- Tudjuk, hogy néhány versed miatt '56 után perbe fogtok és börtönbe csuktak. Hogyan folytattad a szabadulás után?

- Az első utam az egyetemre vezetett, s kértem, hogy vegyenek vissza, és folytassuk ott, ahol abbahagytuk. Beadtam a kérvényt, de a tudomásomra hozták, hogy a jogerős bírói ítélet következtében az ország összes intézményéből ki vagyok rúgva. Aztán elhelyezkedtem segédmunkásnak, de kérvényt adtam be a miniszter asszonynak is továbbtanulásom érdekében. Éppen egy bérház építésén dolgoztam, s egy nap kaptam egy behívót, hogy jelenjek meg a rendőrségen. A nyomozótiszt kedvesen fogadott, s mondta, hogy a minisztériumból ide küldték a kérvényemet. Ő följajánlotta a segítségét, de jelezte, cserében ők is elvárnák, hogy segíts nekik. Bizonyos információkért nem lennének hálátlanok... „Köszönöm szépen, de úgy gondolom, hogy erre más szakember kéne” - mondtam. „Akkor pedig vegye tudomásul, hogy ott fog megrögzni a marhaistállóban” - felelte. Többet nem hívtak be. Aztán jó idővel később, amikor már Pesten laktunk, és én publikáló költő voltam, már a kötetem is ott volt a Szépirodalomnál, de még mindig a *Chinoinban* húztam az inamat, búslakodtam Nagy Lacinak, mondtam, hogy szeretnék tanítani, s ő azt ajánlotta, hogy keressem meg *Hidas Antalt*. Ő még Kárpátaljáról volt jó barátja *Ilku Pálnak*. Nagy László mondta, hogy Hidas rossz költő, de szeret segíteni, mert akkor is könnyít a lelkiismeretén. Kis gondolkodási idő után írtam egy levelezőlapot, és Hidas Antal nyomban válaszolt. Fölkerestem, kedélyesen elbeszélgettünk. Bejött a felesége, Ágnes asszony, *Kun Béla* lánya, miközben férjével kicseréltük börtönméltányainkat, ő maliciózan megjegyezte, hogy „tapasztalatcsere?” Aztán bementem a minisztériumba, jött Ilku Pál, odabólintottunk egymásnak. 5-6 perccel később szólt ki a titkárnő, hogy fáradjak be. Aztán intézkedett, s így tanulhattam tovább levelezőn 1963-tól. Ez volt az első verseskötetem és az amnesia éve.

- Vannak-e még illúziód? Négy évtizeddel '56, a börtön, vagy éppen lírád alakulásai után?

- Túl sok illúzió fiatal koromban sem volt bennem, s nem volt a '80-as évek végén sem, a legújabb rendszerváltozás előtt. Azt azért nem hittem volna, hogy ennyire mocskossá és igazságtalanná válik a világ. Legfőképpen bele kell nyugodnom abba, hogy ilyen az emberi természet és a történelem rendje. „Cimboraság, hatalom”, ahogy szegény Margit írta. S talán ő, Szécsi Margit és Nagy László sem hitte volna, hogy idáig fajul a világ.



Kotnyek István · Fekete holdak

Borbás György

KOTNYEK ISTVÁN MŰHELYÉBEN

A negyedik-ötödik X táján számvetésre készül az ember. Különösen így van ezzel az alkotó. A Nagykanizsán élő Kotnyek István kiállítását Egerszegen látják. Fotóit kötetbe rendezi. Filmjeit Németország és az USA fesztiváljain vetítik...

A fotók a legrégebbiek, hiszen 1968-ban vettem első fényképezőgépemet. Tehát a kötet majdnem 30 év termése. A kiállítás azonban semmiképpen sem összegző, nem retrospektív. Egy lépcsőfok, ahol most állok. A reflektor most erre irányul, s főszeplői pillanatnyilag a teknők, amiket találtam, összeszedtem.

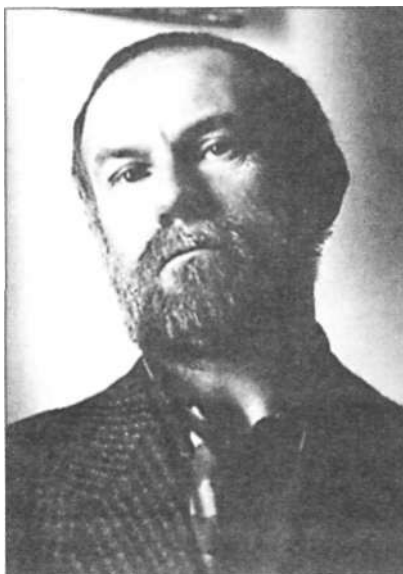
A teknőkről néhány szót kell ejtenünk, mert a mai embernek az ilyen tárgy nem sokat mond.

A teknő természetesen fateknő, amit cigányok vájtak többnyire nyárfából, hársfából. Generációkat kiszolgáltak, de ma már nem nagyon készítenek ilyeneket. Van egy fotósorozatam 1974-75-ből, amikor kilestem, hogyan vájta a teknőt a mester. Az egyik az erdőben, a másik kint a faluszélén a szabadban, a tűz mellett. Annak a fának, amit ott talált, minden részét hasznosította.

Az akkori sorozat végterméke a kiállításon látható kép is?

Igen. Mikor már elkészült a teknő, a háttára vette a mester és elindult vele. Aztán egy napon szép ligetes részhez érve lehajította a válláról. Ennek elég izgalmas jelentése van, hisz távolodik, és távolodunk mi is ettől a világtól.

Fotózás közben találtam rájuk, elhagyott padlásokon, hegyi pincékben. Úgy gondolom, nagyon érdekes ez a forma. Érdemes akár síkban is eljátszódni vele, amellett, hogy a teknőket és befestetem. A homorú és domború felét is kiegészítettem egy kicsit. Nagyon nem akartam beleavatkozni, de mindenképpen színesek, festve vannak, és olyanok, mint egy szoborfülke. Csak nem szobor van bennük. Különböző méretűek, ezért nagyon érdekes ritmust lehet velük adni. Az egész apropója, az ötlet forrása, Samu Géza életműve, aki még nem volt 50 éves, amikor tragikus körülmények között meghalt, autóbalesetben. Számomra a XX. század egyik meghatározó magyar művésze. A magyart itt most kifejezetten fontos kimondani, hisz az ő világa organikus, a motívumkincse, léptékei, a fához való viszonya sajátosan magyar. Ismerem Dombóváron egy szobrát, amelyen az angyal szárnya két teknőből áll, és szarvval van kiegészítve. Mikor megláttam, döbbenetes volt, hogy milyen egyszerű, magátólértetődően szimbolikus, hogy mennyire hatásos. Ezért a kiállításom Samu Géza emlékére is készült. Próbálok a képeket úgy megfogalmazni, hogy érződjön ennek az embernek a tragédiája. A baleset helyszínét vízcepppek idézik, furcsa kis zöldes motívumok, mintha sás, meg egyéb között lenne. Miközben festettem, erről tudtam; a kezemet vezette a történet.



1948. február 22-én született, Somogy-szentmiklóson.

Nagykanizsán érettségizik, majd Budapesten elvégzi a dekoratív szakiskolát. Képzőművészeti tanulmányokat különféle szakiskolákban folytat. Festőművészként 1984 óta tagja a Magyar Alkotóművészek Egyesületének. Munkái itthon és külföldön (Olaszországban, Szlovéniában, Ausztriában, Bulgáriában, Németországban, Franciaországban, Hollandiában) egyéni és csoportos kiállításokon szerepelnek. Kisfilmjeiért számos fesztiváldíjat kap; munkáit a magyar, az osztrák, a horvát, a finn televízióban is bemutatják. Fotóit nemzetközi pályázatokon díjazták. 1993-ban a Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés Alkotói Díjával tüntetik ki.

Visszatérve a teknőhöz. Samu Géza plasztikának használta, te eredendően festőként fogtad fel a tárgyat.

Teljesen új funkciót kapott, a tárgy egy esztétikait, filozófiáit. Korábban megszoktuk, hogy disznó, véres húsok, vagy egyebek voltak a teknőben, vagy éppen kenyér kelt benne. Most fekvő helyzetből felgyenesítve, szembenéz velünk, és valami furcsa nosztalgikus múltba révedő, ugyanakkor korszerű, a kornak megfelelő szituációba helyeződve egészen másról szól. Benne van mindaz, ami történt vele, amin egy ilyen tárgy átment. Ezeknek a tárgyaknak, mindnek, funkciója volt, használták. Általuk átéltek egy csomó dolgot, és most itt vannak, de megváltozva egy új világgal, új tartalommal telítődve jelennek meg.

Essen szó a plasztikáról is.

Mindig figyeltem a fákat, az ágakat körülöttem, és ha akad szép formájú, vagy izgalmas vonalú, begyűjtöm; lecsupaszítom, kitalálok hozzá valamit. Talán Henry Moore mondta, hogy a legszebb szobor egy fa.

Annyira a térben van, hogy szebbet aligha lehet elképzelni. Szervesen beleágyazódik a mindenségbe, az univerzumba, a kozmoszba. Szóval a világba, és én ezt komolyan veszem. Egy csomó ágat-bogát összededek, és izgalmas, érdekes formájában már alig nyúlok hozzá. Csak a fölösleget lecsupaszítom, lehántom róla, esetleg kicsit színezem, mert azt szeretem. És behelyezem a térbe...

A teknő kompozícióját is négy méteres botokkal egészítettem ki, miknek az a különlegessége, hogy a teknők között légyóznak, mint egy erős rajz, mint egy organikus vonal. Így módon kapcsolatot teremtenek a föld és az ég között. Tulajdonképpen a mennyezetig fognak érni, és ez lesz az erdő, vagy a fa, vagy egy másik világ, és közöttte, benne ott a teknő. Akár csónak is lehet, fejfa vagy sírkő. Sok mindenre hasonlít. Az ágak pedig akár feketé villámként is hathatnak. Nagyon szeretem, ha a néző fantáziája elindul, és azt mondja nekem, hogy Te ezt valóban így gondold? Ekkor rájövök, hogy nem. Mert amit ő mond, sokszor jobb, mint amit én gondoltam. Ez a legnagyobb öröm. Tehát ő mást, talán még izgalmasabbat látott benne, mint én. Ez nagyon jó. A felfedezés élménye, a ráébredés, a ráeszmélés az nagyon nagy dolog.

Ha tehát a képekkel meg a tárgyakkal rá lehet hangolni a nézőt arra, hogy elinduljon a továbbgondolás, valamifajta azonosulás, vagy ellenérzés, akkor az alkotó elérte a célját?

A kiállítás címe Állóképek volt. Ezt találmra gondoltam ki, azért is, mert mozgóképet, filmet is készíték. A teknők pedig ott állnak a térben. Tehát valóban állanak a képek. Állóképet nézni ma már úgyszólván snasz. Hát mi a nyavalyáért nézzük azt, ami nem villog, nem mozog, nem cikázik, nem hangos. Ott van, legyen rá egy percem, hogy ránézzek.. Tudom, hogy ez szelmalomharc, hogy hiszek abban, hogy valakinek fontos az én ügyem. De ha csak öt embernek fontos, az nekem már jó.

Van egy képsorozatam, ami pillanatnyilag három nevű festők képeire készült parafrázis, vagy változat. Abból indul ki, hogy ezeknek a festőknek mániái is voltak. Talán ezeket a jellemző, szerencsétlen dolgozat próbálom megfesteni a magam stílusában, de emlékeztetve az eredetire. Így született a Csontváry Kosztka Tivadar életnagyságú tájképet fest. Ez konkrét dolog, mert valóban volt ilyen terve; a Nyugati-pályaudvart szerette volna kibérelni, hogy egy életnagyságú tájképet fessen. Nekem csak az a kérdésem a mesterhez, hogy vajon a hegyet hogy gondolta? Márpedig Csontváry képeken mindig van egy hegy is. A másik Gaspar David Fridrich árnyéka a sziklán. Friedrichről, a romantikus német festőről még rajzfilmet is csináltam. Észak a címe. Az egyik kedvencem. Kicsit borongós, északi ember örökké a hegyormokat, fenyőket, felhőket, ködöket, nagy termélységeket festett. Ebből a formakincsből



Szellemteknők



Vincent Van Gogh lelke alászáll, 1992



Szinyei Merse Pál kidolgozatlanul hagyja képét, 1997



Csontváry Kosztka Tivadar életnagyságú képet fest, 1995



Caspar David Friedrich árnyéka a sziklán, 1996



Hiány

kiindulva festettem a képet. Valóban egy szikla látszik a közepén, és árnyék van rajta. Misztika ez egy kicsit. Talán benne van, amire törekedtem. Aztán legutóbb elkészült a *Szinyei Merse Pál kidolgozatlanul hagyja képeit*. A többitől eltérően a festő Majálisának vázlatát festettem meg, az eredeténél jóval nagyobb. Ez tehát idézet. Melléfestettem, amint a palettával elhalad mellette. Tudom, hogy Szinyeinek gondja volt avval, hogy sokan azokat a képeit dicsérték, amik vázlatként maradtak meg, és a túl kidolgozott képeire nem kapott elismerést a szakmától.

A negyedik kép született a legkorábban. Talán öt éve: *Vincent Von Gogh lelke alászáll*. Ez egyszerűbb dolog; de katartikus, szimbolikus kép lett belőle. Ez hasonlít legkevésbé Van Gogh stílusára. De úgy gondolom, a kékek, a sárgák, amire épít és a szálkás vonalak benne vannak, s hát tudjuk Van Goghról, hogyan fejezte be életét. A hideg színre hagyatkoztam, bár nem jellemző Van Goghra, de mivel a *lelke alászáll*, és mert megbomlott aggyal halt meg, talán ezt sikerült kifejeznem. Ezeket a címeket rá is írtam a képekre. Nem tudom miért, de úgy éreztem, fontos, hisz ezekben a mondatokban is van némi költőiség talán.

A készülő *Talált tájaim Zalában kötet fotói is a múltat idézik. Amikor ezt a száznál több kiválasztott képet állapoztam, valóban olyan érzésem volt, hogy verseskötetet tartok a kezembem. Annyi finomság, harmónia, szeretet, nosztalgia, aggodalom, empátia és szárnyalás volt bennük.*

Rátaláltam ezekre a tájakra. Azért *rátaláltak*, mert nem a prospektusok címlapján szereplő motívumok vannak bennük, hanem egy fa, egy fatörzs, egy domboldal, egy kis patak széle, felhő, s ez alig valami. Én nem is fotózok színessel. A fekete-fehér-fotókat kedvelem. Azt jóval művészebbnek, bár elvontabbnak, kicsit mélyebbnek gondolom, mint a színes naturalizmusát.

A nézők képzeletében viszont kiszínesedik a táj.

Igen. A nézőkre van bízva, hogy milyenre gondolják. Én általában a nyitott művészet híve vagyok, ami aktivitásra ösztönzi a befogadót, ha ma egyáltalán lehet ösztönözni az embereket. A nézőben is kell a nyitottság, meg a műben is. Ha ez sikerül, akkor talán megvilágosul az élmény. Noha nincsenek jó tapasztalataim. Az embereknek mintha nem lenne idejük megállni valami előtt és elgondolkodni. Én falun születtem, Miklósfán. Édesanyám még mindig ott él. A szülőház ugyan már nincs meg, de a fák, az udvar, ami gyermekkoromban volt, megvan. Tehát ötven éve többször is találkozom azokkal a fákkal, és azzal, ami ott állandó...

Az ország leggyönyörűbb részének tartom Zalát, ugyanúgy Dél-Zalát, Göcsejt, vagy Észak-Zalát. Nagyon szívesen veszem be magam a vadonba, és többnyire nálam van a fényképezőgépem, néha a filmkamera, esetleg a videó.

Már bejárt tájakhoz térsz vissza, vagy a véletlenre bízod a találkozást?

Érdekes ez. Szeretek olyan helyre menni, ahol még nem voltam. Alig van település Zalában, ahol ne fordultam volna meg. Egyszerűen kitűzöm magamnak a térképen, hogy oda megyek.

Megkapó az a zalaszentbalázi kép, ahol középen áll a sérült fesztület, és kétoldalt az egyébként is kínlódó nyesett száraz fatörzsek, feketé, görcsös sziluettek valóságos Golgotája.

Már rendbehozták a keresztet. Nem azért, mert lefotóztam, azért, mert filmet csináltam az összetört keresztokról.

Íme egy újabb oldala *Kotnyek István művészetének*.

Korpusz címmel van egy filmünk, amit barátaimmal készítettünk. Én voltam a rendező és az operatőr. Három szereplője van. Végigjártuk a környéket - mondjuk 100 km-es körzetben -, és összeszedtünk úgy 20-30 sérült fesztületet. Ez még 1988-ban volt, azt hiszem, és megcsináltuk. Bizony, elég értetlenséget váltott ki. Nem értették, mert a három szereplő, akiknek nincsen arca, nem tud mit kezdeni ezekkel a szimbólumokkal...

A filmmel is úgy vagyok, mint a festéssel. Egyidőben általában több munkán dolgozom, tehát sohasem egy képet festek egyszerre, előttem van 4-5, és amikor valamelyikhez jön némi ihlet, akkor folytatom. Mindig vannak témáim, és gyűjtöm az anyagot hozzájuk. Nincsenek igazán rendezett filmjeim, inkább talált filmjeim vannak. Akadnak képek, miket mint egy jegyzetet feljegyzek és megörökítem. Aztán időről-időre visszatérek, pótolom a motívumokat míg összeáll az egész egy elfogadható, végleges kompozícióvá. Ez hasonló ahhoz, ahogy mások verset vagy zenét írnak. Van egy jó mondat, egy motívum, és abból lesz a vers, a dal. Remélem egy picit versek, akár ez a fotós könyv is. Úgy gondolom, a poézis a művészet egyik legfontosabb alapeleme. Anélkül nem lehet műalkotást létrehozni, hogy az ember ne legyen kissé poétikus, vagy ne törekedjen rá.

Említs néhány filmcímet.

Izgalmas filmcímeim vannak gondolom. A legérdekesebb, egyben a legnagyobb sikerű filmemnek hosszú címe van. *Hiroshige, Hokusai és Utamaro rátalálnak J-re*. Ez bonyolult cím. Az obornaki bükösben játszódik, és a három japán festő, a háromkirályok szerepében keresi a fényt. Erről szól a film. Ennek a filmnek a sikerét abban látom, hogy két másik korábbi filmemmel együtt (Budapestben) áttették 35-ös mozikópiára, aztán bemutatták az ideai filmszemlén Budapesten a nagyfilmek között. A Filmvilágban remek kritikát kapott. Azóta több helyre is meghívták. Mondok még címeket: *Égő körte, Középszürke, Madárperspektíva*. Három filmem megy Amerikában egy fesztiválon, de Németországban van egy filmem, amellyel díjat nyertem. Olyan díjat, amelyből csinálhattam egy újabb filmet. El is készítettem. Kint most lett vége a fesztiválnak, még nem tudom a híreket.

Témája?

Árnyék vetül a porszemre. Költői címe van, és arról szól, ami kapcsolódik ezekhez a dolgokhoz. Hogyan simulnak bele a földbe, Zalában, a hegyi pincék, ha távolabb esnek a várostól. Azokban a falvakban, ahova a városi ember nem megy el, a lakosság előregedett, nincs fiatal, magára hagyatottan dőlnek össze a pincék. Én ezekben a pincékbe bemegyek, hiszen feltörték az ajtót. Megnézem mi maradt. A filmben tizenhét percen keresztül láthatunk ablakokat, aszta-

lokot, tárgyakat. Csak tárgyak vannak, és erről szól a film, amely nagyon-nagy sikert aratott már több fesztiválon. Nem is tudom, hány országban járt már, több díjat kapott. Most, ha itt kinézel az ablakon, egy konténert látsz. Egy szemetes konténert. Erről készült a *Madárperspektíva* című filmem, amivel szintén több díjat nyertem. Ez úgy született, hogy amikor hallottam, hogy nyikordul az ajtaja, itt volt kéznél a kamera, bekapcsoltam, kihajoltam az ablakon és fölvettem a szomorú látványt. Az arcok nem ismerhetők fel. Csak azt vettem föl, amit a konténerből kivesznek. Tizenhat perces film lett ez, és nagyon sok embert megdöbbentett. Ezek mind olyan dolgok, melyek kéznél vannak. Ne kell kitalálni őket, csak észre kell venni. Szóval nem mondanám, hogy különösebben nagy tehetséggel születtem volna, de azért ahhoz valamennyi kell, hogy az ember vigye valamire, hogy alkotásokat hozzon létre. Kitartás és szorgalom nélkül nem megy. Én rengeteget dolgozom, nem hagyom magamat legyőzni a tehetetlenségtől. Itt-ott sikerült is valami. A filmjeim is, akármelyiket nézem, legalább fél évig, pontosabban fél-fél évig készültek úgy, hogy minden hétvégén kimentem a hegyre..Film is készült rólam. Úgy mutatnak be, mint szombati filmet. Vannak vasárnapi festők - én szombati filmes vagyok, mert szombaton, munkaszüneti lévén, fogom magam, és fotózni vagy filmezni indulok. Így aztán a filmjeim szombaton készülnek. De vasárnap nem dolgozom, ez igaz, azt megtartom, mint ősi falusi szokást...

Szokatlanul hideg van odakint, talán ezért indult lassabban a beszélgetésünk, de kiderül, ahogy folytatjuk, egyre izgalmasabb rétegekbe jutunk. De hát Kotnyek Istvánban még nagyon sok téma, sokszínű kreativitás rejlik...

Azt hiszem, nekem nem kellene versenyeznem a legújabb New York-i irányzatokkal, vagy akárcsak a budapestivel. Vallom, hogy itt Zalában élve provinciális művésznek kell lennem, és ezt vállalom is. Ennek a vidéknek a levegőjét, auráját kell belevinnem a munkáimba. Bár nem baj, ha tudok róla; most éppen mi a divatos. Nem árt tájékozódnom, hol tart a képzőművészet. Ismerem, mert nézem a sajtót, kiadványokat, kiállításokra járok. Néha hat is rám a dolog, de reménykedem, hogy amiket én összehozok, azok inkább a saját fantáziám szüleményei. Nagyon fontosnak tartom ezt a szót, fogalmat, adottságot, hogy fantázia. Legyen az embernek ötlete. Én azt gondolom, valahogy úgy alakulhatott, hogy gyerekkoromban a játékokat is magunk csináltuk, mi találtuk ki, milyen tárgyakat eszközölünk össze. Kész játékokunk nem nagyon volt, ezért eredeztettem innen ezt a fajta készséget arra, hogy összehozok dolgokat, bátran társítok egymás mellé. A gyerekkor meghatározó. Sajnálom is a mai gyerekeket, mert készített kapnak, előre csomagoltat, Barbyt és társait, és a kreativitás nehezen kap teret. Ha mégis megnyilvánul, nagyon egyoldalú a dolog, erősen egyirányú, a teljes embert nem szolgálja. Úgy-hogy mondhatom, szerencsés vagyok. Hiszen abban a világban is éltem még, amit - megszépítve a gyerekkort - nagyon-nagyon gádzagnak és érzékletesnek tartok. Ebből építkezem most, ötven éves koromban is.

Cserba Júlia

PÁRBESZÉD AZ OLAJFÁKKAL

Találkozás Emeric-kel

verset. Franciául is ilyen sokat tudsz kívülről?

Nem nehéz kitalálni, hogyan lettél festőművész, hiszen beleszületél a festészetbe. Édesapád, Vágh-Weimann Nándor neves festőművész volt, olyannyira, hogy a francia-baszkföldi Urrugne-ben a róla elnevezett utcában laksz.

Családunkban két generáció alatt heten lettek festők és ez azt hiszem egyedülálló dolog. Édesapám és két testvére, Maurice és Elemér valóban jónevű festők voltak, akik hosszú éveken keresztül dolgoztak és állítottak ki együtt. Bár erősen rivalizáltak egymással, elválaszthatatlanok voltak. Aix-en-Provence mellett Ventabrenben létesítettek egy Vágh-Weimann Múzeumot. 1960-ban az akkori kultuszminiszter avatta fel. A múzeum ma már nem létezik, aminek az az oka, hogy a kiállított anyag folyamatosan fogyott, ugyanis ha valamelyik testvérnek pénzre volt szüksége, lekasztott egy képet és eladta. Emiatt egy idő múlva be kellett zárni a múzeumot.

Hogyan emlékszel vissza „festői környezetben” eltöltött gyerekkorodra?

Mivel a három testvér gyakran költözött az ország egyik részéből a másikba, több mint húsz iskolába jártam, és soha nem ott fejeztem be a tanévet, ahol elkezdtem. De a legjobb iskolát, számomra az otthoni baráti összejeveletek jelentették. Mindig sok vendég volt nálunk, és hogy a felnőttek késő éjszakába nyúló beszélgetését hallgathassam, az asztal alá bújtam, így elfelejtettek ágyba küldeni. Édesapám gyakran szavalt is a barátainak. Különösen Adyt szerette és Arany Jánost meg Petőfit.

Akkor már értem, hogy annak ellenére, hogy tízéves korodban elhagytad Magyarországot, honnan ismersz olyan sok magyar

Nem, mert ellentétben a magyar nyelvvel, amelyik a hangulat és érzélem kifejezésére, a költészetre kiválóan alkalmas, a francia inkább gondolat kifejező nyelv. A magyar megengedi, hogy a legegyszerűbben mondjuk el a legelementárisabb dolgokat, míg a franciában gényiúnak kell lenni egy jó vers megírásához.

Mikor mentél vissza először Magyarországra?

Azon a bizonyos háború utáni első karácsonyi vonaton - többek között Illyés Gyulával, Pór Bertalannal, Somlyó Györggyel és Gyertyán Ervinnel - én is rajta voltam. Az út több mint harminc órát tartott.

De ellentétben a többiekkel, Te nem maradtál otthon. Miért?

Két hetet töltöttem akkor Budapesten. Nem azzal a céllal utaztam el, hogy ottmaradjak, csak a gyökereimet kerestem, és látni akartam, milyen az ég színe Magyarországon. Mikor tapasztaltam, hogy nincs nagy különbség, megnyugodtam. Egyébként is, az egész családom Franciaországban élt.

Mielőtt vidékre költöztél volna, huszonhárom évig Párizsban éltél. Kikkel tartottad a kapcsolatot a magyar képzőművészek, írók közül?



A mellékelt fotón balról az első férfi Vágh-Weimann Maurice (Mihály), mellette pipával Pór Bertalan, Gyomai Imre újságíró és felesége, Vágh-Weimann Nándor (Emeric édesapja), mögötte Vágh-Weimann Elemér. A kép jobb oldalán álló fiatalember Emeric. A fotó minden valószínűség szerint a Galerie de Paris-ban készült 1947-ben.

A háború után egy ideig a Magyar Házban találkoztunk rendszeresen. Odajárt a festő Szenes Árpád, Czöbel Béla és Pór Bertalan, a szobrász Csáky József és Hajdu István, Gabriel Farkas újságíró, Gyarmati Erzsébet költőnő, hogy csak néhány nevet említsek, de ez nem tartott sokáig, szétszóródtunk. Az élet szétszórja az embereket, persze azért vannak, akikkel megmaradt a barátság.

Beszéljünk festői pályafutásodról. Hogyan fogadták szüleid, hogy te is festő akarsz lenni?

Apám figyelmeztetett, hogy keress tet fogok hordani a vállamon egész életemben, de ez nem változtatta meg döntésemet. Később kiderült, hogy igaza volt. Írónak, festőnek, szobrásznak lenni nehéz lelkiállapot, mert a művész valamiképp a vállán hordja a világ sorsát. Igaz, az embernek nincsenek főnökei, ilyen értelemben szabad, de ez nem jelent könnyebbséget, a szabadságot meg kell fizetni. Ahhoz, hogy a fiatal művész végig tudjon menni az ösvényen, nagy szenvedélyre van szüksége.

Kizárólag csendéleteket, tájképeket festesz? Egyetlen festményeden sem láttam alakot. Ez talán menekülést jelent az emberek elől, nem szereted őket?

Fiatalabb koromban előfordult, hogy apámmal és nagybátyámmal közös modellt festettünk. Emlékszem,

hogy egyszer a Champs Elysées-n egy öreg bácsit láttunk, akit megkértünk, hogy álljon modellt nekünk. Mind a hárman lefestettük. De már akkor is szívesebben festettem tárgyakat. Nem akartam a portréfestészet rabja lenni, és egyébként is sokkal szabadabbnak éreztem magam, ha egy tájjal, virággal vagy tárggyal kerülök szembe, mert akkor azt festem, amit magamban hordozok, nem pedig azt, amit a téma diktál. A természethez, de különösen az olajfákhoz érzelmi

szalak fűznek. Társalgok velük, párbeszédet folytatunk. Amikor olajfát festek, olyan mintha aktot festenék. A festői szabadság dupla inspirációból áll: a festő saját magát-adja, és közben szubjektív módon megközelíti a témát, megpróbálja annak belső erejét tükrözni.

Nehezebb vagy könnyebb olajfát festeni, mint alakot?

Sokáig azt hittem, hogy az olajfák kulcsa a zsebemben van, hiszen legálább ötven képet csináltam róluk. De műteremben sohasem tudnám megfesteni őket, kiismerhetetlenek, rejtélyesek, akárcsak a nők.

Tájképeid nagyrésze a francia délidéket örökíti meg. Cézanne és Van Gogh is a provençe-i táj szerelmese volt Melyikük festészete áll hozzád közelebb?

Mindenképpen Van Gogh-é. Cézanne szögletes világa távol áll tőlem. Szerintem a világ jobban megjeleníthető hajlított, hullámos vonalakkal.

Többnyire nem ecsettel festesz, hanem késsel. Laikus számára ez a technika nehezebbnek tűnik. Jól gondolom?

A zöltségssorozat, amelyik a Nemzeti Galéria-beli kiállításon is szerepelt, ecsettel festettem ugyan, ami sokkal könnyebbnek tűnt a festő-készhez képest, de a festészet tulajdonképpen írás, aminek eszköze nálam nem az ecset, hanem a kés. Azt hiszem, megtaláltam azt a „tollat”, ami működik a kezemben.

Az 1954-es cannes-i kiállításod katalógusának előszavát Jean Cocteau írta, aki nagyon találóan a „lélek realistájá”-nak nevezett Téged. Hol ismerkedtél meg vele, és hogyan emlékszel rá vissza?

Cannes-ban ismerkedtünk meg. A kiállításom évében ő volt a filmfesztivál zsűrielnöke. Lenyűgöző ember volt. Soha sem várt választ a kérdéseire, ő válaszolt magának, és élvezet volt őt hallgatni.

Nemcsak gyerekkorodban költöztél gyakran, később is sok helyen megfordultál. A háború alatt Toulouse-ban voltál, majd Párizs után éltél Saint Paul

de Vence-ban, és New York-i képeid tanúskodnak amerikai tartózkodásodról. Oda hogyan jutottál el?

Mielőtt a kérdésre válaszolnék, hadd mondjam el, hogy a Toulouse-ban eltöltött tíz évet nagyon fontosnak tartom az életemben. Ott kötöttem életreszóló barátságot Jean-Pierre Vemant-nal, az ismert filozófussal, aki 1939-ben gimnáziumi tanárom volt. A német megszállás alatt Colonel Bertier néven ellenálló, majd a város felszabadulása után 26 évesen, egész Délnyugat-Franciaország parancsnoka



volt, és én azóta is büszke vagyok arra, hogy akkor titkára lehettem. Vernant világítótorony az életemben.

Amerikába úgy jutottam el, hogy 1959-ben a New York-i Hammer-galériától kaptam meghívást egy kiállításra. Természetesen örültem neki, bár az utazás kissé hosszadalmas volt. Soha sem ülök ugyanis repülőgépre, így hajón tettem meg az utat, nem is egyszer, mert az első amerikai kiállítást még vagy tíz követte. New York-ban sok képet festettem, mert izgalmas volt a találkozás az új világgal, a felhőkarcolókkal. Egy időben foglalkoztatott a gondolat, hogy a Párizs mellett épült új városrészt, a Défense-ot is megfestem, de már nem hiszem, hogy képes lennék rá. Nem vagyok hozzá elég fiatal.

A festészethez ezek szerint jó erőnlétre is szükség van?

Minden képbe teljes átadással, teljes energiával adom magam. Nem véletlenül mondtam, hogy energiával, mert a festés az fizikai cselekvés is, komoly atlétikai munka. Már az egész vízió, koncepció is nagy odaadást, önfeladtságot követel, ami mellett a fizikum csak másodrangú, de anélkül nem megy.

Az előbb arról beszéltél, hogy a művész magában hordozza a világ gondjait. Ez azt is jelenti, hogy tisztában látja a jövőt, előbbre tart, mint a hétköznapi ember?

A művész nem jár előbbre, mint kora, hanem éppen annak tanúja, amit az is mutat, hogy 40-50 év múlva, vagy felgyorsult világunkban még előbb, idejét múltnak tűnik, amit csinál. Viszont ő érzi igazán a saját korát.

Számtalan kiállításod volt a világ sok nagyvárosában, mint például Párizsban, Genfben, Caracasban, Osakában, Washingtonban. Melyiket tartod a legjelentősebbnek?

Szép emlék első önálló párizsi kiállításom, amelyik 1947-ben a Galerie Marseilles-ben volt. Az 1992-es budapesti Nemzeti Galériában rendezett tárlat nagyon fontos volt számomra. Ez a kiállítás is hozzájárul egy kicsit ahhoz az elhatározáshoz, hogy - amint módom lesz rá, és remélem, hogy ez hamarosan bekövetkezik - hazaköltözöm Magyarországra.

T. Mérey Klára

NAGYKANIZSA A KAPITALIZMUS KORÁBAN

különös tekintettel Trianonra

A legutóbbi időkben, Budapesten végzett kutatásaim során gyakran találkoztam Kanizsa névvel: Gross Kanischa formában, amikor a hazánkról készült legrégebbi postalexikon adatait böngésztem, elemeztem. Ez az 1804-ben kiadott 5 kötetes mű gyakran említi az Absatz-Poststation Gross Kanischá-t vagyis az elosztó postaállomással rendelkező Nagykanizsát, „Alsó Magyarországon”, Zala vármegyében, ahová Zággrábból, Csáktornáról, Eszékéről, Kőszegről és Varasdól futottak be a „rendes” postaküldemények az embereket is szállító postakocsikon. Ezek a postautak a tengerrel, a Dráván túli területekkel, Pesttel és Budával, továbbá Béccsel kötötték össze ezt a várost. S ez kiemeli jelentőségét, hiszen már akkor több irányból érintették postautak, s más irányból is érkező úgynevezett kommerziális, kereskedelmi útvonalak. Így ez a város már korán kiérdemelte a neve mellé illesztett Nagy jelzőt.

Nagykanizsát mindig is jó fekvése, kedvező forgalma emelte ki a többi település közül, s predesztinálta arra, hogy egy vidék központja legyen. *Fényes Elek* közigazdász 1851-ben kiadott szótárában Német és Horvát Kanizsa néven jegyezte fel ezt a mezővárost megemlítve, hogy az két részből, két külön „városból” áll: Nagy- és Kiskanizsából, amelyeket egy széles mocsár választott el még akkor. E kettős település, összesen közel 10 ezer lakos nemzetiségi szempontból és vallását tekintve is erősen megoszlott. Ezt mutatta külsőleg az, hogy a római katolikus templom és parókia kívül a városban görögkeleti templom és paplakás is volt, továbbá az akkor már 1500 főnyi zsidó lakosságnak is volt zsinagógája.

A statisztikusnak is kiváló lexikonszerkesztő kiemeli a város élénk kereskedelmét Pest és Horvátország, Bécs és Szlavónia, továbbá - mint ő írta - Bosnyákország felé, amelyek között feködt. Híresek voltak sertés, gabona és marhavásárai, a törökországi sertések, ökrök mind ezen a városon mentek keresztül, s „csaknem egész Somogy innen veszi a gyári, gyarmati árut” - olvassuk a geográfiai lexikonban.

E szerepköre a városnak alig változott a 20. század első két évtizedében. *Karczag Rezső* 1918-ban megjelentetett „*Nagykanizsa a háború után*” című könyvében eként írt a „hármastatárszögletben” fekvő Nagykanizsáról: „mint a háború előtt a Balkánon a fővárosok: országok népeinek volt találkozó helye, országok árujának piaca és a rajta átvándorló gazdaságnak élelmes vámszedője.”

De hogyan festett ez a valóságban, miként válaszolható fel ez a máshoz nem hasonlítható „egyedi” kép a város gazdaságtörténetének konkrét adataiból?

Nézzük először az alapkérdést: a város népességének számát.

1841 és 1910 között a lakosság száma rohamosan emelkedett. 1871-ig még külön tartották nyilván Nagy- és Kiskanizsát, illetve külön is feljegyezték népességük számát. Nagykanizsán 33, Kiskanizsán 45%-kal nőtt a lakosság száma 1841 és 1871 között eltelt 30 esztendő alatt. Az 1881-ben végrehajtott hivatalos népszámlálás már összevont településnek tekintette Kis- és Nagykanizsát (az utóbbi neve alatt), s a város lakosainak száma ekkor már 108%-kal nőtt, vagyis több mint kétszeresére növekedett, 1910-ben pedig már 200%-kal több, az 1841 - évi mintegy 6 ezer fő 1910-ben már több, mint 26 ezer főre emelkedett.

A népesség számának ilyen dinamikus növekedése azt jelzi, hogy ebben a városban érdemes volt letelepedni, s akik ott éltek, azok meg is tudtak élni. Hogyan? A kérdés újabb problémát vet fel. Kik voltak a város lakói és miből éltek?

A leírások, ismertetések a város kereskedelmét és iparának jelentőségét hangsúlyozzák, ezért figyelemreméltó az a tény, hogy Nagykanizsa lakosainak 1900-ban 31, 1910-ben pedig 28%-a mezőgazdaságból élt. Ha egy kicsit közelebből megvizsgáljuk ezt a tényt, akkor ez már nem is tűnik „furcsának”, hiszen a város határában a Batthyányiaknak volt uradalma, 1848-ig ők voltak a mezőváros földesurai. A jobbágyszabadítás és az úrbéres birtokok majorsági birtoktól való elkülönítése után is jelentős majorsági birtok maradt a város határában. Az egykori jobbágyszabadított birtok feldarabolódott, 1897-ben már - Nagykanizsa közel 13 ezer holdas határából - 40% volt a város birtokában, a többi területen a Batthyány uradalom és 2305 kisgazdaság osztozott. (A Déli Vasútnak is volt a határban mintegy az egész határ 1%-át kitevő területe.)

A mezőgazdaságból élő népesség nagyobbik része a birtokok közé tartozott, bár ezek többsége törpe birtokos volt, vagyis 6 holdnál kisebb volt a földterülete, s e birtokból megélni nem tudott. Jelentős számú volt a mezőgazdasági cseléd és a munkás.

A határban folyó gazdálkodás a szántóföldi növények termelésének túlsúlya mellett (a határ 40%-án gabonaneveltek, kukorica, burgonya és répa termelt) - jelentős volt a szőlő és a gyümölcsstermesztés.

Érdekes módon világít erre Nagykanizsa egyik hajdani krónikása: *Halis István*, aki a Babocsay család történetének áttekintésekor a familia egyik városbírájának egyik nagyszerű cselekedetként emlegeti az un. Szabadhegyen létesített szőlőbirtokot és gyümölcsöst. A szerző kiemeli, hogy az uradalom mindig ellenezte azt, hogy a határban a polgárok szőlőt telepítsenek, mert ez kiterjesztette volna a polgári borkimérés jogát, a „purgerschank”-öt, mely az uradalom „üzletét” rontotta volna. Ezért cserélte pl. el a földesúr a Látóhegyen fekvő szőlőbirtokát Festetics gróffal egy erdőbirtokért, s ennek következtében került át a Látóhegy Zala megyéből Somogy megyébe. Milyen „kicsi” dolgok voltak el a változatlanul tűnő feudalizmusban a megyehatárokat!

Az 1849 után létesített szőlőbirtokkal sem járt valami jól a város, sok izgalomnak vált az a forrásává. Az utóbb Szabadhegynek elnevezett irtásterület eredetileg legelőként volt használatos és földesúri birkák is legelhettek rajta. Amikor a város szőlővel telepítette be, és megszűnt a földesúr legeltetési joga, az intézőség azonnal pert indított a város ellen. A józan ész ellenére ezt a pert meg is nyerték, aminek következtében a beültetett szőlő és gyümölcskerteket vissza kellett volna alakítani legelővé! Régen is születtek ilyen logikátlan, fejlődést akadályozó döntések, jogász berkekben. Szerencsére a város ügyes vezetői megtalálták azt a kiskaput, amelynek révén az uradalom emberi gyengeségekkel megáldott vagy megvert vezetői elálltak attól, hogy a város megszüntesse a hegyen a szőlő és gyümölcs-telepítvényeit. A filoxéra aztán úgyis jócskán pusztított Nagykanizsán is, a kiterjedt erdősegeket pedig az emberi kapzsiság rítókította meg jelentős mértékben.

Nem hanyagolható el tehát Nagykanizsán a mezőgazdaság, mint a gazdasági élet igen fontos ága e városban is.

Jelentősebb azonban ennél a lakosságnak az a rétege, amelyet a modern statisztika iparforgalmi népességnek nevez, s amelyhez az iparból, kereskedésből, utóbb hiteléletből és közlekedésből élők népes tábora tartozott és tartozik ma is. A város népességének számarányát tekintve 1900-ban közel 47%, 1910-ben 54% tartozott ebbe kategóriába, élt ezekből a foglalkozásokból. E nagy kategórián belül az iparosok aránya a legmagasabb (25 illetve 31%).

1876-ból maradt ránk az első részletes felmérés a városban dolgozó iparosok, kereskedők, általában a vállalkozók és alkalmazottaik számáról. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara részletes összeírása szerint ekkor Nagykanizsán 13 iparágban, ezen belül 68féle iparban 1447 fő foglalkozkodott és fizetett adót. Egynegyedük önálló vállalkozó volt, s 75%-uk segéd, tanonc, illetve munkás (férfi, nő és gyermek).

Találunk 1876-ban a városban takácsot, kovácsot, lakatost, asztalost, kádárt, bognárt, bőrt kikészítő tímárt, cipészt, csizmadit, szabót, ácsot és kőművest. Az élelmiszeripar különösen gazdag volt mesterségekben, dolgozott hentes és mészáros, pék, pálinkafőző, sajtkészítő, s volt a határban vízimalom, sőt gőzmalom is. A szolgáltatóipar foglalkozásai között megtaláljuk ebben a városban a borbélyt, a fényképészt, a kéményseprőt, órát, szobafestőt, fürdöst, s idesorolták a fuvarost és a gypmestert is. A vendéglátóipar sokszínűsége és népessége a város idegenforgalmának jelentőségére utal.

Az ipar szerkezete tehát már fejlett, a település városi jellegét húzza alá. Ha azonban az iparforgalmi népességgel kapcsolatos *anyagiakat* jelző mutatót nézzük, akkor kiderül, hogy az 1876-ban fizetett jövedelemadónak 27%-a származott csak *ipari* tevékenységből, 33%-ot a hitelélet intézményei szolgáltatták és 40%-ot a kereskedelem, 1876-ban.

A hitelélet „alanyai”: a takarékpénztárak, bankok, különböző pénzintézetek. Az első takarékpénztár Nagykanizsán Péccsel egy időben, 1845-ben, tehát éppen 150 évvel ezelőtt - létesült. 15 ezer pengő forint volt az alaptőke, amellyel elindult, 1857-ben ez az összeg még változatlan, 1894-ben már 60 ezer forint az alaptőke, s az évi nyereség meghaladta a 70 ezer forintot! A város hitellete azonban ekkor már nagyon fejlett, a kiegyezés után egy évvel 200 ezer forint alaptőkével rendelkező Kereskedelmi és Iparbank Rt. jegyeztette be magát. 1873-ban Nagykanizsai Bankegyesület néven - ugyancsak 200 ezer forint alaptőkével új bank létesült. 1870-ben a Dél-Zalai Takarékpénztár már elsősorban a vidékre alapozott, de hamarosan a Bécs központú Osztrák-Magyar Banknak is megnyílt a fiókja Nagykanizsán.

1876-ban azonban még csak két bank és két takarékpénztár működött és fizetett adót a városban, amelyekben összesen 9 „segédi” és 2 férfimunkás dolgozott (ez utóbbiak valószínűleg hivatalosolgák lehettek). E négy intézményből fizették ekkor az *iparforgalomról származó adójövedelem 33%-át!*

Ez már megfelelő pénzügyi háttérrel jelentett Nagykanizsán a szertéagázó kereskedelem és a közlekedés finanszírozására is.

A hajdani postautakon zötykölődő postakocsikat ez időben kezdik felváltani hazánkban is a vasutak. Nagykanizsán viszonylag korán megjelent a modern kornak ez a nagy vívmánya. A Déli Vasút Társaság 1860-ra már kiépítette a Pragersdorf - Nagykanizsa vonalat és 1861-ben már megteremtődött az összeköttetés Nagykanizsa és a főváros között is. (A korai időpont jelzésére példaként említem, hogy Pécs vasúti összeköttetése Budapesttel 1882-ben valósult meg, tehát Nagykanizsa több mint 20 évvel előzte meg e vonatkozásban Dél-Dunántúl egyetlen szabad királyi majd törvényhatósági jogú városát.) Sopron és Nagykanizsa között 1865-ben Barcs-Murakeresztúr-Nagykanizsa közötti vasútvonal pedig 1868-ban nyílt meg a forgalomnak.

Ezek a vasúti fővonalak, vagy ahogyan Petőfi nevezte hajdanán őket: a „föld erei” e város érdekeit is szolgálták, az itt összegyűlt termékeket röpitették a világ elérhető részeibe, s hozták ide a tengeről Nyugat-Európából vagy más területekről a gyarmatárut és egyéb keresett árucikkeket.

A vasút megteremtette a gyáripar számára is a megfelelő feltételeket, s Nagykanizsán ekkor kezdenek megtelepedni a gyáripar üzemei.

Egyik korai gyáralapításnak tekinthető a Weiser János tulajdonában levő gazdasági gépgyár és vasöntőde, amelynek alapítási dátumaként 1884 szerepel, de 1894-ben tért át a

gépi gyártásra. Kezdetben csak a cséplőgépek javítását végezték itt, tűzszekrényeket, kazánt és gépi alkatrészeket gyártottak, a mindenkori szükségletnek megfelelően. 1894-ben későbbet és ollókat szállítottak Légrádba, sőt 1893-ban és 1904-ben - a gyáripari felmérések szerint már mezőgazdasági gépeket is előállítottak ezen a telepen, amelyeket Olaszországba, Törökországba és a Balkánra szállítottak és adtak el. Az 1910-es években készült ipari címtár szerint különböző vas-szerkezetek, szivattyúk, vízvezeték és fürdőszoba-berendezések, teherfelvonók, vasöntvények, sőt még agyaggyúró gépek is szerepeltek e gyár eladásra kínált áruai között. 1914-ben gépeinek összteljesítménye 55 lóerő, s alkalmazott munkásainak száma 120-150 fő volt.

De volt Nagykanizsának egy másik gépgyára is: a Mercur Vasművek Rt., amely 1901-ben létesült. Készítményei nem jelentettek konkurenciát az előbb említett gyárnak, mert ebben szekér, hintó, automobil és katonai járművek *tengelyét* készítették és kínálták eladásra, az 1912. évi gyári címtárak szerint. De kínált e gyár kisebb gazdasági gépeket is: szecskát és répvágókat, szőlőzúzókat stb. A Zalai Közlöny 1912-ben kiemeli, hogy az e gyárban készült kocsi és hintótengelyek felülmúlják a stajer gyárak készítményeit is.

Ugyanebben az iparágban dolgozik Nagykanizsán a Déli Vasút javítóműhelye, amely a vasúttal egyidőben, 1860-ban kezdte el működését. Az ilyen típusú műhelyeket csakis vasúti csomópontokon létesítettek, s itt ez a létesítmény megelőzte, előlegezte a város vasúti csomóponttá válását. 1904-ben 15 lóerős géppark és 177 munkás dolgozott a javítóműhelyben.

Nagykanizsa egyik legrégebbi gyára Bettelheim Győző nádszövet és szalmaműbelygyára volt. Neve már 1876-ban szerepel a város „ipari vállalatái” között. 1904-ben nádfonadékgyárként jegyezték fel, ahol 49 munkás dolgozott, de gépet nem vettek igénybe. 1914-ben az üvegműhely és nádszövőgyárban 100 munkás állított elő szalmalackhüvelyeket és mennyezetnádszövetet. Érdemes itt megemlítenünk, hogy e gyár alapítási évét 1809-re tették, tehát még a Napóleoni háborúk idején jött létre, akkor figyeltek fel a szalma és a nád hasznosíthatóságára. 1910-ben ez volt Magyarországon az egyetlen szalmahüvelygyár, és nádszövőgyár is csak három működött ekkor. A Zalai Közlöny híradása szerint a gyár áruai eljuttattak Triesztbe és a Monarchia minden ipari centrumába. Nádat vittek ki Németországba, Svájcba, takarmányt Bécsbe, Triesztbe és az alpesi országokba. 1910-ben 120 munkás dolgozott az üzemben, melynek korszerű üzemeltetését a cégtulajdonos külföldön tanult fia vezette, szakszerűen. 1912-től már szalmakupakot is gyártottak a palackok jobb becsomagolása érdekében.

A nagykanizsai ipari vállalkozások egyik érdekes színfoltja volt a fémjátékáru készítő telep, amelyben 50 munkás és 10 lóerős géppark állított össze játékokat. De kínáltak itt eladásra vasalótól takaréktűzhelyig nagyon sokféle árut, még szalvétagyűrűt, sőt próbababát is!

A kezdetben kisiparszerűen működő kefeüzem 1910-ben már 20 lóerős gépparkkal és 140 munkással egyike volt Nagykanizsa legerősebb gyárainak. Meszelő, ecsetek, cirokseprű ebből a gyárból eljutott Horvátországba, Ausztriába, Egyiptomba, sőt Kelet-Indiába is.

A város ruházati iparában a legfontosabb két üzem Miltényi Sándor cipőgyára és Neu és Társa vászoncipő gyára volt. Az előbbiben ekkor nem alkalmaztak gépeket, gyári jelleget a magas munkáslétszám adta: 35 szakmunkás állított elő ortopéd, polgári, egyenruházati és sportcipőket. A Neu és Társa gyárban viszont 12 lóerős géppark és 80 munkás gyártott sport- és vászoncipőt, téli posztó és házicipőket. 1910-ben már Horvátországba és Ausztriába is szállítottak árut. Külön érdekessége ezeknek az üzemeknek, hogy kisipari műhelyekből alakultak át gyárrá, s ez Nagykanizsán nem volt ritkaság, csupán országosan számított annak.

Országos híru üzeme volt Nagykanizsán a Pátia Pótkávégyár, amelynek izléses épülete a Szentmiklósi út mellett 1905-ben épült. Az üzemet iparvágány kötötte össze a Déli Vasúttal. Eleinte külföldről szereztek be a cikóriagyökeret, de 1910-ben már Zala és Somogy megyék több kis- és nagygazdája szállította ezt a gyárnak. Ez számukra is jövedelmező volt, hiszen holdanként 80-100 mázsa termett, ami 400 korona jövedelmet jelentett. A gyárban 60-80 munkás dolgozott, s 1912-ben került a Frank cég tulajdonába.

A város másik híres élelmiszeripari üzeme volt a Malátagyár és Sörfőzde Rt., ahová ugyancsak iparvágányon futott be naponta több vasúti kocsi a maláta. E gyár nemcsak a sört tudta jól értékesíteni (külföldön is jó neve volt a kanizsai sörnek!), hanem a gyártás melléktermékeit is: élesztőt, szárított sörtörkölyt, malátacsírást, stb. Ezt a gyárat a Kereskedelmi Bank támogatta. Ugyancsak ez volt a „szponzora” (mai szép szóval mondván) a Király Sörfőzde Rt-nek is, amelyben - az ipari címtárak bizonyossága szerint - 120 lóerős géppark és 120 munkás állította elő a jóhíru kanizsai sört.

Nem maradt el a sörgyártás mögött a másik fontos mezőgazdasági iparág: a szeszgyártás sem. Az 1835-ben létesített szeszfőzdéből nőtt ki a századforduló egyik legtehetősebb üzeme, a Blau féle konyakgyár, ahol a pálinkafőző készülékek mellett konyakot, szilvóriumot, barack és boróka pálinkát, rumot, likőrt állítottak elő és kínáltak eladásra. Mindezek után már megérthetjük azt is, hogy miért volt piaca a szalmahüvelykészítő és szalmakupakot gyártó Bettelheim gyárnak Nagykanizsán!

Nem szabad azonban elfeledkeznünk olyan ősi ipágról, mint a malomipar sem. A kis vízimalmokat elsősorban a gőzmalom és ezek egyik legnagyobbika a városban Franz Lajos és Fiai 1500 lóerős gépparkkal és 100 munkással dolgozó gőzmalma volt.

A jóhirre vergődött Nagykanizsa gyárak mellett fontos az építőipar is. 1914-ben 2 téglagyár és egy műkő- és cementárgyár dolgozott a városban, melyeknek mindegyike nagyvállalat volt, vagyis 20-nál több munkást alkalmazott. Az azokban dolgozó gépek lóereje 60-100-at is elérte. A Zalai Közlöny azt írta 1910-ben a városról, hogy „speciálisan téglaváros”. A 18-19. század elejéről fennmaradt szalmafedeleles, tömör sárfalból épült földes hajlékokat téglából készült házak váltották fel.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a Nagykanizsán működő nyomdát sem. 1906-ban a városban már két nyomda is volt, amelyeknek árukinálataiban az üzleti könyvek, zacsok, füzetek és naptárak mellett a vonalzók, és a dobozok is szerepeik. Ugyanakkor Zala megye két lapját: a Zalát és a Zalai Közlönyt is Nagykanizsán szerkesztették és nyomtatták, itt adták ki.

Nagykanizsa helyt tudott állni az ipar átalakulása idején. Amikor az 1900-as évek elején a kormány felmérte a hazai városok ipari fejlesztéssel kapcsolatos igényeit, Nagykanizsa az elsők között jelentkezett és kért állami támogatást élvező gyárakat a városba. A hivatalos felmérés adatai szerint a város vezetősége elsősorban gazdasági termékeket feldolgozó ipari vállalatok létesítésére tett javaslatot, mint ahogyan gyáriparának kirajzolódó arculata is ezt a jeleget domborítja ki. A város ajánlata: jó a közlekedés, vasúti és országúti csomópont Nagykanizsa. A gyárakba könnyen bevezethető a víz, az bőséggel van a határban. Ugyanakkor a város vezetése nagyon óvatos: a gyáraknak nyújtandó kedvezmény mértékét esetről esetre kívánja elbírálni.

Ez a jó gazdálkodás jellemezte a századbeli Kanizsát s az a cél, hogy egyre szerteágazóbb ipara legyen. Amikor nemrégiben a pécsi dohánygyár történetével foglalkoztam, egészen komoly formában találgoztam azzal, hogy Nagykanizsának esélye volt arra, hogy a déldunántúli körzet állami dohánygyárát Pécs helyett itt létesítsék.

E példák nyomán megállapítható, hogy ebben a városban is az történt, ami Győrben, ahol a reformkorban kialakult rendkívül fejlett és jól működő kereskedelmi hálózat helyébe - a mo-

dern gépek feltalálását követő időszakban, a vasút kiépülésével jóformán egyidejűleg - a gyáripar lépett, mint a gazdasági élet egyik fontos tényezője. Nagykanizsán azonban még hozzá kell tennünk azt is, hogy ez a gyáripar igen sokszor helyi üzemek átalakításával, „helyben” nőtt ki a kisiparból, majd ez párosult rendkívül jó kereskedelmi érzékkel. A nagykanizsai üzletemberek rájöttek arra, már akkor, hogy az árut nem elég megtermelni, el is kell adni. Ehhez kellett az a hallatlanul képzett és ügyes embercsoport, akikről Blankenberg Krobotenfahrer-ként ír, s akik a vasút előtt terménykereskedők bevásárolóiként jártak az országot, s akiket szerinte a vasút számolt fel. Ez a réteg azonban nem szűnt meg, csak átalakult, mi vigéc-nek, ők alkusznak nevezték magukat; kitapogatták, majd megszerezték a megfelelő piacokat.

Év város polgársága nagyon rugalmas volt. 1884 után, amikor kezdtek kiépülni az ún. vicinálisok, helyiérdekű vasutak, s ezek bizonyos fokig elterelték Nagykanizsától a forgalmat, a város kereskedői közraktárakat építettek, hogy továbbra is megőrizhessék pozícióikat. S akkor alakul át e város „kereskedő és bankár arculata”, amely már a gyáripart is magába olvasztotta, ötvözte.

De ez hozta, vonta magával a város számára a hanyatlásnak azt a távlatát, amelyet végül is a külső körülmények okoztak, s melyek között a legsúlyosabb a trianoni béke, annak kegyetlen feltétele volt.

Nagykanizsa az első világháború idején megszenvedte egy háborúnak a hátszágát sújtó minden kínját, nehézségét, de gazdasági ereje nem roppant meg. Elkerülte azt a sorsot is, ami Pécsre és Barcsra érte el, hogy idegen csapatok szállják meg, szereljék le gyárait, vigyék el értékeit.

Az utóbbi időben a Széchenyi könyvtárban dolgoztam Budapestben és egyik nap végignéztam a Nagykanizsán megjelenő két zalai újság 1920 és 1921 évi számait (sajnos a lapok már annyira töredezték, hogy csak filmen lehetett azokat megnézni!). Szívszorító volt olvasni arról, hogy a város milyen súlyos közellátási zavarokkal küzdött azokban a hónapokban. Hiányoztak a léthez szükséges alapfeltételek: nem volt liszt, cukor, a város saját sertéstelepe révén még valamelyest biztosítani tudta a hús és zsírellátást, de hallatlan mértékben felemelkedtek az árak. Minden beszerzési forrás bedugult, a határszélre sodródott Nagykanizsát elérte egy ellenségesé vált szomszéd révén a határlezárás, az élelmiszerszerzés és áruelhelyezés útjának teljes eldugulása. A napilapok híradásai ijesztőek, már csak a közeli békekötésben reménykednek, bármilyen feltételű is legyen az, de legalább nyíljanak meg az áruk előtt a határok, az elzárt utak. De milyen messze volt ez még, hiszen Pécs felszabadulása is csak 1921 augusztusában következett be, s addig jöttek a riasztó hírek, rémhírek és ott volt a komor valóság: élelmiszerhiány, drágulás. Még fel-felröppent a hír, hogy Nagykanizsa egyik legfontosabb élelmiszerbázisa: a Muraköz mégsem kerül át az alakuló új államhoz: Jugoszláviához, de a remény már egyre kisebb, s az innen-onnan érkező menekültek, kiutasítottak hírei egyre gyászosabbak és reménytelenebbek. Gyenge vigasztként fel-feltűnik az újságokban: Kanizsa a megkisebbedett Magyarországon egyik legnagyobb kereskedelmi központja, de utána jön ismét a szomorú valóság: nem tudják biztosítani a cukrot, a csehek csak valutáért akarnak szállítani, nincs liszt, drága a krumpli, a répa. (A háziasszonyok kedvéért mondom el, hogy 1920 áprilisában 1 darab narancs 10-12 korona volt, 3 darab burgonya 1 korona, a mák literjét 32 koronáért mérték, a marhahús kilója 60-100 korona volt. Ugyanakkor Jugoszláviában — ahol még ugyanaz volt a hajdani monarchia részein a korona - 1 kiló húsert sokallták a 30 koronát, ezt roppant drágának tartották. Ehhez még azt is hozzá kell tennem, hogy az árdrágítást nyilvános botbűntetéssel sújtották, úgy hogy a falusiak inkább be sem hozták felesleges áruikat a piacra. Ha meggondoljuk, hogy Nagykanizsán a századfordulón két hatalmas gabonaraktár is épült, s 1912-ben az állam magvizsgálót létesített! Ahonnan a tojásexport külföldre irányult és számottevő

bormennyiség került a külföldi piacokra - ott 1920-ban már nem volt tojás, vagy irreálisan magas áron, és nem volt kenyér.

Egy 1941-ben a hazai városokról készült szociográfiai műben Nagykanizsával kapcsolatosan megállapították, hogy a trianoni békeszerződés teljesen tönkretette kereskedelmét és iparát. Mögöttes területének jelentékeny részét elvesztette, s alig maradt olyan területe, amelyen kereskedelmét működtethette volna. A külforgalom korlátozása következtében megszűnt fontos export központ lenni, sok veszteség érte, úgy hogy kereskedői vagy tönkrementek vagy máshol telepedtek le.

Egyedül a közlekedési központ jellege maradt meg, változatlanul a Budapest-Trieszt és a Bécs-Szombathely-Gyékényes fővonalak metszéspontján fekvődvén, naponta több mint 60 vonat érkezett és indult ki szépen kiépített állomásáról, írja az 1941-ben megjelentetett mű.

Ha pedig egy másik könyvet veszünk a kezünkbe, Barbarits Lajosét, aki lapszerkesztő volt Kanizsán, akkor mégis úgy tűnik, hogy az összes fontos beruházás: vízvezeték, csatornaépítés, vízrendezés, reprezentatív középületek felépítése, mint pl. a postapalota vagy az új vásártér kialakítása a világháború előtt született meg *ötletben*, de a kivitelezés már a két világháború között, zömmel a nehéz 1920-as években történt, akkor vált valósággá.

Az kétségtelen, hogy a város vezetősége ügyesen gazdálkodott a felvett nyugati kölcsönökkel, de a városban az igazi nagy építkezések mégis a dualizmus időszakában voltak. Ekkor épült a városháza, a kórház, a törvényszéki palota, a mozgófényképszínház, vagy a mozi szép épülete, a szabadkőműves páholy háza, két laktanya és így tovább. Az is igaz azonban, hogy a Principális csatorna rendezése, a vízvezeték-hálózat és a csatornázás a háború után valósult meg, nagyrészt nyugati kölcsönök (Speyer és egyéb) segítségével. Viszont a Monarchia legnagyobb barakk-kórháza, amely 3000 beteg befogadására volt alkalmas, s ahol az artézi források révén a város első vízvezetékke jött létre és vált később a városi vízvezetékrendszer egyik alapjává - 1916 háborús évében került átadásra.

Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a város képe „teljes” legyen, hogy Nagykanizsa „sértett város volt”. Amennyiben országosan kedvező volt a földrajzi fekvése - a kisebb körzet, a megye szempontjából nem volt alkalmas arra, hogy közigazgatási központtá váljék. S ez mindig is bántotta polgárait, városának vezetőit. 1912 októberében azt írta a Zalai Közlöny: „Itt van egy népes, forgalmas, élénk, művelt város és sorsát Egerszegen intézik, mely hozzánk képest mégis csak falu. Micsoda bizarr gondolat volt ez az alárendeltség!”

S Nagykanizsa vezetői, miután 1849 után már szabaddá váltak a nagybirtok igényeitől, uralmától, - most a megyei hatóságoktól is szerettek volna megszabadulni. Előbb Kanizsa megyéért indítottak harcot, majd felmelegítették azt a régi elképzelést, hogy törvényhatósági jogú várossá váljon Kanizsa. Egyik sem sikerült.

Sok egyéb sikertelen petíció, kérvény van törekvéseik mögött és igen sok csalódás. A posta-főigazgatóságot Pécs, az iparfelügyeletet Sopron, az ítélőtáblát megint csak Pécs, az ügyvédi kamarát és a pénzügyigazgatóságot Zalaegerszeg kapta meg, noha mindegyik intézményt Nagykanizsa szeretne volna falai között tudni. Nagykanizsa - élénk forgalma s a benne felhalmozott szellemi és anyagi tőke ellenére nem tudta a középszerűség szintjét átlépni, megrekedt ott. 1929-ben megszűnt rendezett tanácsú város lenni, *megyei* várossá lett, nem tudott a megyei közigazgatás alól kibújni. Trianon kelepceje, hogy a megkisebbedett ország határain belül nem válhatott törvényhatósági jogú várossá.

Utolsó kérdésként most azt kell feltennünk: milyennek látták e város fejlődését a művelt közönség tudásának és tudásvágyának tárházát tartalmazó lexikonok? Ezeket olvasva nyomon követhetjük nemcsak e város jelentőségének növekedését vagy esetleges csökkenését, hanem azt is, hogy a kortár-

sak ítélőképessége is hogyan változott, az értékrend hogyan alakult, módosult.

A millenium idején kiadásra került Pallas-lexikon hosszasan foglalkozik Nagykanizsával, megemlíti, hogy ez a város két részből áll, Kis- és Nagykanizsából, melyeket 3 kilométer széles ingovány választ el egymástól. Jellegük teljesen más: Kiskanizsa falusias, Nagykanizsa viszont, mint írja: „csinosabb város jellegével bír”. Felsorolja a város fontosabb épületeit, tanintézteit, megemlékezik vasútvonalairól, pénzintézeteiről, katonaságáról.

Az 1916-ban megjelent Révai lexikon összevontabban mondja el ugyanezt a városról, csak ebben nem az 1890, hanem az 1910. évi népszámlálás eredményeit közli. 1896-ban 2083 ház állott Nagykanizsán, 1910-ben 3154, s ez önmagában is jelzi a fejlődés ütemét.

Az 1941-ben megjelent Új Idők Lexikona Nagykanizsa megyei város címszó alatt a kiemelten jó vasúti összeköttetése mellett autóbusz járatait is megemlíti, iskoláit, gyáripárát emeli ki. A hősi emlékművek és alkotói felsorolása után közli, hogy Trianon után határváros lett, s elvesztette közvetlen fogyasztópiacát.

Az 1961-ben megjelent Új Magyar Lexikon kiemeli a Principális csatorna mellett gyorsan fejlődő és iparosodó várost. Érdekes módon az onnan szállítható áruk felsorolásakor ugyanazt a hármat említi, ami 1896-ban is szerepelt a lexikonban: a gabona, a bor és az állat. A fejlődési lehetőség új mozzanataként említi a dél-zalai olajmezők feltárásában e városra váró feladatokat.

A lexikonok tehát minden lényeges fejlődési mozzanatról hírt adnak, a kor kíváncsainak megfelelően emelve ki vagy hagyva el egy-egy jellemző mozzanatot.

Ha most - végül - össze szeretnénk foglalni Nagykanizsa történetének *lényegét* a kapitalizmus korában, különös tekintettel Trianonra, akkor egy roppant érdekes, és *egyáltalán* nem tipikus fejlődési vonalat látunk. Soknemzetiségű település volt ez és több vallás talált otthont falai között, ami eltérő kultúrát és műveltséget is jelentett. A gazdasági élet *minden* ágának voltak képviselői. A felépített új iskolák kiművelt emberfőket teremtettek s a város vezető gazdasági ága: a kereskedelem mellé felzárkózott az ipar mindkét ága, a gyáripár és a kisipar. Az 1876-ban Nagykanizsán feljegyzett vállalatok száma 1910-re több mint háromszorosára nőtt (1247-ről 3849-re). Ipari nagyvállalat ezek közül csak 16 volt, de az ebben alkalmazottak száma Zala megye összes ipari nagyvállalataiban dolgozóként több mint a fele volt (51%).

A trianoni béke súlyos csapást mért a város iparára, kereskedelmére, de életerejét, élni akarását nem vette el. Az 1920. évi népszámlálás eredményei szerint a népességének 1920-ban 19, 1930-ban 18%-a élt a mezőgazdaságból. A város népességének mindkét említett esztendőben 2%-át az ipar tartotta el, míg a kereskedelemről a népesség 11%-a élt 1920-ban és csak 10%-a 1930-ban. A közlekedésből élők aránya is csökkent, 1920-ban 13, 1930-ban 11%-át tartotta el a népességnek a gazdasági életnek ez az ága Nagykanizsán.

Változatlanul magas Nagykanizsán a katonaság aránya, bár a békeszerződés ezt csökkentette (7%-ról 5%-ra), viszont megnőtt a napszámból élők aránya, akik a mindenkori konjunktúrának voltak kiszolgáltatva (3%-ról nőtt 6%-ra az első háború utáni évtizedben) A trianoni béke után ez utódállamokból az anyaországba menekült állami nyugdíjasok viszonylag magas aránya (6, illetve 1930-ban 12%) Nagykanizsa népességbefogadó képességét mutatja, de egyben a társadalmi összetételében bekövetkezett átalakulást is.

A számok sokat árulnak el a város gazdasági életéről, de nem mindent. S ez az a pont, ahol a történettudománynak meg kell állnia. Szerepét átveszi az egyének, a családok, a polgárok életrajza, az életnek az a küldő és belső kerete, amely már többet árul el egy város történetéről, mint amit a história nagy vonalai elénk tárhatnak.

Farsang Lajos

CSÚCSRA JÁRATOTT ÜZEM

Amikor - száz éve - Bécsben létrejött az Egger és Tsa Részvénytársaság, a TUNGSRAM elődvállalata, még aligha álmodott bárki arról, hogy Nagykanizsa egyszer kulcsszerepet kap a nemzetközi érdekeltiségű cég életében. Amikor több, mint harminc évvel ezelőtt az Egyesült Izzó felépítette a dél-zalai város fényforrás és üvegyárát, már felsejlett valami a jövőből - napjaink ipartörténelméről. Később a rendszerváltás idején bekövetkezett tulajdonváltástól többen tartottak, „csak a piac kell az amerikaiaknak” - sugdolóztak. Nem őket igazolta az idő. A hét évvel ezelőtti borúlátással szemben ma a General Electric Lighting Tungstram Nagykanizsai Fényforrásgyára a GE elektronikus világbirodalom meghatározó elemévé vált. Csupán az éves termelés-növekmény elegendő volna az ország teljes lámpaellátására, a termelés 90 százalékát exportálják szerte a világba. A családtagokat is számba véve kisvárosnyi ember megélhetését biztosítja a gyár, a hosszú távú, megnyugtató jövő ígéretével.

Biztonságérzet GE mintára

Honnan ered a derűlátás?

A Nagykanizsai Fényforrásgyárban - kimondani is sok - naponta kétmillió-nyolcszáz ezer lámpát gyártanak. Évente több, mint ötszázmilliót. Tavaly az előző évihez képest annyival emelkedett a termelés, hogy az ország teljes villanygőz szükségletét fedezhetné ez a mennyiség. Az árbevétel mértéke a térség legnagyobb gazdasági egységévé teszi a nagykanizsai gyárat - természetesen a bevétel meghatározó többsége dollárban realizálódik. Ugyanakkor a GE Lighting Europe birodalomban is a nagyok közt tartják számon a dél-zalai város gyárát. Az olasz, a török, a német és a két angol gyár mellett az európai lámpagyártás kétharmadát adja Nagykanizsa. Több lámpatípust egyedül Nagykanizsán gyártanak. Technikai „csoda” például a szupertartós és energiatakarékos Genura lámpa és a kompakt fénycső.

AGE Lighting Europe vezérigazgatója három sarokponton jellemzi az ezredforduló táján megkövetelt szempontokat: Elsődleges a vásárlók elégedettsége, azaz a kívánt minőségű termékeket határidőre, a szükséges szervizhálózattal kell biztosítani. Másodszor: Fontos a dolgozói elégedettség, azaz olyan munkakörnyezetet kell teremteni, s olyan anyagi biztonságot, a munkavégzés olyan feltételeit kell biztosítani, amely megnyugtató körülményeket jelent. Végül a tulajdonosi, azaz részvényesi elégedettséget emelik ki. A vállalat működésének részét az a mérce is jelzi, hogy a részvényesek, a tulajdonosok mennyire bíznak a munka hatékonyságában.

- E három szempont köré építjük filozófiánkat, ezek hatják át a mindennapi munkánkat. Biztos jövőnk érdekében fontos számunkra, hogy a tulajdonosok elégedettek legyenek a munkánkkal - fogalmazta meg Németh István, a nagykanizsai és a zalaegerszegi GE gyár Emberi Erőforrás Vezetője. Önmagában már ez is amerikai minta, hiszen ma még ritkaságszámba megy Magyarországon az a megoldás, hogy két egység azonos feladatait egyazon vezető látja el.

- Fontos számunkra, hogy az érintett több ezer család hogyan élhet meg a GE-keresetből. A mai inflációs világban sajnos nem lehetnek maradéktalanul elégedettek, pedig az átlagnál mindenképpen jobban fizetjük őket.

- *Öreg tőkés szabály, hogy a jó dolgozót jól meg kell fizetni, mert különben elmegy több pénzért, máshova dolgozni. Hogy is van ez a lámpagyárban?*

- Ma a munkahely megtartása sokkal fontosabb az embereknek, mint abban az időben, amikor a környezethez képest keveset fizetett a TUNGSRAM. Akkor sokan más vállalkozásokhoz pártoltak az anyagi jobbletért.... Ma sokan közülük szívesen visszajönnének. Ez is a GE filozófiája jobban kell fizetni, mint a környezet többi gazdasági egysége.

Annak érdekében, hogy ennek megfelelően, rendszeresen bérpiaci felméréseket végzünk, s elemezzük, hol adódhatnak feszültségek. Annak érdekében, hogy a gyáron belül is reálisak maradjanak a bérvizonyok, folyamatosan figyeljük, és amikor indokolt, emeljük a régi dolgozó bérét. A betanított munkások kategóriájától a szakmunkásokon át a felsőfokú végzettséghez kötött munkakörökig, az informatikus szakemberekig, a számítógépes rendszergazdáig egyaránt egymáshoz igazítjuk a béreket.

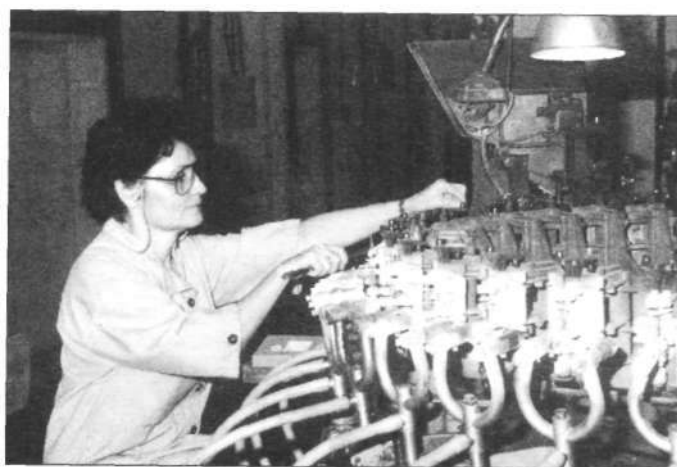
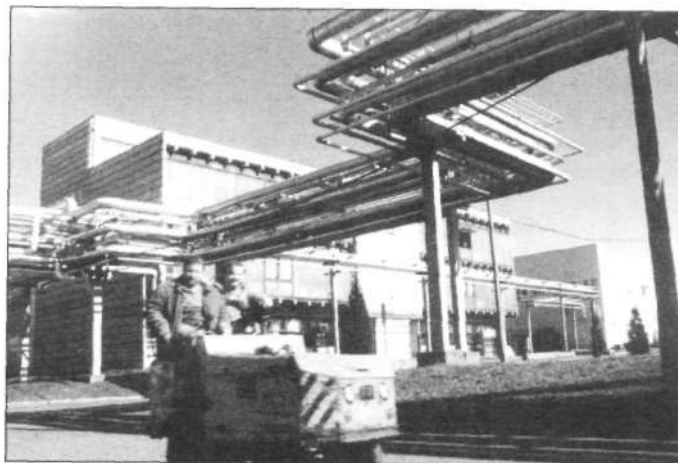
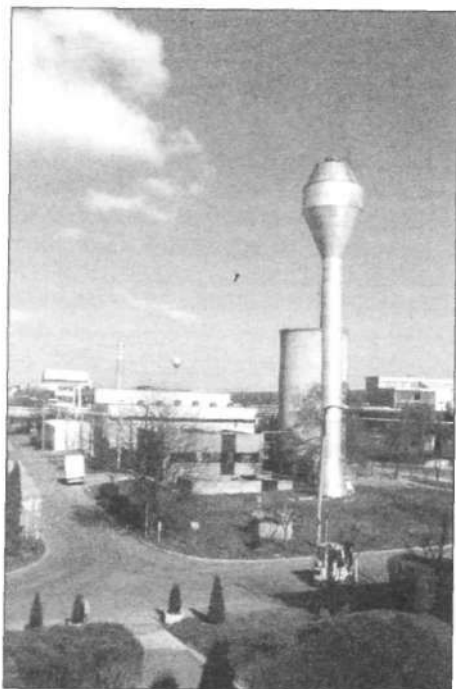
Ahol falak omlottak le és dinasztiák „épülnek”

Akívülálló, magyar munkaszervezéshez szokott ember különös világban találja magát a GE falain belül. A gyárban úgyszólván megszűntek a középvezetői szintek. Ahogy mondják, le kellett bontani a falakat, mert egy világméretű csapatban csakis falak nélkül lehet dolgozni. Korábban a középszintek gátolták meg az információk továbbjutását. A team-munka alapját az az elv jelenti, hogy a csapaton belül bárkitől lehet segítséget kérni, s azt köteles megadni a megszólított. Ugyanakkor a döntéseket azokra a szintekre kell adni, ahol a legtöbb, szükséges információval rendelkeznek, ahol a legjobb hatékonysággal hozhatják meg a döntéseket. Ez a törvény követelte, hogy a vezetői szinteket drasztikusan csökkentsék. Nagykanizsán már csupán két-három vezetői szinttel működik a rendszer. Természetszerűleg akadnak problémák, viszont a dolgozók érzik, hogy a folyamat aktív részei, hogy valóban hozzájárulnak a sikerhez. A vezetőknek viszont a stratégiai döntések adnak feladatot, hogyan lehet a munkaerőt megtartva minél olcsóbban, minél korszerűbb termékeket gyártani.

Saját állományában összesen mintegy háromezer dolgozót foglalkoztat a nagykanizsai gyár, s a területén dolgozik további hatszáz fő. Mintegy félszáz településről járnak be a dolgozók, Muraszemenyétől Zalakomárig, Nemespátrótól Zalaszentbalázsig.

Egyre többször érhető tetten a folyamat, hogy a szülőket követik munkahelyükre a gyerekek. Otthón megkapták az indítást, látták, hogy mekkora bizonytalanság uralkodik a környezetben, s a szülők példáját követve vállalják a GE megmérettetését és kihívását. A jelentkező családtagok még némi elősőbbiséget is élveznek a felvételnél, így alakulnak ki épülnek a GE dinasztiák. A városban és vonzáskörzetében az eltartott családtagokkal együtt szerény becsléssel is mintegy tizenötezer fő számára biztosít megélhetést a Tungstram. A világceg foglalkoztatásában egyáltalán nem nyilvánul meg semmiféle diszkrimináció. A GE által kiírt pályázatok - s ez másutt ritkán figyelhető meg - nem rögzítik a felső korhatárt. Az állást mindig az arra legalkalmasabb kapja meg - kort, nemzeti, etnikai hovatartozást és más kérdéseket figyelmen kívül hagyva. Mindezt a cég etikai kódexe írja elő. A távolabb élők foglalkoztatásának is csupán az elérhetőség szab határokat. A bejáróknak egyébként útiköltség-térítést ad a gyár.

- A legfontosabb szempont a GE számára az, hogy munkánk révén mindannyian nélkülözhetetlenné tegyük magunkat - fogalmazta meg a sarokpontot az emberi erőforrás vezető.



- Hogy értéket hozunk létre naponta a GE számára, hogy velünk hozza a cég a lehető legnagyobb hatékonyságot, minőséget. Ha bebizonyosul, hogy ki a legalkalmasabb az adott munkafázis elvégzésére, akkor teljesen mindegy, hogy a gyár szomszédságából vagy harminc kilométerről jár be, hogy fiatal vagy öreg, hogy milyen a bőre színe. Ezek és sereg más szempont, ami egyébként alkalmas volna diszkriminációra - teljesen érdektelen a lényeg szempontjából. Fontos tényező ellenben, hogy azokat, akik körön belül jutottak - s gyarapítják a GE vagyont - hogyan becsülik meg. Korántsem érdektelen, hogy - túl az elfogadható munkabéreken - milyen szociális háttérrel biztosít a gyár.

Egészség és jó közérzet

Széles ívelő rendszer érzékelteti a GE dolgozókkal, hogy figyelemmel kísérik a sorsukat, munkakörülményeiket. Apróságnak tűnik, hogy a budapestiek is a kanizsai munkahatárak találták megfelelőnek, esztétikusnak és praktikusnak ahhoz, hogy ebbe öltöztessék a távol-keleti gyár felszerelésére küldött munkatársaikat. Igen, kis dolognak látszik, s talán épp' ezért kiviláglik, itt az apróságokra is figyelnek. Például arra, hogy az egyes üzemekben, tiszta, világos étkezők várják a dolgozókat. A feltöltött automatakból hideg-meleg italokat vásárolhatnak. Régmúltba tűnt az a szokás, amikor még a gépek közt majszolták el a tízórait, uzsonnát... Felújították a szociális blokkokat, emberi körülményeket biztosítva. Amikor kiderült, hogy többen nem viselhetik a gép mellett saját, dioptriás szemüvegüket, a gyár elkészítette a számukra mindkét szempontból megfelelő dioptriás védőszemüvegeket. S ne felejtjük: mindezt esztétikus, csinos kivitelben. A GE dolgozói számára különböző tréningeket, képzéseket indítanak rendszeresen. Számítás-technikát, angol nyelvet és más ismereteket tanulhatnak mindazok, akik bizonyítottak.

A m a dolgozók kapun kívül sem érezhetik magukat elhagyatva. Üdülési és sportolási lehetőségekkel is gondoskodnak róluk. Uszodai és kondibérletekkel, kismama- és női tornával és hasonló programokkal igyekeznek őrizni a jó közérzetet. A gyári szabadidőközpont működtetésére is évről évre jelentős összegeket fordítanak.

Évekkel korábban a GE kivonult a versenysportból - talán épp' azért, hogy azoknak a tömegsportját támogathassa, akikre naponta számít, akiknek a munkáját ezzel is viszonozza. Az aktív, sportos életmód visszahat a teljesítményre, a minőségre. Tavasztól őszi a kispályás labdarúgó bajnokságban küzd a csapat, s gyakorta fordul elő telt ház a sportcentrum kézilabda pályáján is. Télen tornatermekbe kényszerülnek a sportoló Tungstromosok - ebben a város iskolái segítik a gyárat.

Külön rendszert alkot az egészségügyi program. Egészrendelőintézetet képez az üzemegészségügyi szolgálat. A két főállású orvos mellett részfoglalkozású szakorvosokhoz is fordulhatnak a betegek. Bár elértük a szabad orvosválasztást, a kialakult kölcsönös bizalom jegyében legtöbb GE dolgozó nem fordult másra. Egyazon doktor az üzemorvosa és a háziorvosa. Belgyógyászati, orr-fül-gégészeti, nőgyógyászati, szemészeti rendelés alkot komplex egységet, s már a fogászati rendelő üzemeltetésére is készítik a pályázatot.

Támogatás a kórháznak és az oktatásügynek

Nagykanizsa jelentős, több tízmilliós nagyságrendű összeget kasszíroz a GE lámpagyárból iparüzési adó címén. Ám a gyár vezetősége szeretné, ha a pénz felhasználásáról is rendelkezhetne, legalábbis részben.

- Jó volna, ha erről az összegről nem mindig a képviselőlk döntenék el - olykor politikai alapon - mire fordítja a város. Más városokhoz hasonlóan biztosítani kellene a beleszólási jogot azoknak a gazdálkodó egységeknek, amelyeknél ez a ha-

szon jelentkezett - javasolta Németh István. - A mai kötött rendszer helyett szabad kezét kellene kapnunk arra, hogy bizonyos hányadban meghatározhassuk, a kultúrát, az egészségügyet vagy az oktatást támogatjuk. Nyitottak vagyunk a város felé. Többször is segítettünk, ahol azt fontosnak láttuk. A kórház számára egy húszezer dolláros csekket, ezen túl különféle műszereket biztosítottunk, a tűzoltóságot és más partnereinket is támogattuk.

Nem feledkezik meg a GE a város oktatásáról sem. Végül is, Nagykanizsán kell „kitermelni” a későbbi műszaki-technikai szakembergárdát. Napi kapcsolatban állnak a középfokú oktatási intézményekkel - hiszen elsősorban tőlük várják az utánpótlást. A szakképzési alap másfél százalékával támogatják a kanizsai középfokú képzést - ez tavaly tízenegymillió forintot jelentett.

Visszonásként az iskolák - elsősorban számítástechnikai és angol nyelvoktatásban - különböző tréningeken való részvételre adnak lehetőséget a gyári dolgozóknak. Az utóbbi azért is fontos, mert ma már nem csupán a vezetők járnak külföldre, egyre több szakmunkásnak is utaznia kell, s korántsem mindegy, milyen fokon képes megértetnie magát például egy távol-keleti gyárban.

A GE kitüntetett figyelmét a Cserhádi szakközépiskola élvezi, amelyben azokat az elektronikus és gépész szakembereket, technikusokat képezik, akiket a középiskola befejezését vagy a továbbtanulást követően alkalmaz a gyár. Nagyon sokan visszajönnek a dél-zalai városba, tavaly huszonegy, felsőfokú intézményben végzett fiatal - gépész, elektromos és vegyész-mérnököt - vettek fel a lámpagyárba.

Az oktatásban nem csupán az iskolák segítségével számít a GE. Saját beruházásban új oktatóbázist alakítanak ki, amelyben a számítástechnikai képzéstől videokonferenciák megrendezéséig lehetőség nyílik. Pneumatikai, vákuumtechnikai és üvegmegmunkáló berendezések, laboratóriumi felszerelések segítségével tanítják majd a lámpagyártás szerteágazó fortélyaira a gyár szakembereit.



Befejezéseként a GE Lighting humán erőforrás vezetőjének címeztük a személyre szóló kérdést is.

- Mire gondol, ha a nagyvilágban bárhol, kiállításon, vásáron, vagy egyszerűen köztéren vagy épületben nagykanizsai terméket lát? Egyáltalán, mit érez a GE világbirodalom tagjaként?

- Huszonkettedik éve dolgozom a TUNGSRAM-ban. Számítalan munkakört töltöttem be azóta és elmondhatom, nagyon jól érzem magam. Az életem a gyárhoz, a TUNGSRAM-hoz, pontosabban a 90-es években már a GE-hez is kötődik. Humán beállítottságom révén azt gondolom, nem véletlen, hogy én töltöttem be az emberi erőforrás vezetői posztot. Nagyon szeretek emberekkel foglalkozni, jó, ha problémáinkat képesek vagyunk megoldani. Nagyon büszkén szoktam mondani ismerőseim, barátaim körében, hogy a világ egyik legjobb - ha ugyan nem a legjobb - vállalatánál dolgozom. Ugyanis a pénzvilág '96-os megítélése szerint világelső a General Electric. Nagyon sok új módszert lehet itt megtanulni, korszerű vezetési ismeretekre lehet szert tenni, amelyek más vállalatoknál nem ismertek. Naponta új kihívásoknak kell megfelelnünk, s egy global-teamben, egy világméretű csapatban játszani kell nagyon megtisztelő és felemelő érzés.

Termékeink az elmúlt években a világpiacra mérettettek meg, így munkánk is közvetlenül a világpiac követelményeinek felel meg, s bízom benne, hogy a munkatársaim is hasonlóképpen érzik a kihívást. Nekem, a munkavállalónak kell naponta bizonyítanom, hogy „munkám nélkül az eredményeitek szerényebbek lennének”. Ez a varázslat jelenti a GE örök megújulását, a dolgozó és munkáltató kölcsönös biztonságát.

Szabolcs András

AZ ÚJ HÁZ IS MEGÖREGSZIK



Opel Károlyt - ahogyan ez már akkoriban a jó házaságokban szokásos volt - nem sokkal élte túl felesége. Turtsányi Anna Júlia igazi nagyszőnyeg volt. Amíg férje inkább a közelettel foglalkozott, ő minden energiáját gyermekei felnevelésére, a család összetartására fordította. Gondja volt arra is, hogy a gazda távollétei alatt a műhely alkalmazottai rendes munkát végezzenek.

Őt már csak hét gyermeke (Augusztus leánya egy évvel korábban halt meg), négy menyje, két testvére és hét unokája gyászolhatta. Temetéséről három fia is hiányzott, Ödön és Jenő a harctéren, Ernő akkor már orosz hadifogságban volt.

Leink úgy tartották, ha egy család egyszer gyászruhát ölt, nehezen vetkezik ki belőle. Opel Károly 1915. III. 18-án, Augusztus leányuk 1916. III. 12-én, az özvegy 1917. II. 19-én, Géza fiuk 1917. X. 21-én halt meg és Géza leánya, Annuska is hamarosan követte édesapját és nagyszüleit.

Az Opel, akkor már Opel család harmadik magyarországi nemzedéke szétszóródott az országban. Egyedül Ödön maradt Keszthelyen, aki a harctérről hazatérve folytatta ipari tevékenységét. Az Opel műhely jó hírét megalapozta annak közel száz éves fennállása alatt végzett jó munkája. Ahogyan a Balaton keleti öble körüli és a Zala-völgyi földbirtokosok egymást követő nemzedékei megörökölték őseik vagyonát, azzal együtt megörökölték örökhangjuk kocsisait is. Mintahogy a kocsisok is apjuktól örökölték a kocsiságukat, vagy azok nem élvén, elődeiktől vették át a gyeplőt és az ostort. Azokkal együtt azonban megörökölték annak tudását is, hogy leginkább a keszthelyi Opel műhelyben érdemes kocsit, lószerszámot, nyeret javíttatni, vagy újat vásárolni, mert ott készítik a legjobbkat. Nem a hercegek, vagy gazdatisztjei, nem a földbirtokos döntötte el, hogy hol érdemes dolgoztatni, hanem a kocsis, aki minden nap foglalkozott a lószerszámmal, a kocsival. A megbízható munkán kívül jó szolgálatot tett az iparos jó szava is.

Az sem megvetendő dolog, hogy a főnök jó szavain kívül jó példáját sem sajnálja az arra járó lóval, kocsival foglalkozó ember társától.

Már korán hajnalban felkiáltják a gazdát a hercegi fogat lovat it lejáratozó kocsisok „Zuppel úr” kiáltásai. Ki tudja hogyan lett a 100 év előtti jó Opel névből „Zuppel”. A kiáltásokra a gazda maga szolgáltatja a reggeli szertartást: kezében a talpatlan poharakat, hóna alatt a „papramorgós bundapállinkás butykost” hozza. Ritkán, csak távollétében helyettesíti őt az első segéd.

Az első világháború után az Opel műhely fénye még változatlanul ragyog, de már jelentkeznek az első gondok is. A külső szemlélők még nem észlelhettek semmit azokból a körülményekből, amik lassan felőrölték fennállásának századik éve felé közeledő iparos cég alapjait. A harctéren lévő gazda távollétében is működött a műhely, a nagy raktárkészletek lehetővé tették a megrendelések békebeli színvonalú kielégítését, a munkadíjban azonban nem érvényesítették az anyagárak emelkedésének mértékét, és nem is a régi minőségben. A család készpénzvagyonát hadikölcsönökbe fektették. A harctérről hazatért gazdát emiatt egyre maga-

sabbra tornyosuló gondok gyötrik. A rohanó infláció értékteleníti részvényeinek, hadikölcsönkötvényeinek értékét. A még értékálló pénzben befizetett életbiztosítások lejáratukkor már csak egy gyufaskatulya árával érnek fel. A pénzromlás már akkora, hogy készpénzfizetés helyett bűzában való törlesztést vezet be. Értékes dokumentuma ennek az időnek a másolatban csatolt 1922. VII. 27-i elismervény. Ez a „valuta” sem prosperál sokáig, mert a búza világpiaci ára mélyre zuhant. A fokozódó inflációt akkor sikerült ugyan a pengőre való áttéréssel megállítani, de a készpénzvagyon pótolhatatlanul elveszett.

A pénzromlás megszűntével a lassan normalizálódó üzletmenetet újabb kihívások érik. A motorizálódás előre haladásával csökken a kereslet a lovaskocsik és a lószerszámok iránt. A régiek javítása pedig nagyon szerény jövedelmet biztosít. Ezzel egy időben Keszthelyen is és a környező városokban is megnövekedett a kocsigyártó és szíjgyártó iparosok száma. Jó iskola volt az Opel műhely; aki segédként ott szabadult fel, az mesterként is megállta a helyét. A keszthelyi Opel műhely a gazdasági recesszió következtében kénytelen alkalmazottainak számát leépíteni s ezáltal, közvetve ugyan, saját konkurenciáját kiépíteni.

A nehéz gazdasági helyzetekből csak újjátállal lehet kilábalni, keresni kell az új lehetőségeket. Opel Ödön annak idején, mint vándorlegény, dolgozott a híres Nesseldorfi Kocsigyártó cégnél. Ott ismerkedett meg a kocsifényezés és kárpitozás legmodernebb munkafolyamataival. Meghaztatja a legújabb kocsifényező gépeket, festékeket és fejleszti a műhely ilyen irányú részlegét. Minden pénzüke időben nagy a kereslet a régi eszközök felújítása iránt. Egyre több környékbeli földbirtokos vált át lovasfogatról autómobilra, de nem mindegyiknek jut pénz újra. Ezeket a használt autót karbantartó újjáak a megbízható jó munkát végző Opel műhely. No persze csak a karosszériát és a kárpitozást, mert motorszerezésre nem vállalkozik. Nagy kár, hogy Németországi vándorútja során nem jutott el Adam Opel, névrokonának, autógyárába. Talán az ott tanultakkal és a névrokon segítségével - igaz, elég nagy fáziskéséssel - elindíhatta volna a hazai autógyártást. Még így is a klasszikus kocsigyártással, gépkocsi fényezéssel, autós és bútor kárpitozással jó esélye lehetett volna helyre hozni a család gazdasági helyzetét, de a egyre mélyülő gazdasági válság minden erőfeszítését semmivé tette.

Opel Ödönt érte annyi társadalmi megbecsülés, mint felmenőit: megválasztották a város képviselőtestület tagjává, sőt előjárói tisztséget is betöltött. Általa már a család harmadik nemzedéke szolgált a várost. Az Osztrák-Magyar Bank 1916. II. 16-án az érdekeltségi körébe tartozó Keszthelyi Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagjává választotta. Vezetőségi tagja volt az Ipartestületnek, elnöke az Evangélikus Egyház Zala megyei Számvivőségének és az ő gondnoksága alatt épült fel a keszthelyi evangélikus templom.

Apjával ellentétben ő idejének nagy részét a műhelyben tölti. Mindinkább gondterhelten ül a négy lábú „facsikóra”. (Szíjgyártó szerszám, négy lábú, keskeny hosszúka pad, aminek az elején ki-

emelkedő fából készült satu van, a bőr befogására, ez adja hasonlóságát a kis csikóhoz). A finomabb főúri lószerszámokat mindig maga készítette és javította. Gyors, gyakorlott keze alól kikerült szerszámok minden kritikát kiálltak és minden dicséretet megérdemeltek. Ez a munka megnyugtatta. Gondjai azonban egyre terhelőbbek. Mi lesz az akkor már száz éves műhely folytatásával, ha kiesik az ő kezéből a szerszám? Andor fia nem hajlandó azt folytatni, Vilma leánya szívesen folytatná, de hogyan vezessen olyan ipart egy nő, ahol kocsisokkal és sofőrökkel kell tárgyalni és azok kegyén múlik, hogy akad-e megrendelés.

Gondjai közepette, nagy anyagi megterheléssel, mind a három gyermekének kezébe diplomát ad. Andor fiából gépészmérnök, Vilma és Éva lányából agrármérnök lett. Vilma a Szegedi Tudományegyetemen tanári, Éva a Szarvasi Evangélikus Tanítónőképzőben tanítónői diplomát is szerzett. Gyermekének álláshoz juttatása is komoly gondokat okozott.

A műhely munkájának végzéséhez anyagot kell beszerezni és azt csak készpénzért adják, az elévült munka bérét behajtani szinte több időbe kerül, mint elkészíteni. Az agrárágazat egyre nehezebb helyzetbe kerül. Gyakran kénytelen természetbeni fizetést elfogadni. Tűzifával, fél sertéssel, borral fizetnek megrendelői, akik bőven akadnak. Halála után hátramaradt üzleti könyveiben megtalálható szinte valamennyi környékbeli és zalavölgyi földbirtokos számlája, köztük szép számmal ki nem egyenlítettek is.

Gondban, gyötörődésben telnek el napjai. Eletének utolsó és egyben legnagyobb öröme lehetett, amikor az ő egyházgondnoksága alatt felépített templom oltárához vezette Vilma leányát, hogy öt jövendőbeli férjének kezére bízassa.

Huszonöt nap sem telt el utána s 1939. február 22-ének hajnalán már hiába hangzott el a Georgikoni utca, akkor 5. számú háza előtt a hercegi uradalom jártató kocsisainak szájából a „Zupple úr, Zupple úr” kiáltás, már nem volt, aki kihozza a megszokott pálkás butykost és a szívárványszínűvé vált kupicákat. Az éjszaka, agyvérzés következtében meghalt a gazda és a 109 év alatt mindig kinyíló kapu ezután már mindig zárva maradt. Oppel Ödön után már nem lépett új gazda a műhely élére.

Az evangélikus templomban ravatolták fel és onnan kísérték utolsó útjára családtagjai, az evangélikus egyházmegye esperese, a helybeli lelkész, a római katolikus plébános, a református lelkész, a városbíró, a képviselőtestület tagjaival, az Ipartestület vezetőivel, iparos tsársai és a város polgárainak nagy sokasága. A Szt. Miklós temető elején lévő családi sírboltba temették.

Testvérei közül Jenő az akkor Pázmány Péterről elnevezett Budapesti Tudományegyetemen szerzett bölcsész doktorátust. Egyetemi éve alatt a báró Podmaniczky családnál nevelősködött diplomája megszerzése után előbb a késmárki evangélikus lyceumban, majd a ceglédi állami gimnáziumban volt tanár, hét történelmi tárgyú értekezése jelent meg könyv alakban. 69 éves korában Cegléden halt meg, ott is temették el.

Ernő érettségi után jogi egyetemre jár, de azt nem fejezi be. Postatisztiként a távközléshez kerül. Bejárja az országot Zinóváraljától Brassóig, Mórmarosszigettől Fiuméig. Soproni postaigazgatóként hal meg 83 éves korában. Két leány gyermeke volt, mindkettő hivatásos katonatiszt felesége lett.

Imre már általános iskolás korában kitűnt festői képességeivel, a Budapesti Rajztanárképző Főiskolán szerez diplomát és a Fasori Evangélikus Gimnázium tanára lesz. Onnan megy nyugdíjba. Egyetlen leánya repülő őrnagy felesége lesz. Imre Budapesten hal meg 85 éves korában. Több evangélikus templom oltárképét festette meg.

Eszter evangélikus lelkészhez megy feleségül, két fia született. Korán övezegységre jutott. A kőszegi Ev. leánygimnázium kollégiumának gondnoknőjeként ment nyugdíjba. Siófokon halt meg 89 éves korában.

A család harmadik nemzedékének legfiatalabb tagja; Dezső postatiszt lett, követve Géza és Ernő bátyjainak példáját. Két leánygyermek született Márta és Denise (ugyan ki választhatta a kisbaba számára a finomkodó „Döniz” francia keresztnévet?). Dezsőt 1945 márciusában, ismeretlen körülmények között, utcai baleset érte, nyílt lábtöréssel került a Rókus kórházba, ahol antiszeptikumok hiányában vérmérgezés következtében meghalt.

Oppel Ödön halála után özevgye az ipart nem folytatta; a műhely követeléseit behajtani - az érvényben lévő és az

agrárágazatot védő moratórium miatt - nem tudta, a tartozásait azonban rendeznie kellett, ezért a nagy lakóház és az udvari műhelyek felét eladta, magának a nyugati, még ma is fennálló lakrészt tartotta meg.

A ha) Oppel fiúnak csupán egy fia és nyolc leánya született. Mivel annak az egy fiúnak: Andornak csak leányai születtek, az 1830-ban bevándorolt Opel-Opel család, az ő halálával fiágon kihalt. Archaizálva azt írhattam volna, hogy a család fiágon kihalt, az ősi Opel címet, kék mezőben ezüst csákyt ábrázolt, befelé fordíthatta. Ma már a család negyedik nemzedékéből csak öt nő él, csak kettő viseli az Oppel nevet.

Oppel Vilma, aki férje harctéri szolgálata, majd szovjet hadifogsága alatt az üldözött zsidó gyermekek megmentésére Szehlő Gábor evangélikus lelkész által alapított és üzemeltetett „Pax”, vagy más néven „Gaudiopolis” gyermekotthonban vállalt állást, annak államosítása után, három fiával édesanyjához a „régí házba” költözött. Előbb Kőszegen az akkor még egyházi mezőgazdasági leánygimnáziumban kapott tanári állást, majd áthelyezték a keszthelyi Nagyváthy János Mezőgazdasági Technikumba. 1954-ben a Keszthelyi Mezőgazdasági Főiskola adjunktusa. Doktori disszertációját a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészkarán védi meg. A Keszthelyi Agrártudományi Egyetem megalakulása után egyetemi docensként oktatja a Növénytan Tanszéken a növényélettant. Az Oppel család negyedik nemzedéki tagjaként folytatva a családi hagyományt, a város képviselőtestületének tagjává választják. 1970. év végén nyugdíjba megy. Életútjának során - a szegedi egyetem kivételével - minden olyan oktatási intézményben, amelyikben valaha tanult, tanárként is visszatérhetett. Halála után férje maradt az ősi házban s hogy a város szolgálatából az Oppel család egyetlen nemzedéke se maradjon ki, legidősebb fia András a „Nagyváthy János” Mezőgazdasági Szakiskola tanára, János a Pannon Agrártudományi Egyetem Keszthelyi Georgikon Mezőgazdasági Tudományi Karán a Növényvédelmi Intézetben kandidátus, egyetemi docensként tanszékvezető, legkisebb fiának dr. Szabolcs Istvánnak felesége pedig a város Vörösmarty utcai óvodájának vezetője.

Johan Carl Anton Opel hamburgi szíjgyártó és nyerges vándorlegény magyarországi leszármazottainak ötödik nemzedékében huszonnégyen éltek meg a felnőtt kort és a hatodik nemzedékből negyvenkilencen nőttek fel. A leszármazottak ma már annyira szétszóródtak, nemcsak az országban, hanem Európában is, hogy a hetedik nemzedék számát, neveit összegyűjteni már nem lehetett. Azok között, akiknek életére sikerült rálátást nyernünk, vállalkozókat, kereskedőket, vendéglátókat és szellemi foglalkozásúakat találtunk, de egyetlen iparost sem. Nem vették figyelembe ősiük szavait: „Mint iparos fel tudtam tisztességesen nyolc gyermeket nevelni, mit nem tudtam megtenni, ha hivatálnok lettem volna.” Igaz, utódai közül, kettő kivételével, ezek Oppel Eszter gyermekei, a Schádok voltak, nem nevelt fel négy gyermeknél többet.

Ernő két unokája zenei pályán helyezkedett el. Klára csellóművész, Katalin kottarajzoló lett.

Imre unokái közül az idősebb fiú műszaki pályát választott és hazát is cserélt, 1956-ban áttelepylt Németországba, kisebbik fia agrármérnöki végzettsége után szakmérnöki képesítést is szerzett és egy nagy japán növényvédőszer gyárnak Dunántúl-i képviselője. O Liscsinszky István a családi hagyományok kutatásának, ápolásának legnagyobb híve. Enikő nővére, kinek egyetemi tanár férje korán elhalt, tisztviselőként ment nyugdíjba. A húguk Gyöngyvér igen korán özevgyült meg, gyógyszerárban dolgozva négy gyermeket nevelt fel. Eszter idősebb fiából tanító, a fiatalabbikból evangélikus lelkész lett. Jenő Komáromban, Ottó Siófokon élt, mindketten ugyanazon a napon haltak meg. Mindkettőjüket népes család búcsúztatta.

Dezső mindkét leányát Márta és Denise is férjhez mentek és hivatalnokként dolgoztak. Mindketten Budapesten élnek.

Az öreg ház áll még a Georgikon utcában. Udvarán már nem szorgalmaskodnak, zajonganak az inasok és a segítők, a félház utcai lakását nem verik fel vidám lármájukkal a gyerekek. A ház vakolata máladozik, ablakainak mázolósa lepattogzik. A száz évet megélt cégtáblát, közepén a kecses formájú bricskával, már régen levették. A háznak ma már csak egy nevezetessége van: néha egy szép hosszúszerű sárga szibériai fajtájú macska szemlélődik valamelyik ablakából.

Berentés Tamás

NYOLC ÉV A SZÖGESDRÓTOK ÖLELÉSÉBEN



A szerző háborús regényének nyolcadik része

Az, aki nékem Ivanov történetét elmondotta, annak egykori rabtársa, barátja volt. Ő a következő tanulságot vonta le maga és mások épülésére: Ivanov akkor járt volna el helyesen, ha a gyereket megöli. Akkor ez nem tudta volna őt elárulni. A barátja erre nem gondolt, vagy ha igen, akkor ezt megcselekedni nem volt képes. Ez aztán vesztét is okozta.

De térjünk vissza most személyes sorsomhoz.

Azóta is a kisvasúti síneket járom, viszonylag jónak mondható a sorsom. Összeszokott a kis létszámú csapat, válogatott emberek. Sokszor egy egész napot is kínlódunk, ha mozdonyt kell a sinre tenni. Ez igen bonyolult eljárás. Ekekkel, emelőrudakkal, csigákkal, kötelekkel bizony nehezen megy. Ráadásul ilyenkor a pálya is súlyosan rongálódik. Szerencsénkre ez ritkán fordul elő.

Hetek, hónapok telnek... 1951 márciusában járhatunk, amikor az irodába szólítanak: készüljek fel indulásra, másnap reggel álljak készenlétben.

Búcsút vettem Bubán Jánostól és megkértem, ina hazajut értesítse családomat arról, hogy életben vagyok és jól megy sorom.

Másnap reggel összeállt az etáp, és érdekes felfedezésre jutottunk: a 8-10 fős csoportban egy köztörvényes elítélt sem volt. Valahányan politikai okból kerültek a GULAG ölelő karjai közé, és a hírhedt 58. §-sal büszkélkedhettünk.

Netán véletlen is lehet, nem sokat töprengtem rajta. Inkább az érdekelt volna, hogy még északabbra kerülök-e, vagy sem. A sarkkörtől már így sem voltam túlságosan távol - persze az ottani mércével mérve - így nem sok kedvet éreztem ahhoz, hogy még távolabb kerüljek. Ám csakhamar beláttam, hogy ez a latolgatás is teljesen hiábavaló: sorsom alakulására vajmi kevés befolyásom van. Érdekesség kedvéért: a Palom nagyjából Helsink magasságában volt.

Ismét csak gyalogmenetben indultunk visszafelé, a már ismerős akiokban találva éjszakai menedéket. Az elosztóláger után Szolikamaszk következett. Ott is várakoztunk egy-két hetet, a körülmények éppolyan nyomorúságosak voltak, mint két évvel ezelőtt.

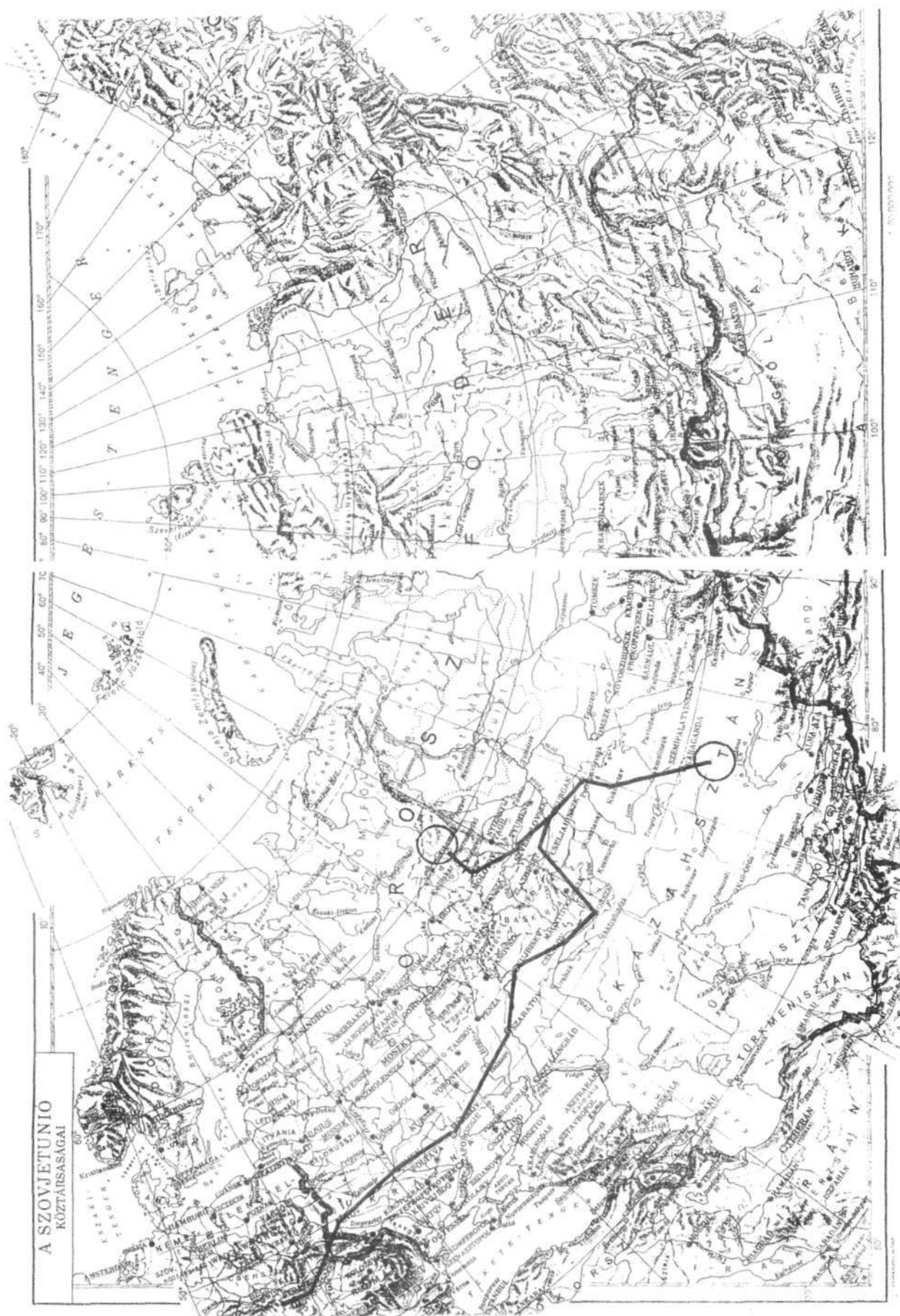
Egy reggelen kitereltek a pályaudvarra - ekkor már százan is lehettünk - és beszálltunk a számunkra kijelölt vagonokba. Nagy vagonok voltak, szokás szerint négy ketreccel, középtűt az őrség, meg egy dobkályha. Ez utóbbinak melegéből vajmi csekélyke jutott számunkra.

Itt már valóban elgondolkodtató volt: hogyan lehet, hogy mind „58-asok” voltunk? Ez meg is látszott a „társaság”-on, - ha ez a toprongyos, látszólag szedett-vedett banda egyáltalán nevezhető volt társaságnak... és mégis: két-három nap után, amikor a kezdeti általános bizalmatlanság már felengedőben volt, kiderült mindenki számára, hogy mi - minden látszat ellenére - társaság vagyunk, és nem bűnözők; legalább is egymás szemében nem voltunk azok.

Szerencsénkre tavaszodott, s bár az éjszakai órákban meglehetősen hideg volt, nappalra megenyhült a hőmérséklet. A vagonon belül a hangulatra a várakozás volt jellemző; egy kicsit - még, ha tagadja is - mindenki reménykedik abban, hogy most már végre egy jobb lágerbe kerül. Mondjuk, valami melegebb vidéken egy mezőgazdasági lágerbe, ahol hozzájuthat némi többlet élelemhez. Az illetén remények aztán rendre szétfoszlottak ... kiderült, hogy ott, ahol az ember eledig volt, az volt a jobbik.

Az utazás talán egy hétig tartott. Egy este megálltunk, a vagonatunkról hallhatóan lekapcsolták az utolsó kocsikat, amelyekben utaztunk - nyilván mellékvágányon maradtunk most már reggelig. Őreink kiszálltak, az ajtót kívülről lezárták, és csak a réseken beszűrődő fény - a két vagon kívülről ráirányított lámpák fényébe állították - no meg a fel-alá sétáló őr lépteinek ütemes kopogása árulta el, hogy nem vagyunk azért magunkra hagyatva. Az állandó őrizetet azonban annyira megszoktuk már, hogy ez senkit nem zavart... Csakhamar álom jött a szememre. Utolsó gondolatom az volt, hogy másnap reggel úgyszólamint kiderül, hogy hol vagyunk... aztán majd meglátjuk, mit hoz a jövő...

Amint elszenderedtem, máris éktelen dörrenésekkel hozták tudomásunkra - nyilván az őr puskájának tusával megdöngölte a vagon oldalát - ébresztő kutyák! „Sztavajtye szúki!!!” - ez



szokott az egyezményes felhívás lenni reggelente, a lágerben is így ébresztik az embert (embert?), már észre sem vesszük.

Elgémberedett tagjainkkal, az éles napfénytől hunyorogva lekászálódunk a sínek közé.

Sorakozó ötösével, névsorolvasás, formulárok átadása stb. stb, ahogyan ez már lenni szokott. Eltartott vagy egy óráig-

Végre elindultunk. „Pirjot, sagom mars!”, itt már kutyák is vannak, de kit zavar ez? Az állomás épületében felirat hirdeti a város nevét: Csurbáj Nuri. Visszatértem tehát a Szelek Országába, ahonnan jó két éve elindultam: Kazahsztanba.

Hát nem mondhatom, hogy repestem az örömtől.

De nem is kérdezte senki.

VII.

Politikai elitáltak között. Házakat épít a 28-as brigád. Bota Árpád tiszteletes úr. Ismét mosómedve lesznek. Gondolatok a lágeréletéről.

Amikor - 1951 áprilisában - Csurbáj Nuri vasútállomásán felsorakoztunk, majd hátratett kezekkel nekiindultunk a várostól jókora távolságra fekvő lágerhez vezető útnak, még csak nem is sejtettem, hogy ez lesz számomra az utolsó, az ötödik kényszermunkatábor... jó nyolcéves GULAG-béli pályafutásom során. Honnan is tudhattam volna, hogy innen az „etáp” engem már Nyugat felé viszen?? Nem tudhatta ezt akkor senki, még a Generalisszimusz sem - akinek egyébként egészen másféle szándékai voltak velünk. Talán nem felesleges elmondanom, hogy én - mint külföldi, politikai elítélt, a kiszabott 10 évem letöltése után a számomra kijelölt körzet határain belül kereshettem volna magamnak munkát, s körzetemben éltem volna le hátralévő éveimet. E körzet engedély nélküli elhagyása egyet jelent újabb elítéléssel. Ami engem illet, erre felkészült voltam, a hazatérésnek mégcsak a halvány reménye sem élt lelkemben. Egyetlen törekvés vezetett, az, hogy még hátralévő éveimet túléljem. Ha valaki - mondjuk az Őrangyalom - azt súgta volna akkor a fülemben: Ide figyelj Tomas Sztepanovics! Te kb. 750 nap múlva ebből a lágerből elindulsz és mintegy 930 nap múltán leszállsz a Keleti-ben, hogy ünnepelni fogod a 3-as wimbledoni győzelmet... azt mondtam volna Néki: Napszúrást kaptál derék Őrangyal - és igen aggódom miattad.

Megyünk tehát szépen, ötösével és hátratett kezekkel, az örök noszogtatását „Pattyinisz!! Szukkin szín!!” - zárkózz fel, kutyák kölyke! - teljességgel figyelmen kívül hagyva... ez a dolguk, hadd ordítozzanak. Megyünk tehát a láger felé, melynek őrtornyait már messziről felismeri a közülünk való.

Jókora tábor, meg kell hagyni, ekkorát még nem is látam. Valóságos város a maga számtalan barakkjával, a végtelenbenyúló, őrtornyaival ékes kerítésével.

Megállunk a kapu előtt, nagy felirat hirdeti, hogy itt a munka „becsület, hősiesség és dicsőség dolga!” Ezt már tudjuk régóta, bár szerintünk inkább az „Éhség, megalázottság és a testi-lelki elnyomorodás” szavak illenének e lelkesítő felhívás keretébe.

Alltunk a kapu előtt, ma|d vezényszó hangzik föl: „Szagyisz!!” és leülünk a fagyos földre.

Körülöttünk, ameddig a szem ellát, sehol egy fa, de még bokrot se látni. Végtelen síkság mindenütt, a horizontot csak a távoli város szürke körvonala bontja meg.

Hideg van, az erős szél behatol szakadozott vattakabátom résein. Fázom. Az őrseg is igyekszik minél hamarabb átadni a transzport átadásán. Az átvéőknek már nem annyira sürgős, ők mindent alaposan átnézik, átszámolnak. Szerencsére nem vagyunk túl sokan, mintegy másfél óra alatt átessünk a szokásos szertartáson.

Felállunk ismét ötösével, s a sorok vezényszóra előrelépnek. Ha darabszám szerint megvagyunk, akkor jön a formulár szerinti átvétel: névszerint szólítanak minket, a vezetéknévünkön. Akit szólítanak kilép és keresztnévét, atyai nevét kiáltja. Majd következik a kontroll, két kérdés, erre kell választ adni: az ítélet törvényi paragrafusa és időtartama. Esetemben: „Ötvennyolcas - tíz év!” kiáltom és előre léphetek ismét. A legutolsó aktus következik, a motozás.

A rutinos őrsemélyzet végigtapogatja rongyos gúnyánkat, leveteti fejünkről a sapkát, vagy bakancsunkat. Ha akarja pőrére is vetköztethet - eső, szél, havazás: nem számít Sokakkal letolatják a nadrágját, másoknak belenéznek a szájába. Minden vágó, szűrő alkalmatosságot elvesznek, még a varrótűt is. Amit találnak félredobják: jókora halom gyűlik össze a mindenféle kacatból: fémfűrészlapból barkácsolt kés, törött tükörek darabja, üvegcserep, bádogból való doboz, szemüveg... csupa veszedelmes, gonosz tárgy. Ölni is lehet velük, tehát el kell venni.

Végre bejutunk. Hatalmas térségen álltunk meg, ahol már a tábor belső adminisztrációja tette a dolgát. Megkaptuk beosztásunkat. A 28-as brigád tagja lettem, kezemben kevéske motyómmal megindultam kijelölt szálláshelyem felé.

A barakk csaknem teljesen üres volt, csak a „dnyevalnij” a napos volt ott, aki takarított. Ez aztán megmutatta a helyemet, és már kolompoltak is ebédre. Éppen ideje volt, már jócskán éhes voltam. Hatalmas volt az étkező, egyszerre többszázan is elfértek a hosszú asztalok mellett. Egyébként a lágerrend szerint a brigádok meghatározott sorrendben mehettek az étkezőbe, ahol helyüket elfoglalják. A brigádvezető és két bizalmi embere tálcákkal a kiadóablakhoz megy, ott átveszi a tányérokba kiadagolt levest, valamint naponta egyszer a kását és a kenyeret, amit aztán a brigádvezető személyesen oszt szét embereinek. Amilyen sorrendben ülnek, olyan sorrendben kerül az étel a tálcáról eléjük. A kenyér ugyanígy: sorban, kinek milyen jut, kifogás nem emelhető.

Már itt meg kell mondanom, hogy ez volt az első lágerem, ahol ezt a szabályt be is tartották. Persze itt is loptak, itt is voltak kivételek és kivételezettek. Ám ezt a részrehajlást nehéz a szemükre vetni, hiszen a világon mindenütt így mennek a dolgok. Mindég voltak és lesznek is ügyesek és náluk is vannak még ügyesebbek. A hármas jelszóból: Egyenlőség - Testvériség - Szabadság talán az első az, amelyiknek megvalósulására legkevésbé számíhattunk.

Mi, akik csak aznap érkeztünk, együtt ülhettünk az asztalokhoz. Megkaptam a levest, kenyeret és a kását: csodás volt, jó egy hét telt el azóta, hogy meleg ételt nyelhettem volna. A szakács jól megmérte a levesünket, mely ha nem is volt valami sűrű - illet csak álomban kaptunk - de a káposztán kívül, még néhány krumpli darabja is úszott benne,

Amíg a brigádunk meg nem jött, körbejártam a zónát, jövőendő otthonomat. Látszólag semmiben nem különbözött az előzőektől. Már nem tudom hány barakkból állhatott, de óriási volt. Mértani rendben sorakoztak egymás mellé és mögé az épületek, ezek számozottak voltak. Egy-egy barakkban négy brigádnak volt helye, egyenként 25-30 emberrel. Az egymást derékszögben keresztező utak fókuszában, a láger közepe táján szabadon hagyott térség szolgált a létszámmellenőrzés rituális szertartásának elvégzésére. Innen széles, és egyenes út vezetett a kapuhoz, ahol a kettős sorompón át vonultak munkára a rabok ezrei nap mint nap.

Növényi életnek itt sem volt nyoma, még egy árva fűszálat sem láttam sehol.

Mire beesteledett és megérkeztek jövőendő brigádtársaim, világossá vált előttem, hogy itt kizárólag politikai okból elítélteket tart fogságban a rezsim. De nem volt világos, hogy mi oka lehet ennek... Szolzsenyicin szerint Bérja ötlete volt a po-

litikaiakat elválasztani a köztörvényesektől; éspedig azért, hogy ez utóbbiakat a szovjet rendszer ellenségei ideológiájukkal meg ne fertőzhessék. Magyarán: a még javíthatókat megóvják a javíthatatlanoktól. Ez utóbbiaknak elhalása, a közönséges bűnözőknek pedig a megjavítása, munkára való nevelése volt kívánatos.

Bárhogyan is volt, Bérija elkövette életének talán egyetlen jó cselekedetét. Majd hat évet töltöttem a köztörvényes bűnözők között eleddig, így hát valóságos felüdülést jelentett nekem ez a változás.

Külön öröm volt számomra az is, hogy e láger lakói között sok igen művelt, érdekes ember akadt. Néhányukkal barátságba kerültem, tanultam tőlük. Természetesen, az elítéltek túlnyomó része egyszerű ember volt, akiket a szomszédjuk jelentett fel, mert a lakásukra pályázott, vagy egyszerűen a Szervek előtt jó pontot kívánt szerezni. Igen sok volt közöttük a bal-ti államokból való. Azután az ukrán nemzetiségű, no meg azok, akik a németek fogságába estek.

Az elmondottak okán érthető, hogy ebben a lágerben ismeretlen volt a lopás: emlékeztem, hogy amidőn érkezésemkor a napos bevezetett a barakkba és helyemet megmutatta, milyen szokatlan volt számomra, az itt-ott őrizetlenül hagyott személyes holmi, sőt egy-egy darab kenyér látványára...

Jól emlékezem arra, hogy amikor 1 952 évtől bevezették az anyagi érdekelttség rendszerét - havi 20-30 rubel javadalmazást kaphatott teljesítménye arányában, aki *erre* rászolgált, s ebből egy kevés kenyeret, mahorkát, cukrot vásárolhatott a lágerbéli kintinban - egy napon az étkező ajtaján napokig függött egy ötrubeles bankjegy, hogy aki elveszítette - elviheti.

Ami számomra visszataszító volt, és jellemző: a gyakori politikai gyilkosság. Volt *erre* példa bőven: örmények és azeriek, oroszok és ukránok között. Avagy kiderült valakiről, hogy besúgó: „sztukács”-nak, kopogtató-nak nevezték azokat, akik a láger politikai tisztjét szolgálták, ennek sorsa beteljesedett, menthetetlenül megölték.

A brigádvezetőnk az ukránok közül jelölte ki az adminisztrációt. A parancsnokság ebbe nem igen avatkozott bele, számukra a munka, a tervteljesítés volt a fontos. Nevére már nem emlékezem. Meglehetősen szép számmal voltak közöttünk ukránok, akik a háború alatt a németek ellenőrzése alatt és azok irányításával a bolsevikok ellen küzdöttek az önálló Ukrajna megteremtéséért. (Félszáz év fog még eltelni, míg ez sikerül nekik.) Vezérüket Bendersa néven ismerjük. Még 1 947-48 évben is talpon voltak az ukrán erdők mélyén partizánjaik, míg nem a felkelés lassan elvérzett és a túlélők az NKVD kezébe kerültek.

Így aztán egy ukrán nemzetiségű, egykori partizán brigádjába kerültem, és sem jobb, sem rosszabb dolgom nem volt közöttük, mint bárkinek a brigádban.

Brigádunk, a 28-as építőbrigád volt. Egész nyáron, ősszel egy félig-meddig már lakott, új lakótelep bővítésén dolgoztunk: bővült a város. A felszín alatt szénét találtak, finom fekete szénét, s az ide telepítendő majdani bányászok számára készültek sorban a lakóházak.

Méltó a megemlékezésre az a módszer, ahogyan ez az építkezés lezajlott, ezért most röviden elmondom:

Finnországi háborús jóvátételeként komplett faházak - családi házak - százai érkeztek vasúti kocsikban Csurbáj Nuri vasútállomásra. A vagonokat a finnek indították útnak, a házak elemei számozott csomagolásban, jegyzéken felsorolva, az összeállításhoz rajzokkal ellátva, leltár szerinti példás rendben tették meg több ezer kilométeres útjukat a célállomásig.

Ott aztán elérte őket is a sorsuk: részévé váltak a nagy Szocialista Munkaversenynek, amely alatt a tökéletes káoszt, a hozzá nem értést, a lelkiismeretlen munkát, a gátlástalan hárcsot kell érteni.

A vagonokat fegyencek rakták ki az ott sorbanálló - részben lapos rakfelületű, részben billenthető rakfelületű - tehergépkocsikra. A gépkocsivezetők teljesítménybérben dolgoztak, tehát érdekelték abban, hogy minél több fordulót tegyenek meg műszakonként. Ezért a rakodó brigád néhány csomag mahorka ellenében hajlandó volt megmutatni, hogy maga is képes igazi sztahanovista módjára dolgozni. Egyszerűen feldobálták a gondosan csomagolt elemeket a kocsikra, a munkaterületen pedig egy másik, ugyancsak „beetett” brigád lehányta őket az anyaföldre.

Ezzel a módszerrel néhány hét alatt több száz lakóház elemeit kiszállították a helyszínre, de abban nem volt köszönet. Amikor a végeláthatatlan halmazból szét kellett válogatni a számozott és egymáshoz pontosan illeszkedő elemeket, a csőd teljes volt. A kétszintes, összkomfortos családi házak üvegezett, mázolt, fényezett állapotban, gondos csomagolásban érkeztek, és pontos, szakszerű munkával kellett volna őket felépíteni. Ahogyan aztán itt összetakoltuk őket, az minden volt, csak nem szakszerű munka: kitört ablakokkal, repedezett lépcsőkkel, hiányos konyha és fürdőszoba szerelvényekkel (mert jórészt ellopták a fényes csaptelepeket, mosdó és WC kagylókat) ezek a jobb sorsra érdemes házak siralmas látványt nyújtottak.

Ám a lakótelep minden bizonnyal határidő előtt elkészült, és nagy csinnadrattával adták át a szocialista építés újabb adalaként. Azok, akik beköltözhetek egy-egy ilyen házba, hát boldogok voltak, s előbb-utóbb lakhatóvá tették vadonatúj otthonunkat.

Beköszöntött a tél, ami itt igen kegyetlen az állandó, erős szél miatt. A láger vezetősége, de a városé is nyugtalan volt az építési tervben előállt lemaradás miatt: néhány emeletes lakóház nem készült el, és ebből még komoly baja származhatott valakiknek. Így aztán nem hagytuk abba a külső munkákat: mínusz húsz-harminc fokos hidegben folyt az alapozás, falazás. A habarcsot hiába melegítettük, az nem kötötte meg a bedolgozott terméskövet, téglát. Ezt csak a vak nem látta. A civil építésvezető fejvesztve rohagált fűhőfához; a parancs az volt, hogy nincs megállás.

Kegyetlenül hideg volt. Az alapozáshoz csákányoztuk a kőkemény talajt, a csákány éle szikrázott és kicsorbult, miközben csak kis morzsákat vajt ki egy-egy csapásra. Naponta egy-két arasznyit haladtunk lefelé a munkagödörben, erőnk fogytán volt. Ha megálltunk egyet szusszanni, akkor meg pillanatok alatt átjárta tagjainkat a dermesztő hideg. Minusz 40 fok volt a határ, eddig bírni kellett, mert így volt megírva. Itt már nem szölok arról, hogy milyen volt az élelmezésünk és ehhez képest milyenek voltak a munkakörülmények. Mindennapos volt súlyos fagyási sérülésekkel, elfagyott végtagokkal a lágerbe a munka végeztével bevonulni. Amikor a szerencsétlenek a barakk melegébe visszatértek, a gyors hőmérsékletkülönbség miatt erős fájdalmakat szenvedtek, melyeket aztán rendszerint még súlyosabb orvosi beavatkozás követett. Tanúja voltam egy alkalommal annak, hogy egy társam, amikor elfehéredett fülét megdörzsölte, az tőből letörött. Szegény ott állt kezében a letörött fülével és csodálkozva nézte, nem akarta elhinni - hiszen semmi fájdalmat nem érzett. Akkor!

Ugyanezen a napon történt, hogy időnek előtte lefűjták a munkát: alább süllyedt a hőmérséklet a „megengedettnél”. Én éppen a munkagödörből kidobált kőkemény göröngyöket talicskáztam a földre fektetett pallókon, amikor meghallottam a „zvanok”-ot, vagyis azt, hogy verik a sándarabot, igyekezni kell a gyülekezőhelyre.

Ilyenkor meg futni kell, a késés főbenjáró bűn a többiekkel szemben. Leállítottam a talicskát, de - legnagyobb meglepetésemre - nem tudtam elengedni. A talicska nyele sima vascső volt, ezért begörbített tenyeremet lehúztam róla, s futottam a gyülekezőhelyre. Ideérvén, két kezemet a

vottáskabátom alá dugtam s ott melengettem, amíg csak új jaimat ismét mozdítani tudtam.

A szél közben mind jobban erősödött, s mire beértünk a zónába viharossá vált. Hordta a havat a szemünk közé, két lépésnyit sem lehetett látni. Nem az első hóvihart értem meg ezen a tájon, de ez túltett minden előzőn... napokig tartott. Ezen a tájon ezt „Burán”-nak nevezik, s jaj annak, akit a szabad sztyeppén ér. Ilyenkor az őrtornyokról leparancsolják az őrköt, barakkjainkat lelakatozzák. Napjában kétszer nyitják ki, ekkor mehetünk kifestett kötelet markolva a konyháig és vissza. A hó olyan magasra feltorlódott a négyszeres szögesdrót kerítésnél, hogy az oszlopoknak csak a felső vége állott ki. Ez a tél alaposan kitett magáért 1951-52 fordulóján.

Lágerünkben töltötte rabságának idejét Bota Árpád református lelkész, atyai jó barátom, akire ma is szeretettel emlékezem. Azon derék egyháziak közé tartozott, akik a rájuk bízott nyáját a rájuk nehezedő nyomás ellenére sem hagyták el, de hetüknek szilárd oszlopai maradtak a rájuk szakadó nehéz időkben. A kárpátaljai Bátyu - mai nevén Uzlovoje - községben élt, amíg az NKVD el nem hurcolta. Azt hiszem, szovjetellenes agitációval vádolták, ami igaz is lehetett: hiszen, hogy is várható el egy lelkésztől, hogy a szószeréről a bolsevik-ateista rendszert éltesse. Bár elmúlt hatvan éves, soha nem panaszkodott, sorsát Isten rendelkezésének fogta fel, s rendíthetetlenül bízott jobbrafordulásában. Isten kegyelme igazolta is az Ő erős hitét: hazakerült falujába, s élte végét szerettei körében érthette meg.

Most is magam előtt látom mosolygó arcát, derűsen csillogó két szemét. A lágerben egyedül Ő viselhetett bajszot, senki más. Olykor kapott hazulról csomagot, sokszor megkínált engem is. Hivatalosan az volt a dolga, hogy segített a barakk takarításában, ezt azonban mások elvégezték helyette, egy kis dohány ellenében.

Sokat mesélt fiatal koráról, családjáról. Szeretett vadászni, mestere volt a vadhús eltevésének, a vadból való étkek elkészítésének.

Amikor Kárpátaljára bevonultak a magyar csapatok, az addig rejtegetett magyar zászlót kitűzte templomának tornyára... ez is egy vádpont volt ellene. Derék magyar ember volt, nyugodjék békében.

Közben elmúlt a kegyetlen tél, kitavaszkodott, ami itt a májust jelenti, no meg az olvadást, a hőmérséklet elég gyors emelkedését. Otthon ilyenkor már kizöldült a táj, virágok nyílnak. Itt ennek nyomát sem látni, legfeljebb a vízfolyások mentén lehet némi vegetáció, vagy a mesterségesen öntözött területeken. A szikes talajon itt-ott láthatni valami tűs-kés bozótfélét, satnya, csomós fűvet. Széles repedések pásztázzák az óriási Kazah Fennsíkot, sárgás, sós kristályos szerkezetű hártával a felszínén. A hőmérséklet napi ingadozása eléri a 40-50 fokot, az az állandó, erős szél bozótgömböket görgött maga előtt. Így fest a tavasz Karaganda környékén.

Már nem emlékezem, mikor kezdődött kapcsolatom a lágerbéli mosodával, de tény, hogy a tavasz kezdetén már rendszeresen eljártam a napi munka végeztével hozzájuk, és takarodóig egy brigádra való inget, vagy gatyát kimostam. Ezért kaptam tőlük egy adag kenyeret, levest, kását és némi szivnivalót. Bizony ez eléggé megerőltető volt, de fiatal voltam, és megtanultam a munkahelyen - ha csak lehetett - takarékosan bánni erőmmel. Így aztán naponta egyszer jóllaktam és ami ennél is fontosabb: szorgalmam és megbízhatóságom meghozta gyümölcsét... Tamirhadzsav Hadzsi Murat, a mosoda főnöke, a legközelebbi üresedéskor magához vett, áthelyeztek a Fürdő-mosoda állományaiba.

Mondhatni új élet kezdődött számomra: másik barakkba költöztem, ahol a lágerbéli „előkelőség” lakott. Tisztán járhattam, naponta fürödhettem, a borbély megborotvált amikor csak akartam... és többé nem voltam éhes. Azt, hogy ez mit

jelentett nekem, le sem tudom írni. Csak az tudja, aki maga is átélte.

Az történt velem, mint már egyszer a Temir-Taui lágerben. Ott az öreg kínai, itt meg egy üzbég segített lágeréletemet elviselhetővé tenni: igaz, most én magam is egyengettem a sors útját.

Munkatársam volt írásom II. fejeztében említett Lébús Jugis (litván), egy orosz fiú, Vaszilij, egy ukrán fiatalember, Fedor Gregorovics Szavcsenkó - mint katonának, néki is megadatott felszabadítani Magyarországot. Azután egy volt kijevi egyetemista, Bandera lelkes híve, meg egy idősebb ukrán paraszt, a nevét elfelejtettem. Mi heten mostuk kb. 4 ezer ember ingeit és gatyáit, hát volt munka bőven. Igaz segítség is akadt, aki vállalta - hozzám hasonlóan - a munkavégzés utáni pótmunkát... *egy tányér levesért, egy darab kenyérért.*

Így aztán ki lehetett bírni. Napjaim gond nélkül teltek, ezt nyugodtan mondhatom. Mindenkit ismertem a lágerben, aki számított. Keményen dolgoztam, és mindenem megvolt amit csak kívánni lehetett: enivaló, mahorka, tiszta környezet, jó barátok, egészség. Már régóta észre sem vettem a láger övező drótkerítést, őrtornyokat, a felgereblyézett nyomsávot, a figyelmeztető táblákat: „Zapretnaja zóna!” ... Ki törődött mindezzel... És ahogyan most visszagondolok: ez a bezártság, a tudatom mélyén átalakult valamiféle biztonságérzetté: nem én voltam elzárva a világtól, hanem a világ - maga kiszámíthatatlanságával és bizonytalanságával - volt tőlem elzárva. A külvilág, a szovjet valóság - amit jól ismertem rabtársaim elbeszéléséből - minden polgára számára az állandó fenyegettséget is jelentette: senki nem hajthatta fejét este nyugodtan párnájára... nem tudhatta, mikor kopogtatnak ajtaján. Ez nem tetszetős szólam, ez a szószerinti igazság. Az ötvenes évek belső terrorja minden képzeletet felülmúlt a Birodalomban.

Hát nem sokkal jobb volt itt nekem? - Dehogynem.

A mosodába két szőlő dróton bevezették a szovjet rádió hangját. Dolgoztunk - persze nem hivatalosan - az őrszemélyzet számára is, így honorálták. Olykor lelkesítő hangon méltatták a Magyar Népköztársaságnak a munka frontján aratott győzelmeit, a nép szeretett vezérének bölcs irányítása alatt. Nem éreztem semmiféle közösséget sem a bölcs irányítóval, sem az általa vezetett lelkes néppel. Itt Csurbáj Nuriiban hozzájuthattam újságokhoz: a Pravda és Izvesztija rendszeresen beszámolt az ún. „népi demokráciák” életéről, az ottani eseményekről. Jól tudtam, hogy az állapotok nem sokban különböznek attól, amelyek a balti országokban uralkodnak. Tudtam jól, hogy politikusaink, no meg a nép „lelkes” rétege kiket takar. Ezek - ha rajtuk múlik - készek bármely pillanatban a hazát egy tál lencséért a szovjet Moloch torkába vetni. Bizonyos voltam, hogy Magyarországra a balti népek sorsa vár, az egész csak idő kérdése. Egyedül csak szegény Szüleim sorsáért aggódtam.

Nyelvi nehézségeim már régen nem voltak. Munka végeztével olvastam. A lágerben volt könyvtár: Csehov, Tolsztoj, Lermontov műveihez lehetett hozzájutni, és ezeket érdemes is volt olvasni. Havonta egyszer filmvetítés is volt, ezeken szép nőket lehetett látni: úgy hírlett, ételünkbe valami vegyszert kevertek, melyek a nemi vágyat elnyomják. Lehet, hogy így volt. Ám, ha arra gondolok, hogy lágeréletemnek egy-egy átmeneti szakaszát leszámítva az állandó éhség, kimerültség, lerongyolódott fizikai állapot miatt amúgy sem lett volna kedvem a szebbik nem után érdeklődést mutatni. Húst, tojást, vaját, gyümölcsöt éveken át nem ettem. A skorbut kétszer támadott meg, többször kóros vitaminhiány gyötört, visszatérő maláriám volt... nem sorolom. Szép nők utáni vágyakozásra semmi okom nem volt. Azt hiszem a túlnyomó többség is így érzett.

Egyfajta ösztön élt bennem: a túlélésé.

(A befejező rész következik.)

Laczkó András

KÉRDEZZÜK AZ ESŐT?

Ébert Tibor novellás kötetéről

Igen, kérdezzük meg; hogy meddig, valóban negyven napig és isteni büntetésként akadályozza -e napi életünket. Persze, amint így elhangozna, azonnal értelmetlenné válna a kérdés, legalábbis a szellem emberének, akit alig-alig foglalkoztat - a képes beszédnél maradva -, hogy aznap vigyen-e esernyőt magával. Ébert Tibor olvasói (darabjainak hallgatói, nézői) megszokhatták, hogy kérdései és válaszai rendre túllendülnek a köznapiságon, és mindig gondolati, filozófiai dilemmákhoz visznek.

Akik olvasták a *Jób könyve* című regényét vagy a *Kérdezd meg az esőt* novelláit, a fentiek nyomán ellenvethetik, hogy Ébert műveiben a konkrétumoknak szerepük van, munkái helyhez köthetők, fölismerhetők bennük a couleur locale elemei. Ez tény. A *Jób könyve* gyakorta idézett sorai: „elhagytam el kellett hagynom a várost nem önként hagytam el szülővárosomat... volt akit kitelepítettek... volt akit elhurcoltak... elkezdődött egy nemzeti exodus sajátos formája.” Budapest, Prága, Pozsony és más városok neve új prózakötetében is előkerül, de a helyszínek - az utaláson kívül - alig van szerepe a mondandó mellett. Mert Ébert olyan prózát írt és ír, amiben az emberi magatartás, korunk egy-egy vonzó vagy visszatartó jelensége, a művészek lehetőségei, örök erkölcsi kérdések kerülnek a középpontba.

Novelláiban néhol rejtett, máshol nyílt bibliai allúziók jelzik, hogy neki is - mint minden mai embernek - a boldogság elérése, megteremtése vagy legalábbis a közelébe jutás az egyik cselekvést motiváló nagy vágya. Vitatkozhatsz a szerzővel azon, hogy mi a tartalma ennek a kategóriának (ő nem részletezi), beletartozik-e a csalások és öncsalások elhagyása, a csönd vagy az azt föloldó zene, egy műalkotás hatása, s az emberi látomások. Ébert könyvének címadó novellájában ezekre nem kérdez, csupán érdekes (olykor meghökkentő) képzetársításokat ír le, amelyek mind egyetlen irányba mutatnak, annak az egyetlen vízcseppnek a hiányához visznek. Ahhoz a csepphez, amire még szükség lett volna, hogy a menekülő eljusson a (lát-szat) Ararára. Az íróval kérdezzük az esőt; miért nem hozott annyival több vizet?

A Biblia rendszeres olvasói tudják, hogy Ádám lakója volt a Paradicsomnak... Ennyi utalásra szükség volt ahhoz, hogy megértsük Ébert groteszk, néhol abszurdba hajló előadásmódját. Meditálhatna, kesereghetne azon, hogy el kellett-e vesztítenie Ádámnak az Édent. Nem ezt teszi. Miért? Mert tudja, hogy a Paradicsom nem volt megtartható. S nap nap után látja, hallja az ember, hogy ma sem az. Az elvesztés (azaz: a változás) nem nagy dolgokon múlik, a férfinak nem kell heroikus küzdelmet folytatnia - elegendő, ha elromlik az (Éden) kerti csap. *Ádám és Pozdarek úr* című írásának főhőse gondtalanul (boldogan?) ült almafája alatt, amikor észrevette a hibát. Innen groteszk motívumok sorozata viszi el a történetet a végső konklúzióhoz. Például, Pozdarek úr elmagyarázza Ádámnak, hogy mi a vállalkozás (a kapitalizmus), a piac, s melyek korunk jelszavai (információ, kommunikáció, komputer), említi még a vasfüggöny fogalmát is. Azután a pucér Éva (szerelőként) megjavítja a kerti csapot, s a munka végeztével leszakít egy almát a fáról. Abban a pillanatban Ádám fölismeri, hogy ez a Paradicsom már nem az, nem olyan, amilyen a csap megjavítása előtt volt. A groteszk lezárás csak ezután következik. Érdemes idézni: „Prága külvárosa fölött sötét felhők gyülekeztek - angyalokkal. - Pozdarek Mátyás új fehérneműt vásárolt lányainak.”

A groteszk abszurdba hajlására több példát is találunk a kötetben. Az egyik úgy kezdődik, hogy Bach, Mozart, Michelangelo, Dante, Shakespeare, Bartók, Goethe és Rembrandt bevonulnak az uszodába. Igen, jól olvasták, a zene, az irodalom, a képzőművészet halhatatlanjai versenyre készülődnek. Sejtethető, hogy nem önszántukból. A következősen végigvitt ötlettel Ébert napjaink egyik csálhatatlannak hitt módszeré-

ről, a versenyzetetésről mond ítéletet. Európai szemmel (és gondolkodásmóddal) valóban nehezen látható be, hogy tényleg minden területen jó-e a versenyzetetés. Most már szinte óráról órára olvasható, látható, hallható, hogy a legjobbnak kell lenni, s valakik azt is el akarják hitetni velünk: mindenki azzá válhat. (Ha viszont mindenki a legjobb, akkor mi értelme van az egésznek.) Ébert Tibor A verseny című novellájával figyelmeztet arra, ha a tengerentúlról a világra ráöntött (erőltetett) szemlélet nem változik, akkor ad abszurdum össze nem mérhetőeknek is versenyezniük kell egy startpisztoly dörrenésére. Tudjuk, a szerző is leírta, verseny és győzelem nincs vesztes(ek) nélkül. S az utóbbiak, ők mihez kezdenek? Ennek megválaszolása már nem az irodalom feladata. A versennyel Ébert időben intett mindenkit arra: gondolkodjék, akad-e csálhatatlan módszer a kiválasztásra, szükséges-e vagy feledhető az életet, a világot immár meghatározó versenyszellem. Azután - mondja még Ébert - az igazi nagyok: „Otthon csöndesen teszik a dolgukat, követ faragnak, kottát írnak, verset, regényt, drámát... festenek.” Ilyen egyszerű.

Kötetének meghatározóan erőteljes írása az *Au...t*, avagy a *szabadság mibenléte* szintén az abszurd példája. Alcímként, némiképp műfaji iránymutatást is adva, Ébert még hozzátette: *Szimfonikus vázlatok három részben*. A zenei szerkesztésmód azonban ne tévesszen meg, abszurd látomást olvashatunk arról, hogy valakit, a boldogra és a szabadságra vágyakozó Ént vonatra tettek és utaztatják a Táborba, ahol minden földi jót megkaphat a szállodai szobától, a villától mondjuk a Chagall képekig. Az író kérdése, ha minden jó, a legjobb, akkor az egyén miért akar mégis távozni? Mert a Tábort őrzik, s az Én számára legtökéletesebb állapot: a szabadság. Mit mond erről a novella hőse? Idézem: „megyek... mert szabad vagyok (...) nem is emberként, következményként, eszmeként.” Értsünk egyet vagy vitázzunk? Ébert igazi célja, hogy gondolkodjunk a leirtakról és a variációs lehetőségekről.

Ha Ébert Tibor vallomásaiból és életrajzi adataiból nem tudnánk, hogy a zene nélkülözhetetlen számára, kötetének egésze és az egyes írások előadásmódja, szerkesztése figyelmeztetne erre. Sokszor idézték már Kosztolányi Dezső fordításában Verlaine *Költészettanának* első sorát: „*Zenét minékünk, csak zenét.*” Ébert Tibor ugyanarra érti ezt, amire a francia poéta; *változtatni, újítani kell az irodalom eszközein*. Tamási Orosz Jánossal érthetünk egyet, aki a kötet utószavában arról írt, hogy a szerző előadásmódja a modern zene irányait követi, megvalósítja a kompozíció elemeinek egyenrangúságát, hangsúlyt helyez a részletekre, hogy mindegyik erősítse az egészet.

A novelláskötet néhány kiemelt vonása utalás arra, amit Ébert Tibor verseinek, drámáinak, szépprózájának olvasói (nézői) eddig is tudtak: a szerző *művészeti ágak és műnemek meghatározottságától függetlenül intellektuális alkotó*. Kritikusával és barátaival egybehangzóan kérdelem: Ébert miért csak „előjegyzésben van”? S aki „előjegyezte”, olvasta valaha műveit? Versei, drámái, novellái régóta érdemesek már - az esőt kérdezve vagy nem - az *elismerő* bejegyzésre!

(Ébert Tibor: *Kérdezd meg az esőt*. Omnis Fabula, 1996.)

Szántó Gábor

„LEZÁRT VAGY MINT A KÁRHOZAT”

Németh J. Attila Szabadgyalog című kötetéről

Azt hiszem, érdemes ezzel a Pilinszky-sorral kezdeni Németh J. Attila kötetének bemutatását. Ez az idézet képes összefoglalni - igaz, bő maradékkal - a válogatás verseinek hangulatát. A művek a tematikát tekintve ugyanis a magányos lírai hőst mutatják, a „szabadgyalogot”, aki a szerkesztő, Péntek Imre szerint most lépett először merészen a/z/ /b/irodalomi sakkasztalra, s akinek alkotásaira Parti Nagy és Kukorelly „húzásai” hatottak. Hozzá kell tennem, nemcsak ők. A kötet verseinek egyik-másikában sokkal nagyobb József Attila-i vagy Nagy

László-i hatás érzékelhető. De Németh J. jótanulós, s így jó alkotó is.

A Pilinszky-hasonlat első fele a magányos hősről utal. Németh J. Attila lezártága jobbra védekezős, s így begubózása saját mikrokozmoszába világteremtés. Objektív világunk tényei nemigen érdeklik, csak azok lenyomatai a lélekben. Persze, nem menekülhet előlük, ezért is jelenik meg nála, pompás kis disztichonban, a rendszerváltás élménye. (Székesfehérvár)

Németh J.-t jobbra emlékei, magányos tárgyai és szerelmei veszik körül. Tengelyében mégis olvasmányélményei, a nagy elődök nagy alkotásai oszlopolnak, az ő gondolataikat fordítja ki vagy válaszol rájuk a maga metsző iróniájával. Így építi át a József Attila-i Esméletet *Esméletlenné*, s fozozza le a „mindenség summáslegényét” a „mindenség semmis legényévé”.

A Pilinszky-hasonlat második része az írói önarcképre jellemző. Szinte nem találunk a versek közt olyant, amelyben a költő elégedett arcát mutatná. Csupa kellemetlen érzés, értékvesztés, lemondó legyintés sorjázik Németh J. lírájában. Érdemesebb volna a kötet címadó verséül a Keserédest választani, hiszen ebben az alkotásban a szerző életérzésének minden apró elemét tanulmányozhatjuk.

S van még egy motívum, mely a kötet világát Pilinszkyvel rokonítja: ez a remény ill. a reménytelenség érzése. Németh J. szinte önkínzóan tapos a minden-értelmesről-lemaradás, a céltalanság, „az örök közlegény”-ség sarában, a hiába-örökkévalóságban. Ezt fogalmazza meg a repülés lehetetlenségének ősi motívumában, mely a *Pingvinek* utolsó sorában bukkan fel először, („Ma sem lesz repülés”), hogy a *Repülés* című Kukorellynek ajánlott versében végre megállapítsa: „... ebben a szobá/ bon tényleg nem lehet repülni”.

Ha már repülés nincs, értékelni lehet a megtett utat. Nem véletlen, hogy a Németh G. Béla által leírt önmegszólító, valamint a létösszegző verstípus számos példájával találkozhatunk e kötet lapjain. (*Vasszív*, *Az elmenőkről és ittmaradókról*, *Öndokumentáció*)

A „szabadgyalog” magányos létformájából eredő keserűség izlelhető meg a kötet négy fejezetében, az *Álomzacc*, az *Idill*, a *Félkiló magánremény* és az *Ajánlati példány* címűekben. Ezek több-kevésbé hasonló terjedelműek, bár akad egy-két vers, amely mintha nem a megfelelő fejezetbe került volna. Az *Idill* kétsorosai hitelesebbek lennének a *Félkiló magánremény* (farkas piroška) sorai után. Ha már Kosztolányi így szerkesztett, miért ne lenne jó itt is?

Németh J. nem tobzódik a témákban. Szeret a tükörbe nézni, bele és mögé is kíváncsian pillant. Önarcképei közül elsőként a *Keserédes* címűt érdemes kiemelni: „kimért vagyok híveim kimért / nyolcvankilós húsos csont / a század fosatós kondérjában / ironikus felhangokkal fűszerezve” - mondja magáról, s aki megismerte a kötetet, tudja, igazán híven mutatkozik be e sorokban. Nagy Lászlót parafálva a „mindenség semmis legényévé” fokozza le magát, de józsefaffilásan túllép „c korcsmán”, ám a bűnöket pilinszkyesen, a világba vetve hordozza. Valljuk be, nem cserélünk e „harminckétéves ifjú metán”-nal. A kitaszított büntetése az idők kezdete óta a magány, s ehhez sötét hangulatot keverve lép elének a kötet nyitó versében, a *Prímszámban*, hogy azután a *Gondola* szövegében bevallja: „talán a sötét teszi hogy sötétben / látok s a nappal csak világos éj / szaka e fénytörésben mindent / másként látni miként a réseken”. Aztán József Attila sötét szemüvegét levette végre kibukkan a lázasan mohó szempár: „valahogy mindig távol állok mikor / a dolgok és a széplányok megcsenek”.

Nincs jó szava sem jelenéről, sem a jelen embereiről. S ha lenne is, inkább elnyeli: „... elviselem mind ami van / ajkannak feszülő szavam / mely megtart és felel...” (*Osztályrészem*) Súlyosuló nincseit megérthetjük, hisz az N.E úrból nemecekkel préselő korunk ellen csak a gúnyos mosolyokkal telifröcskölt arcunk és kivonulásunk lehet a válasz.

Ez az arc mutatkozik meg a *Pingvinek*ben: „... Az utcán pingvinek totyognak...” Kedves iróniája aztán közel is hozza szívéhez az emberiséget, de végső lesajnálással mondja: „... szeretnek enni inni jól élni különös / en szeretnek az emberek székek meg / simogatom őket mielőtt meghalnak” (*Az emberekéről*)

S ha mi érdeklődünk a költő iránt? „fontos hogy a költőnek legyen po / ethicája a farzsebben hordom s / csak előrántom ha beindul a versírógép...” - mutat fityiszt. És komolyabban: „... ténferegsz a tárgyak és szavak / közt mint egy szélütött állat s ilyenkor / érzed igazán hogy nem számít semmi / csak a szó méze mit kiperget belőled az idő...” (*Verstehén ill. A szó méze*)

Ha a bódító álmok után csak a zacc marad, új *Idillt* keres magának: egykori szerelmeinek s olvasmányainak élményét találva. A fejezetben keserűes tetemrehívás pörösztői vagyunk. A *Kedvesének*, anno c. versben szerelme elvesztése feletti fájdalom osztozhatunk, s így „... más is látja itt / ránkégett prérítűz nyaram / s a lélek forradásait”. Az emlékezés folyamatában aztán törvényszerűen felbukkannak a létösszegző versek. A *Vasszívban* a remény önző magasztosságán példálózna, ha nem fakasztana mosolyt a Kosztolányi-rímpárral /szív-masszív/, s így vele csak a merengő gesztus sutaságán nevethetünk.

Ennél nagyobb igénnyel készült *Az elmenőkről és ittmaradókról*. A vers első két szakasza szépen kiértelt, a népdalokból ismert természeti kép- és életérzés párhuzamára építve jeleníti meg az emlékezés folyamatát. Kár, hogy aztán József Attila veszi át a szót: felbukkan a személyiség mélyén elbújt kisgyerek motívuma, s a vers zárlatában a biztatást jelentő sor is ismert a Medáliából. Németh számára az alkotómunka jelenti az örök ittmaradás biztosítékát: „... ám egy sárga gyantacsepp / a versek mélyén ott lapul” - olvassuk jambusba kalapálva az ismert sorokat.

Lám, újra József Attila! Kedvenc beszélgetőtársa, tanítója ő Németh J. Attilának. Mint atya és fiú, vitatkoznak egymással az *Esméletlennülben*. Ahogy Németh írja: „a szavak árnyékok vetnek a kertben”. Ekként lesz a kék, piros, sárga képek alkotta rendből „piros fehér zöld összekent zokni” - magyarság.

Az 1284-es számú tehervonat is József Attilára emlékezik. Néhány mondatában ugyan Nagy László bujkál, de a vers szerkesztése, súlykolóan visszatérő sorai híven érzékeltetik a megújuló fájdalommal teli költő tragédiáját.

Másik válaszoló verse a *Nagy Lászlónak, a jövő kövéről* című. A kitűnő rímtechnikájú s kiváló szerkesztőre valló - az első és utolsó szakasz „párhuzamos” ellentétével, két sorának cseréjével Nagy László költészetének avatott értelmezéséről tanúskodó - vers 3. szakasza fogalmazza meg a választ az örök érdemes? - kérdésre: „... alkalmatlan az alkalom / tudod és én is jól tudom / s mégis az omló rímhalom ... egy másik tájban tartalom...”

Kiemelésre méltónak ítélem a szerelmi témájú *Rondát*, mely a műfajnak megfelelő formában apró, de szép képeivel fogalmazza meg az elválás fájdalmát: a *Többsincs*, *királyfit*, melyben a remény tovatűnté után a szerelem megtartó ereje fejeződik ki rendkívül takarékos szóhasználattal /pl. *reményt ácsoltam társmagamnak.../*; a szeretkezésről szóló tükörverseket, a *Szeretkezéseink szerkezete* ill. az *Alló-fekvő háborúnk* címűeket. Az előbbi díjnyertes (az 1995. évi Salvatore Quasimodo költői versenyen díjazott vers) a kiüresedett, kapcsolat pontos rajza, mely a jobbítás vágyának, a hazugság egérfogójának rajza, amit a végső stáción keresztül ábrázolja a gépiessé vált férfi-nő kapcsolatot. A másik költeményben viszont vérző háború dúl, értéké váló pusztítás, melyben „... a minden elsötétül a semmi megvalósul.” Ez a vers ugyancsak jól használja a szavak több/sok/értelműségét, olyan képeket létrehozva, mint „...gyengéden kigombolom orgasztikus /mandzsettáidat” vagy „...ejtőernyős csókjaim ellepik... dombjait...”, „hallgatom a szeméremajkak lázas sutogását...” stb.

S hogy a kötet tartalmától végképp idegen hangulatban el ne vesszünk, érdemes újra felidézni a „különös kegyetlenséggel evilágra” vetett alkotó néhány sorát: „s esténként boldog képpel mézet / nyakalok mert édes édes édes.” Kíváncsiak vagyunk, hogy kiadandó második kötetének olvasói „boldog” képekkel nyakalhassák édesre magukat.

(Árgus Kiadó, 1995)

Zsávolya Zoltán

EGY VISZONYULÁS TÖRTÉNETE

Tüskés Tibor: M.F. mester

A nagyhatású író-irodalomtörténész egyik legújabb, már címével érdekes élményt: frappáns festészeti, „M. S. mesteres” (: -mesteri) rácsapás-reminiscenciát nyújtó, Martyn Ferenc (1899-1986) alakját és életműve több vonatkozását tárgyaló könyve remek lehetőséget nyújt a recenziáló, fiatalabb pályatársnak arra, hogy adott *munkadarabjának* bemutatása és értékelése mellett a szerző általános alkotói attitűdjét, valamint - azzal szoros összefüggésben! - az irodalom és a képzőművészet kapcsolódási lehetőségét mérlegelő elméleti vizsgálódásait is legalább főbb vonalakban szemügyre vegye.

Ha átfogó érvennyel igyekezne szólni valaki erről a kiadványról, azaz a kötetet jegyző és az annak főszereplőjévé megtett személyiség lényegét egyaránt tetten szeretné érni, bizvást mondhatná a kettejük körül szerveződő írás együtteséről, hogy az egy viszonyulás történetét tartalmazza. Tüskés Tibor több mint negyedszázadot töltött az európai jelentőségű és jelenlétű, ugyanakkor szorosabb szülőföldjéhez, a Dél-Dunántúlhoz, valamint annak szépségben és fontosságban egyaránt vitathatatlanul első városához, Pécshez kötődő festőművész-grafikus közelében. Róla való tudása, művészete és személyisége általi megragadottsága azonban összességében már megközelítőleg ötven esztendő egyéni és globális historiográfiájának keretében ágyazható.

A hatvanas évek közepétől egészen a kilencvenes évek második feléig keltezett-keletkezett esszék tanúsága szerint 1948-ban egy frissen érettségizett, elsőéves egyetemista fiú az Andrássy úton sétálva, érdekes plakát láttán figyelt fel először az Európai Iskola, illetve Martyn Ferenc léteire, fontosságára. Ellátogatott a kiállításra, és ez a „betérés” életre szóló meghívást jelentett számára - többek között - Martyn Ferenc alkotói univerzumába. Kettejük párbeszédének alakulásában az 1958-as év vége a következő fontos állomás. Tüskés Tibor ekkor már éretti irodalmárként került kapcsolatba a Mesterrel, aki rajzot adott *Pécsi Műzsa* című könyvének borítólapjára.

A valamennyi kötetbeli írásban tanulságos és érzékletes szakmaisággal, reflexivitással kitöltött, újra meg újra megfogalmazott, de soha nem unalmasan, hanem inkább türelmes pedantériával ismétlődő, szükséges információközlésként folyamatosan jelenlévő személyes-történelmi háttér, vagy ha úgy tetszik: keret hiteles és megkapó *átmeneti* végpontja (a könyvben) azután az 1986-ból származó lírai emlékezés, amelynek a művész halála adott szomorú aktualitást [*Találkozások Martyn Ferencsel*]. Azért zárul le itt csak *átmenetileg* Tüskés Tibor Martyn Ferenc munkásságával kapcsolatos elmélkedéseinek sora, mert újabb folyóirat publikációkból máris ismert a folytatás. Mintegy ezen a kvázi *kereten* kívül kapnak helyet továbbá a könyv végén a festő műhelyéhez kötődő elméleti töredékek, cikkek, a tőle származó vagy hozzá intézett levelek. Ez a dokumentáció olyan szövegeket tartalmaz, amelyekben Martyn egykori tanítójával, Rippl-Rónaival, vagy Fülep Lajossal összefüggésben, esetleg minden témabeli megkötöttség nélkül vall a művészi aktivitás mibenlétéről (*Kézműves műhelyforgácsok*). Többek között az efféle anyagok közlése miatt is nélkülözhetetlen az *M F mester* című kötet, ugyanakkor nem vitás, hogy legizgalmasabb részei, Tüskés Tibor itteni

„törzsteljesítményei” a fent említett - és a recenzensi önkény szerint a *Martyn Ferenc művészi útja*, valamint a *Találkozások*... között elhelyezkedő - *keretben*, tehát kétségtelenül az irodalmi érdekű, de mindenekelőtt irodalmi értékű esszé tanulmányok között keresendők.

Ezek többsége már címében utal az irodalom, az irodalmiság vagy az általában vett irodalmi tapasztalat témájára, amely bennük legalább viszonyítási pontként mindig jelen van. Már a bevezető jellegű *Martyn Ferenc művészi útja* erre fut ki. Rögtön tisztázódik azonban, mennyire Martyn „önálló igényű rajjai közé illeszkednek” illusztrációi. Sőt, a következetesen használt „irodalmi kísérőrajz” fogalom arra is fényt vet a későbbiek során, hogy a magyar és az egyetemes líra vagy próza kiemelkedő alkotásaival kapcsolatos igazán igényes grafikai ráhangolódás sohasem lehet mindössze szolgáló *képbefordítása* az olvasottaknak, hanem - és Martyn munkásságában ez mindig így van - önálló, kreatív, úgy mond „elszabaduló”, az eredetivel nem feltétlenül átfedésbe kerülő, hanem vele éppen a regisztrálható különbségek miatt azonos ontológiai státuszba jutó képzőművészeti *egyenérték* kell teremtenie. Ennek a belátásnak a nyomán sikerülhet az írásokat végigkövetve például arra a „művészetpolitikailag” évtizedekig hangsúlyos, de az esztétikai érték szempontjából talán mégsem kardinális kérdésre válaszokat javasolni: mit jelent voltaképpen annak a Martyn Ferencnek az esetében a gyakran (elmarasztalóan) használt absztrakt és nonfiguratív jelző, aki - éppen kísérőgrafikáin - meglehetősen konkrét, plasztikus momentumokat és motívumokat (is) kínál, mégpedig a mesterség, a művészet tökéletes birokosaként és megtestesítőjeként. Általánosságban eléggé megkapó, ahogy Tüskés Tibor különböző alkalmakra különböző időpontokban készült esszéiben töretlen szenvedéllyel, nem szünő elszántsággal közvetíti a természetesen nem kizárólag Martyn Ferenc műtermében szerzett, de itt közölt írásaiban mindig a Mester művészetének jobb megértését, megértetését szolgáló elmélyült ismereteit. Emellett, mintegy mellékesen, egy érzékeny, öntudatos és a prózai környezettel szemben a szellem barátságos fölnyit meg-megvillantó öregúr személyiségének eleven rajza is az olvasó elé tárul, a Látogatóban *Martyn Ferencnél* című írásban, csaknem novellisztikus plaszticitással.

A képzőművészetre vonatkozó szakmai megjegyzések az idők során mind lényegre törőbbek és pontosabbak lesznek a szövegekben. Közben a két alkotó évtizedes párbeszéde lassanként emberi históriává, szinte baráti közelséggé nemeseedik, ahol a kölcsönös megbecsülés és szeretet a döntő tényező. Amikor Tüskés Tibor esszék sorában rögzíti ezt a kapcsolatot (: részéről az odafigyelő, a koncentráció viszonyulás szakmai-emberi stációját), ezek a munkái természetesen témájuktól függetlenül is értékesek. Úgy körülbelül a hatvanas-hetvenes évek fordulóján pedig, íróportréinak egy újabb sorozatában, az időközben immár külső (hivatalos) elismerésekben sem szűkölködő művész Tüskés Tibort ugyancsak ceruzarajzzal „tiszteli meg”. Bezárult a kör, mondhatná valaki, hogyha a kölcsönösségnek ebben a közegeben bármiféle lezárulásról, befejeződésről szó lehetne, és nem az volna a helyzet, ami. Nevezetesen az, hogy Martyn Ferenc úgy egyetemes, mint hazai gyökerű művészetét - nem utolsósorban „tanítványi” szintű irodalmár-értelmezőjének magas színvonalú teljesítménye következtében - halála pillanatában és azóta jószerivel máris az örökkévalóság interpretálja, miközben Tüskés Tibor (rá vonatkozó) írásai szintén olvasmányos olvasmányt nyújtanak, már pusztá szövegiségükben, végérvényesen,

A hát egy viszonyulás élvezetes nyelven szóló, a személyes művészi ragaszkodás szemérmesen visszafogott, tárgyyszerű, fel-emelő és szép epizódokban bővelkedő története. Ha úgy fogja fel az olvasó, akkor az író ebben a könyvében képzőművészeti Bildung-jának egy perdöntő szeletét tesz közkinccsé. S ha tényleg így tekinti a dolgot, akkor az egymásra sorjázó esszéikben akár különös változatossággal megírt, egyszersmind monisztikusan csiszolt „regényfejezetek” is olvashatja ugyan-

nak a csaknem végtelenített - meditációnak. Szerzőjének egyetlen univerzális alkotóhoz való, tiszteletben egységes, de szakmailag sokrétű, élményeket felmutató, folyamatos odafordulását, figyelmének fázisait, fokozatait, területeit és szempontjait mutatja be, örökíti meg az *M. F. mester*, ráadásul - s ez a száraz művészettörténeti traktátusokkal szemben aligha kellően értékelhető többlet! - az irodalmilag professzionális csodáló, tehát a maga területén ugyancsak nagyformátumú, méltán rangos, és az előtte belsőleg is feltáruló életmű tanulságait érteően-szuggesztíven közvetíteni képes, egyben mértékletes-fegyelmezett *tanítvány* szemszögéből. Igen: Tüskés Tibor, aki a maga szakterületén már Martynnal történt első, 1958-as találkozásakor sem volt akárhoz, nemcsak avatott, de alázatos tanítványnak is mutatkozik az európai jelentőségű képzőművész vonatkozásában (csakúgy, mint aztán e könyvbéli „társaságában”), és ezt a tudástapasztatást érzékeny határozottsággal adja tovább. Az ilyen szintű teljesítmény persze nem újdonság nála. A szakirodalomban megkerülhetetlen könyvet írt ő már a XX. század jó néhány más jelentős magyar alkotójáról is, úgymint Csorba Győzőről, Illyés Gyuláról, Kodolányi Jánosról, Nagy Lászlóról, Pilinszky Jánosról, Rónay Györgyről, Takáts Gyuláról és Weöres Sándorról. Az ilyen jellegű munkáinak sorába illeszkedő *M. F. mestert* az teszi különlegessé, hogy ennek lapjain a szerző a kultúránkban még mindig alapvető *irodalmi mezőn* minduntalan túllép, de azt a humán beállítottságú olvasó örömeire mégsem hagyja el soha teljesen. Ennek a könyvnek az a fő eseménye, hogy itt egy író-kritikus sokrétű művészeti érdeklődése egy festőművész-grafikus literális érzékenységének tükrében, főként irodalmi kísérőrajzok, íróportrék kapcsán, mindkettőjük univerzális érdeklődését és hozzáértését dokumentálva látványosan termékeny témát talál. E kötet forgatása közben válik még nyilvánvalóbbá a Tüskés Tiborról kialakult közkeletű felfogás igazságtartalma. Nem kétséges, hogy esetében olyan elmélyült és fáradhatatlanul igazságkereső értelmező alkatról van szó, aki az írók, irodalmárok fiatalabbjának-idősebbjének egyaránt példa- és mintaadó lehet elhivatottság, energikus elszántság, értő alázat és nagyfokú anyagszeretet szempontjából, függetlenül attól, hogy esszéket, tanulmányokat és recenziókat készítenek, illetve fognak készíteni ezután, vagy pedig eredendően egyéni stíluskísérletekre igyekeznek helyezni a hangsúlyt. Ilyen körülmények között pedig bizonyos fokig talán szimbolikus érvényű tettek: egyfajta főhajtásnak tekinthető, ha e sorok írója, a már harmincadik évébe fordult JAK-tag, aki alapvetően leginkább elbeszéléseket és verseket ír, legutolsó folyóirat kritikáját ünnepélyes gesztussal - itt tárgyalt „monográfusra”, azaz Tüskés Tiborra visszairányítva - éppen ennek a szuggesztív, magával ragadó habitusú és stílusú, olvasóját határozott-élvezetesen: szép-íróilag kalauzoló, vezető, ezáltal a nagyvonalú és elegáns „tanár” attitűdjét sem feladó, *esszéista* személyiségnek ajánlja fel. (*Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, Kaposvár, 1997.*)

Szirtes Gábor

A SZÓ UTAT TÖR MAGÁNAK...

Az értékőrző kritikus: Bakonyi István

Megváltozott a helyzet. Változott az irodalom helyzettudata is. A gazdasági-politikai-társadalmi ellentmondásokról és konfliktusokról már nem csak áttételesen lehet szólni. Ám ebben a megváltozott helyzetben nagy a veszélye annak, hogy a társadalmiság, a politikum a kritikus szemében anélkül is értékek minősül, hogy esztétikai értékfordozó lenne. Különösen akkor áll így a dolog, ha ezt a görcső alá vett alkotó társadalmi szerepvállalása mintegy szuggerálja is a kritikus számára. Ezért úgy véljük, hogy a kritikusnak egyszerre hasznos felmutatnia a vizsgált mű esztétikai értékét és társadalomképét, elkerülve a kettő indokolatlan összemérésének avagy mesterséges elválasztásának veszélyeit. Csakis az ezek kiküszöbölésére kész és

képes kritikus teheti le azzal az eséllyel a tollat, hogy jól orientálta az olvasót, hogy hozzájárult a mű és az alkotó helyének méltó kijelöléséhez.

Bakonyi István, a Székesfehérváron élő irodalomtörténész-kritikus ezek közé tartozik. Még akkor is, ha néhány oldalas recenziói, jegyzetei, kritikái lehetőséget a mélyebb elemzésekre nem vagy csak igen korlátozott mértékben adnak, és ezért bizonyos megállapításai vitára avagy kritikai továbbgondolásra készítik olvasójukat. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a *Nemzedékek kézfogásának* szerzője a műfaj és a terjedelem adta korlátozott lehetőségekkel élni tudó, a lényegre összpontosító ítéseknek mutatkozik.

A kritikus „témaválasztása” is minősíti, még akkor is, ha tudjuk, hogy az ilyen típusú írások többnyire szerkesztői megrendelésekre születnek, mégis, megvalósításuk módja, szelme irodalmi ízlést, esztétikai értékrendet, etikai normarendszert, - a jelenben különösképpen - társadalmi-politikai szimpátiát (is) jelez.

A három ciklusra tagolt, tudatos szerkesztési elvet követő könyv tizenhat szerző harminckét művéről (közte Radnóti Miklós: *Reizz és védj, Csak csont és bőr és fájdalom*, Illyés Gyula: *A reformáció genfi emlékműve előtt*, valamint Zas Lóránd: *Novemberben* című verseiről) közöl elemzéseket. A műfaji választás is - tudatosan avagy véletlenül - arányosnak tekinthető: tizenhat verseskötet (avagy vers) és ugyanennyi prózai mű került Bakonyi vizsgálódásainak középpontjába. A határon túliakat mindenekelőtt Sütő András reprezentálja, aki mellett kevésbé ismert, ám a szakmai közvélemény figyelme mellett az olvasók érdeklődésére is méltán számítható, Andorrában élő Csokits János költő (akivel interjú olvasható a kötetben), a magyarországi Hollandiában őrző Dedinszky Erika költőnő, valamint az Amerikában élő Zas Lóránt szerepelnek. Tisztán és hangsúlyosan szólal meg a könyvben a „vidék hangja” is: a kötetnek is címet adó ciklus élén a székesfehérvári Takács Imréről, „egy ígéretes, ám túlságosan sokat veszítő nemzedék” jelentős alakjáról, a Kortárs egykori szerkesztőjéről, a fővárosi író lett, ám „fehérváriságát” és paraszti közegű indíttatását a panelrengetegben is mindvégig megőrző íróról, költőről olvasható *gondolatok* állnak. E ciklusban foglal helyet a Sobor Antal pályáját áttekintő három írás is: az 1980-ban megjelent *Hosszú háború*-ról szóló, az 1985-ös *Perelj, Uram!* -ot értékelő és a legutóbbi, az *Én, Virág Annát* elemző. Mindhárom meggyőzően igazolja azt, hogy a hagyományos eszközök a jelenben is alkalmasak az értékkeremtésre, különösen akkor, ha a morális helytállás példáinak meggyőző erejű felmutatásával párosulnak.

A könyv legterjedelmesebb, harmadik ciklusa keretében az egykori *Hetek* korábbi eszményeihez ma is ragaszkodó Bella István három könyvéről, Ágh István szociografikus igényességű prózakötetéről, a *Rókacsárdáról*, valamint Jókai Annának a romániai magyarság sorsát bemutató megdöbbentő erejű naplójáról, a *Szegény Sudár Annáról* és a rendszerváltás egyik első jelentősebb birodalmi teljesítményét jelentő *A töve és a gallya* című személyes hangvételű, bölcs vallomásától találhatók tömör és lényeglátó értékelések. Két írással is adózik Bakonyi a Dunaújvárosban élő és alkotó Kálnay Adél realista prózájának. A legnagyobb teret azonban a kritikus - talán a Németh László-i életmű kimutatható hatása és a szerző jelentős morális töltetű kérdésfeltevései okán - Sándor Iván munkásságának szenteli: Sándor Iván Németh Lászlóról szóló könyvének, a *Ködlovasnak*, a *Századvégi történetnek*, az *Arabesznek* a *Félelem? Remény?*-nek, valamint a Bánk bánról szóló *Vég semmiség* című kötetének.

Tizenhat szerző, harminckét mű, látszólag esetleges választás. Ám a *Nemzedékek kézfogása* mégsem a véletlen, a spontán irodalmi kalandozások sorozata kortárs irodalmunk sűrűjében. Bakonyi vizsgálódásainak fókuszában ugyanis olyanok állnak, akiknek személye, alkotásai összekapcsolódnak, összefonódnak valahol, valamiben. Valamennyien

ugyanis olyanok, akiket - ha eltérő mértékben is, de - a történelem és a magánélet viszonya foglalkoztat, a hatalom és az egyén hierarchikus és térségünkben ugyancsak gyakran tragédiába torkolló kapcsolata izgat. Olyanok ők valamennyien, akik képesek a köztörténelem és a személyes sors lehetőségeinek, bonyolult viszonyának érzékletes ábrázolására, az elmúlt évtizedek ezernyi módon álcázott és nehezen felfedhető lényegének feltárására. Eltérést legfeljebb abban mutatnak, hogy mindezt milyen mértékben és arányban ötvözik a fikcióval, a szépirói képzelőerő alkotta világgal. Olyanok ők, akik a kelet-közép-európai sajátosságok, a kisebbségi sors, az etnikai kevertség, az emberi alávettség, gyakran megaláztatás kiváló ismerői és ábrázolói.

Olyan alkotókkal foglalkozik mindenekelőtt Bakonyi, akik a hazai valóság iránti érzékenységgel tűnnek ki, akiket az írói-költői felelősségtudat és a biztos morális támpontok az elmúlt évtizedeken többé-kevésbé megvédték a politika és nem csak a politika viharaitól. Olyan írókra, költőkre figyel, akik valóságghűen tudták megszólaltatni az egyéni lét nehézségeit, kilátástalanságát, az emberi fájdalmat, és akik képesek voltak az emberi sors(ok) mélyrétegeinek ábrázolására is. A sorskérdéseinket vallató líra, a sorskérdéseinkkel vívódó próza képviselőinek magatartását és ábrázolásmódját kutatja Bakonyi, azokat, akik a tévedésekkel történő szembenézés és a hazugságokkal szakítás elkerülhetetlenségét hirdetik. Azok műveiről szól ez a könyv, akik a szavak devalvációja idején sem estek az értékváltozások áldozatává, akik a hagyományos, a tartósnak bizonyult értékek alapján építkeztek: az emberi élet Németh László-i értelemben vett minőségét, a költő Radnóti Miklós által megszemélyesített morális felelősségtudatát, az Illyés Gyula hirdette nemzeti elkötelezettségét képviselték. Akik a modern és a posztmodern idején is hittek és bíztak a hagyományos értékek, a humánus, az emberség, a hazához való kötődés erejében, az emberek cselekvőképességében.

Mindenekelőtt ennek a gondolatiságnak a szószólói a bemutatott alkotók. Ennek képviselője maga a könyv szerzője is, akinek jegyzetei, kritikái - szerencsére - korántsem a bemutatott művek cselekményének „fölmondását” jelentik, nem a szerzői biográfiák felvillantását adják, nem a keletkezéstörténetre szűkülő jegyzetek csupán. Sokallta inkább arra irányuló kísérletek, hogy az irodalomtörténetbe ágyazott könyvkritika korlátozott lehetőségeit is felhasználja a szerző és a mű elhelyezése egy szigorú esztétikai és etikai normák által szabályozott értékrendben, illetve egy-egy bonyolult történelmi-társadalmi háttér által kísért alkotói pályán. Rámutatva olyan alkotói-emberi hatásokra is, amelyek gyakran példa értékű magatartásként érték a vizsgált szerzőket: Radnóti Miklós, Krúdy Gyula, Németh László Illyés Gyula vagy Csoóri Sándor részéről. Nemzedékek kézfogásának eredményeként a szerves építkezést biztosítva így irodalmunkban.

(Felsőmagyarország Kiadó, 1997.)

Baán Tibor

TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK

Radu Tutulescu novellakötetéről

A *Vadamosi füzetek* izgalmas, érdekes vállalkozásaként jelent meg Radu Tutulescu novelláskötete, a *Liftben*. A novellákat a Mircea Dinescu fordításairól is ismert Szlafkay Attila ültette át magyarra, aki mindössze négy évvel fiatalabb a román szerzőnél. S tudnivaló róla az is, hogy 1980-ban történt hazatelepüléséig Romániában élt, vagyis belülről ismeri a Tutulescu novellákban ábrázolt valóságot. Ez magyarázza, hogy az izes erdélyi nyelv és a pesti nyelvhasználat ismeretében különösen érzékletes módon, a rejtett mellékjelentésekre is fogékonnyan fordítja Tutulescut, aki a kortárs román próza jelentős képviselője.

Tutulescu alapélménye, miképpen Örkény Istváné, Esterházyé, Bereményi és Spiróé - hogy a hazai groteszk

néhány mesterére utaljak - az *elképedés*. Annak fölfedezése, hogy a világnak ezen a szocialista jelzővel illetett közép-, illetve kelet-közép-európai sarkán csupa képtelenség történik. A valóság valótlán. Eleven cáfolata a józan észnek. Az itt élőkkel ugyanis csupa különös dolog történik. Vezető nélküli busz viszi utasait, de mindenki úgy tesz, mintha ebben nem volna semmi rendkívüli, mintha az ilyen és ehhez hasonló képtelenségek természetesek lennének. E a feje tetejére állított világ Tutulescu novelláiban épp annyira mulatságos, mint amennyire tragikus, hiszen, ha tetszik, ha nem, mindenkinek a feje tetejére kell állnia. Ez a túlélés egyetlen esélye. Másképpen fogalmazva: el kell fogadni a hatalom játékszabályait, mégha csak színből is, mégha tessék-lássék módon is. Mindezek után máris előttünk van a le-tűnt kor, a megboldogult szocializmus modellje, annak kemény és puha formája, melyben minden megtörténhet. A butaság akadémiai kitüntetések kap. A diktátort az igazság és haladás letéteményesének nevezik. Tapsorkán zúg, mely különösképpen kedves a cézári füleknek. A vakuvillanások szinte meglágyítják a diktatúra ragadozó arcvonásait. Jaj annak, aki lépremegy.

Tutulescu novelláinak olvasói pontosan érzékelik a kifordult, önmagából kivetkőzött világ képtelenségét, mely paradox módon az erkölcsi világrend helyreállításának szükségességére figyelmeztet. Ezt célozza a novellák példázatszerűsége, mely példázat a kiszolgáltatottságról, a megfélemlítettségről szól. A kisember csetléseiről és botlásairól. A szabadság hiányáról. Ez a mondanivaló ezekben az írásokban egyszerre nyílt és rejtett. Csakis így volt kijátszható a cenzúra, melynek Romániában sem volt érzéke a iróniához, mely - Almási Miklós megállapítását idézve - a *régió nemzetek feletti nyelveként* - „titkos nyelveként” az igazság kimondásának eszközévé vált. Egy olyan közlésformává, melyben a szavak és mondatok szó szerinti jelentése mögött, a másod- és harmadjelentések szintjén, a célzásokban és utalásokban nyilvánul meg az igazság. A sorok között - ahogy mondani szokás.

Valójában Tutulescu is *alcának*, *álarcnak*, *megtévesztésnek* használja az iróniát, mellyel kifejezheti véleményét a kakaian áttekinthetetlen bürokrácia működéséről (pl. a *Buszpályaudvaron* című írásában) vagy a mindenhová belopódzó félelemről (*Cement... parókával*, *Redőnyök*) a kisember elvesztettségéről (*Ablakra ragasztott karton*). Tutulescu minderről gyengéd líraisággal átszőtt, ugyanakkor tragikomikusan abszurd vonásokat sem nélkülöző látteletet ad.

gy történik ez a *Liftben* című - a kötet címéül választott novella esetében is - , melynek hőse a lift fogságába - metaforikusan a rendszer csapdájába esett ember hiába nyomja a vészcsengőt, senki sem indul kiszabadítására.

A maguk idejében ezek a novellák is vészjelzések voltak. Úgy tűnt, sokan hallják, de senki sem tehet semmit. Azóta mégis nagyot fordult a történelem. Ledőlt a berlini fal. A diktátorok és diktatúrák felett - úgy *tűnik* - eljárt a idő. De a leírt szavak őrzik a letűnt kort. Tanúskodnak az igazság mellett.

(Vadamasi Füzetek, Zalaegerszeg, 1997)

Szepesi Attila

AZ ISMERETLEN GUMILJOV

Baka István műfordításai

Ki tudja, mi minden rejtőzik még Baka István titkos fiókjában! A kitűnő poéta és nem kevésbé kitűnő műfordító, akinek a közelmúltban tett pontot álmái és tervei végére a korai és méltatlan halál, egy szerzetes kirtásával és nyugalomával dolgozott. Kedvencei az orosz szimbolisták voltak, s mindig előrukkolt egy-egy nekem új poétával. Igaz, irigyelte tőlem a madarakat - ha a pesti Dunaparton kószáltunk, vagy Szegeden caplattunk Tápé felé, szemközt a Tisza folyásával, és megneveztem egy-egy ke-ringő ezüstsírlát, bakcsót, szárcsát-, csodálkozott, hogy ennyiféle van belőlük, és - viszonzásul - poétákkal traktált, nekem ismeretlenekkel, Szologubbal, Kuzminnal, Gumiljovval. Bevallom,

néha kételkedtem is, valóban léteztek-e az említett költők, mert egyszer felültem neki: elhittem alteregóját, Pehotnijt) nem tudtam, hogy ez a szó oroszul „bakát” jelent), aki épp akkor volt benne megszületőben. Azóta pedig minden általa felfedezett orosz poétában egy-egy Bakaálcot sejtettem, és - magyarázom a bizonyítványomat - talán nem is tévedtem olyan nagyot. Mert voltaképpen költő-ősei közül válogatta ki az arcához illőket, a szenvedélyéhez szabottakat, az idő poklába alámerülteket, azokat, akiket oly komiszul megritkított és elnémított a századelő vörös farsangja.

Nem csoda, hogy Gumiljovról az elmúlt évtizedek során oly kevés szó esett. A bolsevik hatalomnak nemigen lehetett oka büszkélkedni a sorsával: az elsők között végezték ki még ifjan, hatvanegy (!) társával egyetemben, 1921. nyarán.

Ahol könyveket égetnek és költőket végeznek ki, ott minden megtörténhet. És - mint a történelem példázza - meg is történik. Hamvába holt az a hatalmas mozgalom, az orosz szimbolista-ké, mely - titkos álmaiban - egy új Oroszországot akart megteremteni, s nem kisebbet tűzött célul maga elé, mint a Világórához igazítani eme jobb sorsra méltó ország örökké késlekedő óráját.

Gumiljov, akit szívesen mondanék „az orosz Rimbaudnak”, a szimbolista nevelte volt, nagy tisztelettel írt eme irányzat kezdeményezőjéről, Annjenszkijről, akit személyesen ismert, ám később szembefordult az irányzattal, magával a kitűnő Alekszandr Blokkal is, és megalapította az akmeista mozgalmat. Ha ma visszanezünk az említett korra és az egymásból következő, egymással felelő költői mozgalmakra, zavarba jövünk. Mert igaz, hogy azzal szembeállította a maga „akmeizmusát”, ám ember legyen a talpán, aki - a műveket olvasva - utólag eldöntheti, meddig szimbolista egy mű és mettől más.

„A szimbolizmust új irányzat váltja fel, akárhogy nevezzük - akmeizmusnak (az akme szóból - valaminek legfelsőbb foka, virágzása), vagy *adamizmusnak* (kemény, férfias és világos élet-felfogás) - az új irányzat mindenestre nagyobb erőgyensúlyt és a szubjektum és objektum közötti kapcsolat pontosabb ismeretét követeli, mint a szimbolizmus... Bár magasra értékeli a szimbolistákat, mivelhogy megmutatták nekünk, mennyire jelentős a művészetben a szimbólum, nem vagyunk hajlandóak feláldozni érte a költői hatás egyéb eszközeit, és keressük azok teljes összehangoltságát. Így válaszolunk a két irányzat *szép nehézségének* problémájára: akmeistának nehezebb lenni, mint szimbolistának, ahogy nehezebb felépíteni egy székesegyházat, mint egy tornyot...” - így határozta meg maga Gumiljov akmeista kiáltványában (1913-ban) álmait és céljait, ám amíg ide eljutott, hosszú és hányatott ifjúkor állt előtte.

Hogy miért neveztük fentebb orosz *Rimbaudnak*? Nos, kettős okból is. Egyrészt azért, mert ifjan ő is megjárta a Fekete Kontinent, Afrika földjét. (Elszökött hazulról és a titkok birodalmáig meg sem állt, ahogy ezt számtalan verse - *Vöröstenget, Dahomey, Niger, Abesszin énekek, Részeg dervis* - dokumentálja.) Másrészt Párizsban is élt, tanult a Sorbonne-on, és igazán nem csoda, hogy a Victor Hugo által „kölyök-Shakespeare”-nek mondott Rimbaud (és persze Baudlaire, Mallarmé, Verlaine) hatása alá került. Egyik-másik alekszandrinban zengő verse édestestvére a francia szimbolistákénak.

*Szervusz, Vörös-tenger, fe cápa-halleves,
Néger nép kádja, üst, se vas, se réz - homok!
Az átonyaidon se moha lengedez, -
Virágzó mészkövek, akár kőaktuszok.*

*Szigeteid napizzította fővenyén
Miket az éjjeli dagály is elhagyott,
Haldoklik búsán a sok-sok tengeri rém:
Tritónok, kardhalak s nyolckarú polipok.*

*Pirógok százai úsznak ki Afrika
Partjairól, hogy gyöngyöket halásszanak,*

*S arab partok felől keletre hajtja a
Lélekvesztőket a felukkák vad hada.*

Folytathatnánk a vers idézését, ám talán ennyiből is kilálglik, az ifjú Gumiljovot mily szoros szálak fűzték kedvenc franciáihoz, hisz ki ne hallaná ki a vers zengéséből Rimbaud Részeg hajójának hánykolódását.

És itt rá kell mutassunk egy lényeges különbségre, mely Gumiljovot (és az akmeizmust) elődeitől elválasztja. Míg Blok, Kuzmin, Merezkovszkij és a többiek szigorúan különválasztják a kultúra és a civilizáció fogalmát, a személyes szólást és az újmódi (általuk fanyalogva fogadott) személytelenséget, Gumiljov úgy gondolja, hogy a civilizáció a kultúra édesgyermeké, annak egy újabb fokozata, ahol a férfias öserő, az emberi megújulás előtt új távlatok nyílnak, ahogy az előképe, a nagyszerű Rimbaud műve és élete példájából is kilálglik.

Jurij Ajhenvald, az esztéta (akit Gumiljov emlékére írott művéért bebörtönöztek, majd külföldre száműzték), a költőt a utolsó konkvisztádornak, viking-lelkű, kalandvágytól űzött lovagköltőnek, páncélos vitéznek nevezi, az egzotikum kutatójának és fölfedezőjének. Kétség nem férhet hozzá, igaza van. Gumiljovban valóban munkál ez a kalandvágyó-férfias szenvedély, és sokoldalúságát bizonyítja, hogy nemcsak Afrika és a Nyugat gyakorol lebilincselő hatást rá, hanem a rejtelmes kelet is, ám - a későbbi oroszországi események ismeretében - nagy tévedés volna azt hinni, hogy rá akár egy pillanatil is hatással volt a születő újbarbárság. Érezte ugyan, éreznie kellett, hogy forrong alatta a föld, hogy egy iszonyatos vulkánkitörés van körötte készülődésben, ám ő vitéz volt, szellemi arisztokrata, aki egyszerre keménykötésű lovag és ellágyulni-kész trubadúr, s mi sem állt távolabb tőle, mint a modern vér- és szennyözön.

Hazatérve és magát beleélve a forrongó Oroszország levegőjébe, tanácstalanul néz körül. Nem érti, talán nem is akarja megérteni, mi készül az idő méhében. A házassága (a kitűnő költőnőt, Anna Ahmatovát vette el) hamar zátonyra fut. Ő pedig, ha az idő örvényei egyre feketébbek is körülötte, nem hajlandó a maga álmáról lemondani.

*A sok-sok égítest közül
Zord földünk önként választottam,
S e világon szívem örül,
De akkor csak, ha víg úton van...*

*Hisz oly rég volt már, és amott,
A mennyeken túl, hova úsznék...
Hát nem mindegy, hogy hol vagyok,
S fel is milyen vitorlát húznék?*

Bizony, nem volt mindegy, okoskodhatunk utólag, lépcsőházi bölcs módján, mert - ahogy a „víg utak” egyre jobban elfogytak körülötte -, tán még elfuthatott volna a közeledő fekete végzet elől. Nem tudható, mennyire lovag-lelke nemessége volt az oka, mennyire az új és borzalmas idők tendenciájának meg nem értése, hogy kívárta letartóztatását, elhurcolását, kivégzését.

Korai halálával az orosz századelő egyik legnagyobb (ha nem A legnagyobb) költője szállt a sírba. Tegyük hozzá, ismeretlen sírba, mert nemcsak a romantikusoknak jutott osztályrészül ez, hanem századunk egyik-másik fiának is; a sors iróniája, hogy annak a Nyikolaj Gumiljovnak is, aki pedig hinni akart az új időkben, hinni akart a kultúrából kinövő civilizációban.

Baka István műfordításai méltó helyére állítják a századelő orosz pantheonjában ezt a sokáig elhallgatott, tendenciózusan „elfelejtett” nagy költőt. A verseskötet, illetve annak szerkesztője-kiadója - szép gesztus -, arról sem feledkezik meg, hogy Baka Istvánnal egyidőben mások is fordítottak a Gumiljov-életműből! (nevezetesen Eörsi István és Kántor Péter), s a kötet függelékeként az ő műfordításait is elolvashatjuk. Amitől még

árnyaltabb lesz ennek a tragikus sorsú orosz *Rimbaudnak* az időben egyre távolodó arca. (A kötetet a *JATE Szláv Filológiai Intézete adta ki, Szegeden.*)

Kerék Imre

SHAKESPEARE SZONETTJEI

Csillag Tibor új fordításáról

V alahol azt olvastam, hogy minden új költőnemzedéknek, amely a műfordítást a nagy elődökhöz hasonlóan nemzeti misszióknak tekinti, amellet, hogy új területeket hódít meg a világirodalomból, folytonosan szembesülnie kell a már esetleg többszörösen lefordított s az elmúlt évszázadok folyamán örök értékévé fényesedett művekkel is, s azokat a kornak megfelelő, legmaibb nyelvvállalatot szintjén újratükröznie.

M indmáig ilyen, a költő-műfordítóink vállalkozó kedvét újra meg újra felszító, nemes versengésre készítő kihívást jelentenek William Shakespeare szonettjei is. A nevezetesebb első kísérletek tudtommal Babits nevéhez fűződnek, aki két szonettjét fordította le, s nagy kára fordításirodalmunknak, hogy nem többet, mert mindkét tolmácsolása kiváló; sőt, általuk épp ő adott ösztönzést Szabó Lőrincnek, aki azután az egész szonettgyűjteményt lefordította. Szabó Lőrinc munkáján kívül Justus Pál és Keszthelyi Zoltán fordítása ismeretes még számomra (előbbi olykor hiányérzetet kelt bennem költőiségét illetően, utóbbi tartalmi tekintetben nem mindig pontos árnyalásokkal él.) Ilyen előzmények után vállalkozott - kellő merészséggel, s azzal párosuló komoly szakmai felkészültséggel, a Shakespeare-irodalomban való alapos jártassággal - a szonettek újrafordítására Csillag Tibor költő. Hét évi lankadatlan és szívós munkájának eredményeként tette nemrégiben közzé fordítását. Mint a kötet utószavában írja: „Számomra a költő eleinte sötétlő titok volt; ma már napsugaras arc.” (E megállapítása szíven ütött, annyira Csillagéhoz hasonlóan alakult Shakespeare-élményem; asztalomon ma is állandóan kézközeiben a bejegyzésem szerint 1958-ban vásárolt Szabó Lőrinc-féle kötetke, vagyis ezidő óta birkózom e szonettek elemzésével, értelmezésével. Ahogy emlékszem, kamaszkoromban többnyire egy-egy friss hangulatú természeti képük ragadt meg bennem, s persze, ritmikájuk, rímeik ringattak el, de szövegükből alig valamit értettem, inkább csak megérzéseim, sejtéseim révén közelítettem mondandójukhoz. S még sokáig úgy éreztem, hogy csak a felszínt érzékelem a versek szövegéből. S csak pár éve - vagy kéttucatnyi szonett lefordítása révén - jutottam el odáig, hogy úgy érezhetem: sokkal közelebb kerültem titkaikhoz. Noha tudom, hogy teljes megértésük csak relatíve lehetséges, hiszen minden olvasásra más-más fénytörésben mutatkoznak. Talán Kosztolányi szavaival jellemezhetném Shakespeare-élményemet: „Csak olyasmért rajonghatunk igazán, ami nem a miénk, amit nem egészen értünk, nem egészen ismerünk.” Úgy gondolom azonban, hogy a nagy angolban épp az a vonzó, ami nehéz, ami új meg új olvasásra készlet, holott végső fokon áttekinthetően, kristályosan egyszerű.)

S hakespeare műveiről, így szonettjeiről könyvtárnyit írtak már, ezért nem ismételhetjük meg itt a megállapodott közhelyeket, noha egy-két lényeges vonatkozást nem kerülhetünk meg. Ami tán a legfontosabb: „színadi műveinél személyesebb gyónásait életéről és tapasztalatairól, filozófiájáról... mindenekelőtt szerelmeiről” bennük tártá elénk. (Szabó Lőrinc megállapítása)

Formai tekintetben Shakespeare nem újító, noha a Petrarca-i szonettképletet egyénien alkalmazza: a két ottavát és két terzinát tartalmazó olasz szonettformát 4-4-4-2 tagolású szakaszokra bontja, s nem tartja meg annak rímképletét sem. Nála a három keresztrimesztrófa után a szonett két párrímes sorba tömörített, csattanószerű zárlattal fejeződik be. Ami szonettjei tartalmát illeti, költőjük az érzelmek széles skáláján játszik: a hűség megpróbáltatásai, sokféle kínja, az árulás vádjai, önvád, hódol-

lat, rajongás és féltékenység, kétkedés és bizalom váltakoznak, erősítik és oltják ki egymást soraiban. E szonettek nyelvileg rendkívül tömörek, komprimáltak, óriási élettapasztalat és eredeti világszemlélet nyilatkozik meg bennük. S szinte a végsőkéig csiszoltak, mint a legritkább megmunkált drágakövek. Azonban bármily összetett is gondolatanyaguk, mondandója mindig kristályosan egyszerű formában jut érvényre. Valamennyiükben lenyűgöző bennünket a szerkesztés biztonsága, a tartalom átgondoltsága, a ritmika harmonikus zeneisége. Tán leggyakrabban visszatérő témája: az Idő, az elmúlás ellenében a költészet hatalmának megérzékítése, melynek révén a költő büszke önértéke ad hangot, hittel valva, hogy versein nem vehet erőt az enyészet, s szerelmét idézni fogják, amíg szerelmesek lesznek a földön.

L ássuk most már közelebbről Csillag Tibor kiváló fordítóit eljesítményét. Melyek a legfőbb, már első olvasásra szembeötlő erényei? Mindenekelőtt a megbízható tartalmi hűség, pontosság a legfinomabb gondolati árnyalatok érzékelésében. „Úgy véltem, Szabó Lőrincel úgy versenyezhetek, ha nála is jobban ragaszkodom az eredetihez” - írja a fordító utószavában. Nem kis tanulságot kínálva ezáltal az angolul is érthető olvasóknak, akik valóban meggyőződhetnek arról, hogy Csillag a lehetőségek határáig elmegy az eredeti szöveggel való értő azonosulásban. Mint említi, Arany Jánost tartja fordító példaképének. Jobb mestert aligha választhatott volna, hiszen a tartalmi-formai hűség vonatkozásában Arany fordítói elvei később legkiválóbb költő-műfordítóink egész sorára hatottak meghatározóan.

C sillag szonettfordításainak másik, az említettel egyenértékű erénye a formakezelésben megnyilvánuló rugalmasság, hajlékonyság. A bonyolult indázó gondolatmenetek, mondatszerkezetek áthajtásait, a ritmus zeneiségét, Shakespeare választékos rímelését éppoly költői erudícióval teremti újjá, mint a stílusfordulatokat, a szóképek, metaforák, nyelvi árnyalatok finomságait.

A fordító által legelőbbnek nevezett szonett, a 66. tolmácsolása győzhet meg legszemléletesebben bennünket a fentebb mondottakról:

Elfáradtam, szám halk halált kiált,
ha az érdem koldusnak született,
és a silány semmiség díszvirág,
és hamis eskü gyilkol szent hitet,
és arany becsület szegénybe tér,
és szűz erény ringyóvá aljasul,
és a tökély leghátrább lökve él,
és erőt vezet sánta, aljas úr,
és művésznylvet hatalom csomóz,
és észre pórázt doktor Marha köt,
és az egyszerű együgyű, ha szól,
és Rossz kapitány Jót fogdába lök:
fáradt vagyok, elmennék a halálba,
csak ne hagynám szerelmemet magára.

Talán nem kell bizonygatnom, hogy ezt a szonettjét Shakespeare akár napjainkban is írhatta volna, annyira időszerű és érvényes, noha a költő nyilván nem a napi aktualitásra törekedett megírása közben, inkább az érvényeset, jellemzőt kívánta megragadni. Mégis egész korának világképét, társadalmi ellentmondásait tükrözi művészete. Ezen túl azonban mondandóját kiterjeszti más korokra, így a miénkre is, s ezáltal időálló miden leírt sora mindmáig.

C sillag Tibornak, a műfordítóknak tollát a költő Csillag Tibor vezeti tolmácsolás közben, olyan költőé, aki a napjainkban unalomig nyűtt szabad vers divatja idején - e munkájából és saját verseiből is láthatóan - keményen megdolgozott a kötött formák, s ezeken belül az egyik legnehezebb, a szonettforma - biztonságos kezeléséért, tudva-tudván, hogy e formák fegyelemre, koncentrátságra, szűkszavú tömörségre szoktatják

művelőjüket. Fordításában kitapintható bizonyosságát adja ennek. Munkája nemcsak erejeiben méltó Szabó Lőrinc remekéhez, sok újat is ad hozzá: korszerű, mai nyelven szól, s új színekben ragyogtatja tel a nagy angol zseni élő profilját mai olvasói előtt, verselésében pedig folyékonyabban ömlő Szabó Lőrinc néhol túlságosan zaklatott, sűrű enjambement-jaival a folyamatosságot megtörő előadásmódjánál. Csillagot nyilván nagymértékben segítette alapos nyelvismerete, de főként intuícióval párosuló tudatossága, költői érzékenysége és beleélő készsége révén nyújthat a fiatalabb műfordító nemzedék számára ösztönzést, azt is írhatnám: kihívást a nemes versengésre. Példát ad arra, hogy kellő eltökéltséggel, türelemmel és fölkészültséggel, figyelembe véve az elődök eredményeit, de nem túlságosan meghatódva tőlük (ami elvenné bátorságunkat, megbénítaná kezünket) az elérendő célt szemünk előtt tartva, igenis lehetséges a gazdag hagyományú magyar versfordítás-irodalmat új, az elődökhöz méltó teljesítményekkel gyarapítani.

A Shakespeare-irodalom legújabb kutatási eredményeinek ismeretében összeállított, élvezetesen tömör eligazító jegyzetanyag a versszövegek alatt, remélhetőleg haszonnal forgathatóvá teszi Csillag Tibor fordítását a tanulóifjúság számára, s megkönnyíti számukra a szonettek megértését, értelmezését. Csillag Tibor nekik ajánlja munkáját: „a jövő rügyeinek”.

Kostyál László

A LENDVAI FÜZETEK 15. SZÁMA

Borbás György tanulmánya Zala Györgyről

Agyónyörű fekvéséről és kulturális igényességéről egyaránt ismert muravidéki kisváros, Alsólendva magyarsága 1996-ban emlékkiállítás és tudományos ülésszakot szervezett nagy szülőtte, a századvég és századelő híres akadémikus szobrásza, Zala György tiszteletére. Ebből az alkalomból adták ki a Lendvai füzetek 15. kötetét, benne Borbás György zalaegerszegi tanár által írt, illetve összeállított Zala György-tanulmányt és adattárat.

Borbás György stílszerűen emelkedett hangvételű írása elején rövid korrajzot ad, majd rátér a művészpálya bemutatására. Az első fejezet a szobrász származását, neveltetését, művészi képzését és indulását vázolja fel. A továbbiakban a tagolás a jelentős emlékművekhez, az utolsó rész a portrékhoz kötődik, a fejezetek ezek keletkezésének a korabeli sajtóból nyomon követhető körülményeit és érdekességeit tárják az olvasó elé. Különösen jól használható az egyes alkotásokra vonatkozóan lebontott jegyzetanyag (irodalmi utalások), az életrajzi adattár és a talán most először összeállított oeuvre katalógus. A kiadvány német és angol nyelvű összefoglalóval és számos, Zala György szobrászi kvalitását illusztráló fotóreprodukcióval zárul.

A szerző elismerésre méltó, impozáns kutatómunkával gyűjtötte össze a művészre vonatkozó (mindaddig meglehetősen gyér) szakirodalmat, s olvasta végig a korabeli sajtó egy részét (elsősorban a Vasárnapi Újságot és a Magyar Művészetet), írása nyomán minden korábbinál teljesebben bontakozik ki előttünk az őt szinte piedesztálra állító saját korának elmúltával méltatlanul háttérbe szorított, magyarságára mindig büszke szobrász pályája. Borbás mindvégig érezteti e méltánytalanságot írásában, amely mintha egyenes folytatása lenne a századelő patetikus méltatásainak. A mellőzés okait azonban nem firtatja, így nem is vitatja vagy cáfolja annak szempontjait. Nem mondja ki - már csak tiszteletből sem - azt az igazságot, mely szerint a művészet igazi próbája az idő, mértéke pedig az időfelettség. Írásának szemléletével igyekszik ugyan alátámasztani, hogy Zala éppen ennek felel meg, de eközben a további szempontokra nem fordít figyelmet, így művéből szubjektív hang csendül ki.

A tanulmány egyértelműen a művészpályára koncentrál. Állomásait egyes alkotásokhoz köti, belső tagolásra, stílári fejlődés kitapintására, esetleg korszakolásra nem törekszik. Zala Györgyről, mint emberről keveset árul el. Sem emberi habitusa vagy szokásai, sem az érett művész családi vagy életkörülményei nem derülnek ki (házasságkötéséről is csupán a feleségéről készült portré árulkodik). Mindez hűen tükrözi a felhasznált források jellegét. A *művészpálya* mellett az *életpályára* vonatkozó adatok szinte teljes hiánya rendkívül megnehezítette a szerző feladatát, és az olvasóban óhatatlanul is az egyoldalúság érzetét kelti, habár a jegyzetanyagot átböngészve okai érthetőek. A reprezentatív kiadvány azonban az elmondottak következtében nem tölti, töltheti be azt a szerepet, amelyet szakmailag elvárnánk tőle, vagyis Zala György teljes pályaképének rövid megrajzolását, és művészetének objektív hangvételű, minden szempontot figyelembe vevő, korszerű értékelését. Alighanem a célja is jóval korlátozottabb, alkalomhoz kötődő volt, bár terjedelme és kivitele erre is alkalmassá tenné. Műfajának konklúziószzerű meghatározása ennek eredményeképpen nem a nagyon hiányzó művészettörténeti feldolgozás, kismonográfia, hanem az elsősorban egykorú tudósításokra támaszkodó szubjektív méltatás, részbibliográfia (teljességre nyilván nem is törekedett) és oeuvre-katalógus, olyan közös keretbe ágyazva, amely megkerülhetetlen kiindulópont lehet, és kell is hogy legyen a hiányolt szakfeldolgozás jövőbeli elkészítésénél.

1997-ben emlékezünk Zala György halálának 60. évfordulójára. A művész „hazatérésének” (és „első önálló kiállításának”) alkalmából kiadott reprezentatív és szép füzet méltó emléket állít az eseményeknek és számos új adattal bővíti ismereteinket. Alkalmas arra, hogy az ünnepi felbuzdulás elmúltával is ráirányítsa figyelmünket a jeles művészre, és könyvespolcunk megbecsült darabja legyen, amelyet Zala György tevékenysége után nyomozva bármikor felüthetünk.



Kotnyek István • Vizenjárók



SZERZŐINK

- | | |
|---|---|
| André András költő - Bonyhád | Kotász Zoltán költő - Budapest |
| Ács Jenő költő - Budapest | Kotnyek István festőművész - Nagykanizsa |
| Baán Tibor költő, kritikus - Budapest | Lackner László író - Zalaegerszeg |
| Bakonyi István irodalomtörténész - Székesfehérvár | Laczkó András irodalomtörténész - Kaposvár |
| Balogh Robert költő - Pécs | Lőrinczy Huba irodalomtörténész - Szombathely |
| Báthori Csaba író - Bécs | Marafkó László író - Budapest |
| Berentés Tamás nyug. honvédtiszt - Nagykanizsa | T. Mérei Klára történész - Pécs |
| Bisztray Ádám költő - Budapest | Péntek Imre költő - Székesfehérvár |
| Borbás György tanár - Zalaegerszeg | Pomogáts Béla irodalomtörténész - Budapest |
| Buda Ferenc költő - Balf | Sólyom Sándor író - Keszthely |
| Cserba Júlia esztéta - Párizs | Szabolcs András helytörténész - Keszthely |
| Czigány György költő - Budapest | Szántó Gábor kritikus - Nagykanizsa |
| Ébert Tibor költő, író - Budapest | Szepesi Attila költő - Budapest |
| Farsang Lajos újságíró - Zalaegerszeg | Szirtes Gábor kritikus - Pécs |
| Fenyves Marcell költő - Budapest | Tábori Zoltán író - Budapest |
| Kabdebó Tamás irodalomtörténész - | Tomkiss Tamás költő - Cegléd |
| Maynooth (Írország) | Utassy József költő - Budapest |
| Kerék Imre költő - Sopron | Zsávolya Zoltán költő, kritikus - Győr |
| Kostyál László művészettörténész - Zalaegerszeg | |

SZEMLE



PANNON INKÓK

Kulturális folyóirat



KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Baán Tibor, Forrai Eszter, Győri László, Hules Béla, Karay Lajos, Kardos Ferenc, Lászlóffy Aladár, Pető Zsolt, Szoliva János, Vitéz György versei és Papp Tibor logo-mandalái * Szapudi András és Váczy Jépont Tamás szépprózája * Beszélgetés Vitéz Györggyel * Alabán Ferenc és Bohár András tanulmánya * TRIANON után: Bacsa Gábor, Gál Sándor és Kovách Géza írása * Csernák Árpád és Tódor János a mélyvilágról * Berentés Tamás és Paizs Ferenc naplója * Balassa Tamás a nagyatádi filmszemléről * Horváth János Milán művészete * Szemle

1997

Ára: 95 Ft